

Overspecificatie in instructieve teksten

1. Inleiding

In dit onderzoek worden referentiële uitdrukkingen getypeerd als *overgespecificeerd* wanneer zij meer informatie bevatten dan strikt noodzakelijk is voor unieke identificatie van de referent waarnaar verwezen wordt. Referentiële uitdrukkingen die juist voldoende informatie bevatten voor unieke identificatie van de referent worden getypeerd als *minimaal gespecificeerd* en referentiële uitdrukkingen die onvoldoende informatie bevatten voor unieke identificatie van de referent worden getypeerd als *onderspecificeerd*. De referentiële uitdrukking *de rode bal* in onderstaand voorbeeld is overgespecificeerd wanneer het in de taalsituatie gaat om één bal: de woordgroep bevat dan een attribuut (*rode*) dat voor correcte identificatie van de bedoelde referent niet nodig is. Dezelfde uitdrukking is echter minimaal gespecificeerd wanneer het gaat om de differentiatie tussen een rode en een blauwe bal. Er is sprake van onderspecificatie wanneer het gaat om twee rode ballen: de informatie in de woordgroep maakt dan niet duidelijk welke bal bedoeld wordt.

- Wil je *de rode bal* even geven?

Overspecificatie beïnvloedt de vorm van referentiële uitdrukkingen in teksten. Tekstreferentietheorieën doen voorspellingen over de vorm van referentiële uitdrukkingen en binnen deze theorieën wordt de mentale activatie of beschikbaarheid van een referent gezien als een belangrijke verklarende factor (Ariel, 1991; Gundel, Hedberg, & Zacharski, 1993).

Samenvatting

Dit onderzoek richt zich op het specificatieniveau van referentiële uitdrukkingen in instructieve taalproductie en op het effect van het specificatieniveau van referentiële uitdrukkingen in identificatietaken (Arts, 2004 proefschrift Universiteit van Tilburg). De resultaten tonen aan dat overspecificatie in veel gevallen een versnellend effect heeft op de identificatietijd, en dat de productie van overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen toeneemt wanneer de taalproducent een hoog belang toekent aan de instructieve taak die op basis van de tekst uitgevoerd wordt. Bestaande referentietheorieën zien de mentale activatie van referenten als een belangrijke verklarende factor voor het specificatieniveau van referentiële uitdrukkingen in teksten; correcte voorspellingen over het specificatieniveau kunnen alleen gedaan worden wanneer binnen deze theorieën een differentiatie naar tekstgenre mogelijk is.

Naarmate een referent mentaal actiever is, kan er met beperktere linguïstische middelen naar verwezen worden. Algemene tekstreferentietheorieën differentiëren echter niet naar tekstgenre. Het onderzoek waarover in dit artikel gerapporteerd wordt, plaatst de vorm van de referentiële uitdrukking in een relatie met (i) het type tekst (instructieve teksten) en (ii) het belang van de taak die de ontvanger op basis van de instructieve tekst uitvoert. De basis van het onderzoek ligt bij de analyseresultaten van een corpus instructieve teksten dat het resultaat was van een productie-experiment¹: de referentiële uitdrukkingen die de proefpersonen gebruikten om naar de referenten (de voor de handeling relevante objecten) te verwijzen werden geanalyseerd en daarbij werd een hoge mate van overspecificatie vastgesteld. In het productie-experiment kregen de proefpersonen de opdracht een tekst te schrijven en daarin de functies van een technisch apparaat uit te leggen aan een gebruiker die het apparaat eenmalig zou gebruiken (laag belang van de taak) of aan een gebruiker die het apparaat dagelijks zou gaan gebruiken (hoog belang van de taak). Het aandeel overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen was hoger in de teksten die geschreven werden in de ‘hoog belang’ conditie (Arts, 2004; Maes & Arts, 1999; Maes, Arts, & Noordman, 2004). De extra informatie in de referentiële uitdrukkingen had betrekking op de uiterlijke kenmerken van de te benoemen objecten (afmeting, vorm) en op de locationele kenmerken van de te benoemen objecten (aan de zijkant, bovenaan, links, etc.).

Een typische instructieve taalgebruikssituatie wordt gekenmerkt door een dubbele referentiële taak: lezers van instructies moeten referenten identificeren, zoals dat voor het opbouwen van een mentale representatie van elke tekst het geval is, maar daarnaast moeten zij de voor de handeling relevante objecten ook lokaliseren in de fysieke taakomgeving (het apparaat waarop de instructie betrekking heeft). Het identificeren en lokaliseren van objecten is van essentieel belang om het doel van instructieve teksten (het uitvoeren van handelingen) te bereiken.

De resultaten van het productie-experiment gaven aanleiding tot de ontwikkeling van een perceptie-experiment en een nieuw productie-experiment; in deze twee experimenten werd identiek experimenteel materiaal gebruikt. In het perceptie-experiment werd het effect van overspecificatie van referentiële uitdrukkingen op de identificatietijd (de tijd die nodig is voor het identificeren van het in de referentiële uitdrukking benoemde object) gemeten. In het nieuwe productie-experiment kon vastgesteld worden of referentiële uitdrukkingen die leiden tot snelle identificatietijden vaker worden geproduceerd, en of overspecificatie toeneemt wanneer de instructieve taak een hoog belang heeft.

2. *Theoretische achtergrond*

Referentiële economie

Een algemeen basisprincipe dat de formulering van referentiële uitdrukkingen beïnvloedt, is het principe van referentiële economie. Taalproducenten gebruiken in de regel niet meer taal dan wat zij in een bepaalde situatie nodig achten. Daarmee voldoen zij aan de twee maxims van Grice (1975) in de categorie kwantiteit:

Make your contribution as informative as is required (for the current purposes of the exchange).

Do not make your contribution more informative than is required.

(Grice, 1975, p.45)

Overspecificatie in instructieve teksten

Deze maximes voorspellen voor referentiële uitdrukkingen dat deze voldoende informatie bevatten voor unieke identificatie van de referent, maar niet meer informatie.

Mentale beschikbaarheid

Binnen tekstreferentietheorieën wordt mentale activatie of beschikbaarheid gezien als een belangrijke verklarende factor voor de vorm van referentiële uitdrukkingen. Zowel de *Hierarchy of Accessibility Markers* van Ariel (1991) als de *Givenness Hierarchy* van Gundel, Hedberg & Zacharski (1993) zijn op die gedachte gebaseerd.

De hiërarchie van Ariel (1991, p.449) geeft een graduele ordening van de verschillende typen referentiële uitdrukkingen, uitgaande van de gedachte dat de linguïstische vorm van een referentiële uitdrukking een indicator is van de door de taalproducent ingeschatte mentale beschikbaarheid van de referent. Die mentale beschikbaarheid kan haar oorsprong vinden in de tekst (door een eerdere verwijzing naar dezelfde referent) of in de fysieke omgeving (door de meer of minder opvallende aanwezigheid van de referent in de fysieke omgeving). Naarmate de referent prominenter aanwezig is in de tekst of in de fysieke omgeving, kunnen verwijzingen minder specifiek zijn.

Ook de givenness hiërarchie van Gundel e.a. (1993, p.275) gaat uit van deze basisgedachte: de vorm van een referentiële uitdrukking is een indicator van de graad van veronderstelde *givenness* van de referent waarnaar verwezen wordt. Het begrip *givenness* is gerelateerd aan de mate van mentale beschikbaarheid van een referent. Naarmate een referent meer *given* is, is die ook in hogere mate mentaal beschikbaar.

In zowel analytisch als experimenteel onderzoek naar de vorm van referentiële uitdrukkingen zijn vele factoren benoemd die de mentale activatie van referenten, en daarmee het specificatieniveau van referentiële uitdrukkingen, beïnvloeden. Binnen die factoren is een onderscheid te maken naar verschillende niveaus: enerzijds factoren die de oppervlaktestructuur van teksten betreffen en anderzijds factoren die de conceptuele structuur van teksten betreffen. Tot de eerste groep behoren volgorde van vermelding (Gernsbacher & Hargreaves, 1988), plaats in de zin, syntactische functie (Gordon, Grosz, & Gilliom, 1993; Gordon, Hendrick, Ledoux, & Yang, 1999), mate van inbedding (Gordon & Hendrick, 1997; Ward, Sproat, & McKoon, 1991), en concurrerende referenten of referentiële afstand (Ariel, 1988). Tot de tweede groep behoren wisseling van episodes (Anderson, Garrod, & Sanford, 1983), hoofdpersoonstatus (Francik, 1985), thematische structuur (Vonk, Hustinx, & Simons, 1992), en topicaliteit (Morrow, 1985). Daarnaast zijn factoren onderzocht die zowel tot de oppervlaktestructuur als de conceptuele structuur van teksten behoren: morfologische vorm en conceptuele inhoud (Carreiras & Gernsbacher, 1992) en morfologische vorm en pragmatisch-conceptuele inferenties (Garrod, Freudenthal, & Boyle, 1994).

Feedbacksituatie versus non-feedbacksituatie

Clark & Wilkes-Gibbs (1986) hebben op basis van het onderscheid feedback/non-feedback twee principes geïntroduceerd die een verklaring bieden voor de vorm van referentiële uitdrukkingen: het principe van gedeelde verantwoordelijkheid (van toepassing in een feedbacksituatie) en het principe van verantwoordelijkheid op afstand (van toepassing in een non-feedbacksituatie). Hun uitgangspunt is de gedachte dat in een feedbacksituatie de taalpartners de verantwoordelijkheid delen en, indien nodig, in een proces van samenwerking tot de correcte identificatie van referenten komen. In een feedbacksituatie kan het dan ook

voorkomen dat een taalproducent een referent benoemt met een onvolledige omschrijving (onderspecificatie). Hij² gaat ervan uit dat zijn taalpartner wel om verduidelijking zal vragen wanneer een referentiële uitdrukking niet helder is (Clark & Wilkes-Gibbs, 1986, p.6). Het tegengestelde is echter het geval in een non-feedbacksituatie, waarin het principe van verantwoordelijkheid op afstand van toepassing is. Dit principe geldt vooral in geschreven taal, en in gesproken taalsituaties waarbij typisch sprake is van een grote afstand tussen de taalpartners (speeches, lezingen, etc.). De ontvanger kan in deze situaties niet om verduidelijking vragen, met het gevolg dat de zender alle 'identificatieverantwoordelijkheid' op zich moet nemen. Als gevolg daarvan dient de zender zeer specifiek te zijn bij het benoemen van referenten en is de kans dat een referentiële uitdrukking overspecificatie vertoont hoger in een non-feedbacksituatie.

Beun en Cremers (1998) rapporteren overspecificatie in een feedbacksituatie die het gevolg is van het gebruik van fysieke wijsbewegingen naar het bedoelde object. Zij analyseerden 145 referentiële uitdrukkingen en constateerden dat in 69 uitdrukkingen (48 procent) een fysieke wijsbeweging gebruikt werd. Wanneer de taalpartners elkaar in een non-feedbacksituatie niet kunnen zien, dan is een fysieke wijsbeweging niet succesvol. Het is mogelijk dat taalpartners er dan voor kiezen de fysieke wijsbeweging te verbaliseren door het benoemen van de locatie van het bedoelde object. Dit kan leiden tot overspecificatie van de referentiële uitdrukking.

'Gestalt' principe

Levelt (1989) verbindt het verschijnsel van overspecificatie aan het 'gestalt' principe wanneer hij een verklaring formuleert voor de productie van overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen:

Listeners apparently create a 'gestalt' of the object for which they have to search. It is harder to search for 'something red' than for 'a big red bird', even if the color would be sufficiently discriminating. Information about the *kind* of object to be looked for (e.g., a bird) is especially helpful for constructing such a gestalt. (Levelt, 1989, p.131)

Deze verklaring is gebaseerd op de gedachte dat de identificatie van een referent gemakkelijker verloopt naarmate de 'gestalt' completer is. Taalproducenten formuleren wellicht overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen omdat de extra informatie de ontvanger in staat stelt een 'gestalt' (een mentale voorstelling) te maken van het te identificeren object.

Overspecificatie in instructieve teksten

De resultaten van verschillende productiestudies hebben aangetoond dat referentiële uitdrukkingen in instructieve teksten zelden ondergespecificeerd en in vele gevallen overgespecificeerd zijn, en dat overspecificatie de identificatie van de referent vergemakkelijkt (Beun & Cremers, 1998; Cremers, 1996; Deutsch, 1976; Deutsch & Pechmann, 1982; Mangold & Pobel, 1988; Pechmann, 1989). Deze resultaten bevestigen het gebruik van overspecificatiestrategieën in instructieve taalproductie maar het effect van het belang van de taak, of anders gezegd het belang van het achterliggende communicatieve doel, werd niet onderzocht.

3. Perceptie-experiment: onderzoeksopzet

Het perceptie-experiment werd ontwikkeld om het effect op de identificatietijd te meten van minimaal gespecificeerde en overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen. Overspecificatie lijkt een schending te zijn van het tweede conversationale maxime van Grice (1975) in de categorie kwantiteit: 'do not make your contribution more informative than is required'. Er is echter geen sprake van een schending wanneer de identificatietijd gelijk blijft, of wanneer de identificatietijd versnelt. De basisgedachte in dit onderzoek is dat taalproducenten geen beslissingen nemen die nadelig zijn voor de ontvanger. De keuze van taalproducenten met betrekking tot de informativiteit van de referentiële uitdrukking weerspiegelt hun inschatting van wat de ontvanger nodig heeft en het is de verwachting dat deze inschatting correct is.

De eerste hypothese betreft het contrast tussen overgespecificeerde en minimaal gespecificeerde referentiële uitdrukkingen.

Hypothese 1: Overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen leiden tot kortere identificatietijden dan minimaal gespecificeerde referentiële uitdrukkingen.

De tweede en derde hypothese betreffen het type informatie dat wordt aangeboden in de referentiële uitdrukking. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen twee typen informatie: objectinformatie en locatie-informatie. Objectinformatie is attributieve informatie over de uiterlijke kenmerken van het object. Locatie-informatie is attributieve informatie over de positie van het object in het perceptuele beeld.

Op basis van het 'gestalt' principe (Levelt, 1989) is het de verwachting dat aanvullende objectinformatie leidt tot snellere identificatietijden. De extra objectinformatie stelt de lezer in staat om een meer en meer complete mentale voorstelling te maken van het te identificeren object. Het is de verwachting dat dit het zoekproces versnelt.

Hypothese 2: Overgespecificeerde uitdrukkingen die enkel objectinformatie bevatten leiden tot kortere identificatietijden dan minimaal gespecificeerde uitdrukkingen die enkel objectinformatie bevatten.

Beun en Cremers (1998) rapporteren overspecificatie in een feedbacksituatie als gevolg van de keuze van proefpersonen om referentiële uitdrukkingen te complementeren met een fysieke wijsbeweging. Dit leidt tot de verwachting dat in een non-feedbacksituatie het verbaliseren van een fysieke wijsbeweging door het aanbieden van locatie-informatie in de referentiële uitdrukking een positief effect kan hebben op de identificatietijd.

Hypothese 3: Overgespecificeerde uitdrukkingen die zowel locatie-informatie als objectinformatie bevatten leiden tot kortere identificatietijden dan minimaal gespecificeerde uitdrukkingen die enkel dezelfde objectinformatie bevatten.

3.1 Methode. De proefpersonen in het experiment lezen een objectbeschrijving en identificeerden vervolgens het object in een paneel. De afname was individueel; het experimentele materiaal werd aangeboden op een computer.

3.1.1 Materiaal

Eigenschappen van de te identificeren objecten

In de experimentele taak werd één knop geïdentificeerd in een paneel met vier knoppen. Die knop was het referentieobject. Een eerste vereiste was dat het referentieobject verschillende eigenschappen zou bezitten die alle gebruikt zouden kunnen worden voor referentiële verwijzing naar het object. Dit creëert de mogelijkheid om minimaal gespecificeerde en overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen te formuleren. Om die reden werd het paneel zodanig geconstrueerd dat naar elke knop verwezen kon worden door het noemen van drie typen objectinformatie en twee typen locatie-informatie (zie Figuur 1):

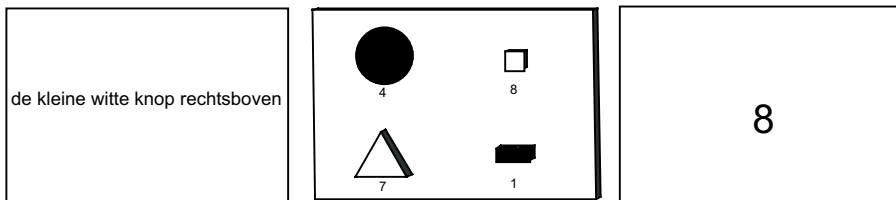
objectinformatie

- vorm (rond, vierkant, driehoekig, rechthoekig)
- afmeting (groot, klein)
- kleur (wit, grijs)

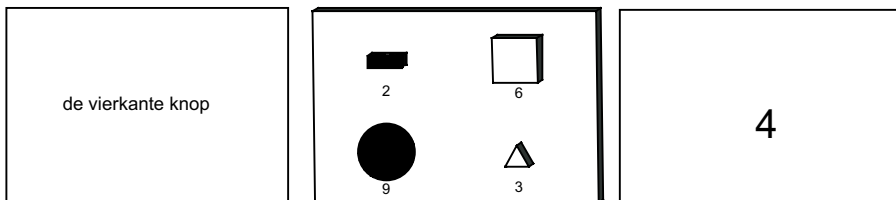
locatie-informatie

- positie op de verticale as (boven, onder)
- positie op de horizontale as (links, rechts)

Voorbeeld van een yes-trial

Voorbeeld van een no-trial

Figuur 1: Voorbeelden uit het experimentele materiaal

Minimaal gespecificeerde en overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen

Enkel het objectkenmerk 'vorm' kon zelfstandig leiden tot unieke identificatie van de knop. Alle andere kenmerken konden niet anders dan in combinaties van twee leiden tot unieke identificatie van de knop. De vier vormen werden in elk paneel gebruikt. Daarnaast werden in elk paneel twee grote knoppen gebruikt, een grijze en een witte, en twee kleine knoppen, eveneens een grijze en een witte. Deze keuzes hadden tot gevolg dat er zeven typen

Overspecificatie in instructieve teksten

minimaal gespecificeerde uitdrukkingen geconstrueerd konden worden. Daarnaast konden nog twintig typen overgespecificeerde uitdrukkingen geconstrueerd worden door de minimaal gespecificeerde uitdrukkingen uit te breiden met een of meer van de nog beschikbare kenmerken. Zie Tabel 1 voor een overzicht van alle minimaal gespecificeerde en overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen.

Deze zevenentwintig uitdrukkingen werden getest in het experiment, in acht replicaties. Daarvoor werden 216 verschillende digitale panelen geconstrueerd.

3.1.2 Proefpersonen en procedure. Zesenvijftig studenten (25 mannen en 31 vrouwen) van de Universiteit van Tilburg namen deel aan het experiment. Zij werden betaald voor hun deelname. De proefpersonen kregen mondelinge instructies. De 216 trials waaruit het experiment bestond, werden opgedeeld in 8 sets van 27 trials, met na elke set een onderbreking van ongeveer 45 seconden. De frequente onderbrekingen hadden tot doel een eventuele verslapping van de aandacht te voorkomen. Elk trial bestond uit drie schermen (zie Figuur 1 voor twee voorbeelden). Aan de proefpersonen werd gevraagd de beschrijving op het eerste scherm zorgvuldig te lezen en vervolgens de correcte knop in het tweede scherm zo snel mogelijk te identificeren, en het nummer te onthouden dat onder de knop stond (altijd een nummer tussen 0 en 10). Daarna moesten de proefpersonen beslissen of het nummer in het derde scherm correspondeerde met het onthouden nummer. Een trial bestond dus uit drie deeltaken: een leestaak, een identificatietaak, en een verificatietaak (zie Figuur 1). De proefpersonen bepaalden zelf de tijdsduur voor elke taak; door op de groene knop van een antwoordkastje te drukken konden zij ervoor zorgen dat het volgende computerscherm verscheen. De identificatietijd was de tijd tussen het verschijnen van het tweede computerscherm en de druk op de knop door de proefpersoon met het doel het derde computerscherm te laten verschijnen. Deze tijd werd geregistreerd en was de afhankelijke variabele in het onderzoek. Op deze manier kon vastgesteld worden wat de invloed was van het specificatieniveau van de beschrijving uit de leestaak op de snelheid van identificatie. De verificatietaak werd toegevoegd om de trial af te ronden. Wanneer het nummer in het derde scherm correspondeerde met het onthouden nummer in de identificatietaak drukten de proefpersonen op de groene knop van het antwoordkastje (een yes-trial) en wanneer dit niet het geval was op de rode knop van het antwoordkastje (een no-trial).

3.2 Resultaten. Tabel 1 toont de identificatietijden van de zevenentwintig verschillende referentiële uitdrukkingen die getest werden in het experiment. Daarnaast bevat Tabel 1 ook de resultaten van het productie-experiment dat als tweede experiment besproken wordt in Paragraaf 4.

Tabel 1: Identificatietijden geregistreerd in het perceptie-experiment (Paragraaf 3), gerangschikt naar het identificatienummer van de uitdrukking, frequenties in het productie- experiment (Paragraaf 4) van referentiële uitdrukkingen die werden getest in het perceptie-experiment, als functie van de experimentele conditie

minimale specificatie (id.nr.)	over- specificatie (id.nr.)	vorm	afmeting	kleur	vert. as	horiz. as	ident. tijd	rangnr.	laag belang conditie n=810 27 pp.		hoog belang conditie n=780 26 pp.	
									freq.	%	freq.	%
									1		rond	
	8	rond	groot				1242	26	13	1.6	11	1.4
	9	rond		wit			1212	20	380	46.9	174	22.3
	10	rond			boven		1119	13	–	–	–	–
	11	rond				links	1174	18	–	–	–	–
	12	rond	groot	wit			1156	16	130	16.0	105	13.5
	13	rond	groot		boven		1081	6	–	–	–	–
	14	rond	groot			links	1221	24	–	–	–	–
	15	rond		wit	boven		1110	12	–	–	–	–
	16	rond		wit		links	1248	27	–	–	–	–
	17	rond			boven	links	1030	1	14	1.8	69	8.8
	18	rond	groot	wit	boven		1119	14	–	–	–	–
	19	rond	groot	wit		links	1201	19	–	–	–	–
	20	rond	groot		boven	links	1085	9	1	0.1	8	1.0
	21	rond		wit	boven	links	1082	7	73	9.0	151	19.4
	22	rond	groot	wit	boven	links	1070	4	7	0.9	155	19.9
2			groot	wit			1219	22	1	0.1	–	–
	23		groot	wit	boven		1082	8	–	–	–	–
	24		groot	wit		links	1219	23	–	–	–	–
	25		groot	wit	boven	links	1134	15	–	–	1	0.1
3			groot		boven		1036	2	–	–	–	–
	26		groot		boven	links	1158	17	–	–	9	1.2
4			groot			links	1221	25	–	–	–	–
5				wit	boven		1065	3	–	–	–	–
6				wit		links	1093	10	–	–	–	–
	27			wit	boven	links	1104	11	2	0.2	–	–
7					boven	links	1073	5	19	2.4	30	3.8

De volgende identificatietijden werden bepaald voor het testen van de hypothesen:

1. gemiddelde identificatietijden voor de set minimaal gespecificeerde uitdrukkingen en de set overgespecificeerde uitdrukkingen (Hypothese 1)
2. gemiddelde identificatietijden voor de set minimaal gespecificeerde uitdrukkingen die enkel objectinformatie bevatten en de set gerelateerde overgespecificeerde uitdrukkingen die objectinformatie bevatten (Hypothese 2)

Overspecificatie in instructieve teksten

3. gemiddelde identificatietijden voor de set minimaal gespecificeerde uitdrukkingen die enkel objectinformatie bevatten en de set gerelateerde overgespecificeerde uitdrukkingen die locatie-informatie bevatten (Hypothese 3)

Minimaal gespecificeerde uitdrukkingen vs. overgespecificeerde uitdrukkingen (Hypothese 1)

Tabel 2 toont de gemiddelde identificatietijden voor de minimaal gespecificeerde uitdrukkingen en de overgespecificeerde uitdrukkingen.

Tabel 2: *Identificatietijden in milliseconden voor minimaal gespecificeerde en overgespecificeerde uitdrukkingen*

minimale specificatie	overspecificatie
1132	1142

Er was geen verschil in de identificatietijden, $F < 1$.

Minimaal gespecificeerd: objectinformatie vs. overgespecificeerd: objectinformatie (Hypothese 2)

Tabel 3 toont de gemiddelde identificatietijden van de minimale beschrijvingen die enkel objectinformatie bevatten en de gerelateerde overgespecificeerde beschrijvingen die enkel objectinformatie bevatten. De objectkenmerken die tot minimale specificatie leidden zijn vetgedrukt. Om gelijkvormigheid van de presentatie in de tabellen te waarborgen wordt het resultaat met betrekking tot de overgespecificeerde uitdrukking vorm/afmeting/kleur (identificatienummer 12 in Tabel 1) twee keer vermeld in Tabel 3.

Tabel 3: *Identificatietijden in milliseconden voor minimaal gespecificeerde uitdrukkingen en overgespecificeerde uitdrukkingen die enkel objectinformatie bevatten*

minimale specificatie		overspecificatie			
vorm	afmeting kleur	vorm afmeting	vorm kleur	vorm afmeting kleur	afmeting kleur vorm
1214	1219	1242	1212	1156	1156

De verwijzing naar alle objectinformatie in de overgespecificeerde beschrijving leidde tot een kortere identificatietijd dan de minimaal gespecificeerde beschrijving: 1156 vs. 1214, $F(1,55)=4.46$, $p < .05$; 1156 vs. 1219, $F(1,55)=3.27$, $p < .05$ (eenzijdig).

De verwijzing naar een deel van de objectinformatie in de overgespecificeerde beschrijving had geen effect op de identificatietijd.

Minimaal gespecificeerd: objectinformatie vs. overgespecificeerd: locatie-informatie (Hypothese 3)

Tabel 4 toont de identificatietijden van de minimaal gespecificeerde beschrijvingen die enkel objectinformatie bevatten en de gerelateerde overgespecificeerde beschrijvingen met locatie-informatie.

Tabel 4: *Identificatietijden in milliseconden voor minimaal gespecificeerde beschrijvingen die objectinformatie bevatten en gerealiseerde overgespecificeerde beschrijvingen met locatie-informatie*

minimale specificatie		overspecificatie					
	afmeting kleur	vorm vert	vorm horiz	vorm vert horiz	afmeting kleur vert	afmeting kleur horiz	afmeting kleur vert horiz
1214	1219	1119	1174	1030	1082	1219	1134

De verwijzing naar enkel de verticale as of naar beide assen in de overgespecificeerde beschrijving leidde tot een kortere identificatietijd dan de minimaal gespecificeerde beschrijvingen: 1119 vs. 1214, $F(1,55)=12.60, p<.01$ en 1030 vs. 1214, $F(1,55)=41.02, p<.001$; 1082 vs. 1219, $F(1,55)=20.46, p<.001$ en 1134 vs. 1219, $F(1,55)=6.24, p<.05$. Een verwijzing naar enkel de horizontale as had geen effect op de identificatietijd.

4. Productie-experiment: onderzoeksopzet

Het productie-experiment werd ontwikkeld om het effect te meten van het belang van de instructieve taak op de mate van overspecificatie in de referentiële uitdrukking en op het type informatie (objectinformatie, locatie-informatie) in de referentiële uitdrukking.

In het productie-experiment beschreven in deze paragraaf en in het perceptie-experiment beschreven in Paragraaf 3 werden dezelfde panelen gebruikt als onderdeel van het experimentele materiaal. Daardoor bood dit productie-experiment de mogelijkheid om te onderzoeken of de typen referentiële uitdrukkingen die leidden tot snelle identificatietijden in het perceptie-experiment ook vaker geproduceerd werden in het productie-experiment.

De analyse van het eerdere productie-experiment dat genoemd wordt in Paragraaf 1 (zie voor een volledige beschrijving van dit experiment Arts, 2004; Maes & Arts, 1999; Maes et al., 2004) toonde aan dat het aandeel overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen hoger was in de experimentele conditie die getypeerd werd door een hoog belang van de taak voor de gebruiker van de instructieve tekst. Om die reden werd in dit nieuwe productie-experiment het belang van de taak als onafhankelijke variabele geïmplementeerd. Het was de verwachting dat het principe van verantwoordelijkheid op afstand (Clark & Wilkes-Gibbs, 1986) een sterker effect zou hebben op taalproductie wanneer de taalproducent een hoog belang toekent aan de taak die de gebruiker van de instructieve tekst moet gaan uitvoeren. De eerste hypothese betreft de relatie tussen het belang van de instructieve taak en de mate van overspecificatie.

Hypothese 1: Referentiële uitdrukkingen bevatten meer overspecificatie in een 'hoog belang' conditie dan in een 'laag belang' conditie.

De volgende twee hypothesen gaan in op de verwachtingen met betrekking tot de typen informatie in de referentiële uitdrukking: objectinformatie en locatie-informatie.

Op basis van het 'gestalt' principe (Levelt, 1989) is het de verwachting dat een taalproducent vaker zal kiezen voor een referentiële uitdrukking die een volledige objectbeschrijving bevat

Overspecificatie in instructieve teksten

wanneer hij een hoog belang toekent aan de instructieve taak die de gebruiker moet uitvoeren. Een volledige objectbeschrijving stelt de ontvanger in staat een complete objectvoorstelling te maken. Het is de verwachting dat de taalproducent ervan uitgaat dat een complete objectvoorstelling een positief effect heeft bij het uitvoeren van de instructieve taak. Dit leidt tot de formulering van Hypothese 2.

Hypothese 2: Referentiële uitdrukkingen die een volledige objectbeschrijving bevatten komen vaker voor in de ‘hoog belang’ conditie dan in de ‘laag belang’ conditie.

Beun en Cremers (1998) toonden aan dat bij taalproductie in een feedbacksituatie de referentiële uitdrukking vaak wordt aangevuld met een fysieke wijsbeweging. De non-feedbacksituatie van dit productie-experiment biedt de taalproducent niet de mogelijkheid om fysiek te wijzen. Het is de verwachting dat taalproducenten dit als een grotere tekortkoming ervaren in de ‘hoog belang’ conditie en dat zij als gevolg daarvan vaker de fysieke wijshandeling zullen verbaliseren door locatiekenmerken van objecten aan te bieden in de referentiële uitdrukking. Dit leidt tot de formulering van Hypothese 3.

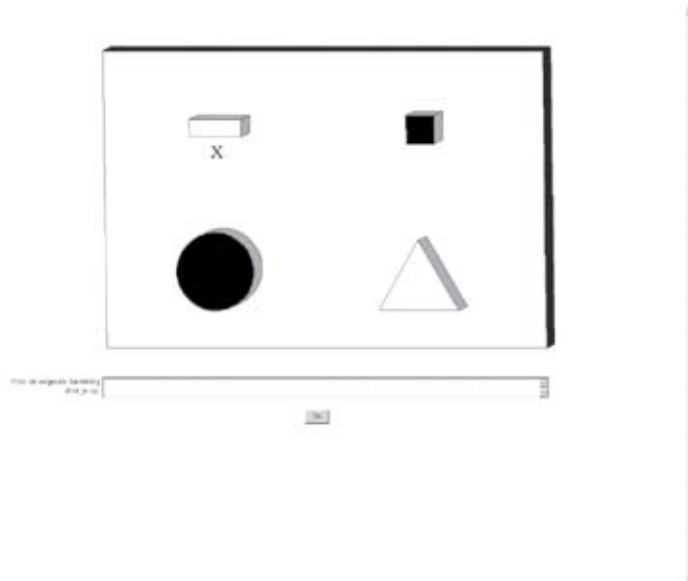
Hypothese 3: Referentiële uitdrukkingen die locatiekenmerken van objecten bevatten komen vaker voor in de ‘hoog belang’ conditie dan in de ‘laag’ belang conditie.

4.1 Methode Dit experiment was gebaseerd op het experiment beschreven in Paragraaf 3. De proefpersonen hadden nu als taak een van de knoppen in het bedieningspaneel te beschrijven door onder aan het computerscherm een referentiële uitdrukking te typen die een van de knoppen in het paneel beschreef (de te beschrijven knop was gemarkeerd met een x; zie Figuur 2).

4.1.1 Materiaal Het productie-experiment was gebaseerd op het perceptie-experiment en het experimentele materiaal (de panelen) was identiek. Er was een kleine aanpassing nodig voor dit nieuwe productie-experiment. De vier knoppen werden niet geïdentificeerd met een nummer; in plaats daarvan werd één knop geïdentificeerd met een x (Figuur 2). Er werden twee websites ontwikkeld voor de twee experimentele condities.

In de ‘laag belang’ conditie werd het paneel gepresenteerd als *een configuratie met vier elementen*. De proefpersonen kregen als productietaak om onder aan de websitepagina in te typen welk element gemarkeerd was met een x, en om dit op een dusdanige manier te doen dat het element niet verward kon worden met de andere drie elementen in de configuratie.

In de ‘hoog belang’ conditie werd het paneel gepresenteerd als *een bedieningspaneel met vier drukknoppen* dat gebruikt werd voor ‘operaties op afstand’. De knoppen moesten worden ingedrukt om opeenvolgende chirurgische handelingen uit te voeren. De proefpersonen kregen de taak zich in te leven in een situatie waarin zij de chirurg moesten informeren betreffende de in te drukken knoppen. Contact met de chirurg was niet mogelijk omdat de operatie uitgevoerd werd in Zuid Afrika. De proefpersonen waren in Nederland en de chirurg was volledig van hen afhankelijk bij deze ‘operatie op afstand’. De proefpersonen kregen als productietaak om onder aan de websitepagina in te typen welke drukknop gemarkeerd was met een x.

Figuur 2: Experimenteel materiaal: het paneel in de 'hoog belang' conditie

4.1.2 Proefpersonen, design en procedure Drieënvijftig studenten van de Universiteit van Tilburg die de computercursus *Practical Digital Media* volgden namen deel aan het experiment: zeventwintig studenten in de 'laag belang' conditie en zesentwintig studenten in de 'hoog belang' conditie. De proefpersonen bezochten de website die het experimentele materiaal (30 panelen) bevatte.

Het experiment werd klassikaal afgenomen. De groep proefpersonen ontving een mondelinge uitleg van de experimentele taak en in aanvulling daarop was er een schriftelijke uitleg van de taak beschikbaar.

4.2 Analyse van de referentiële uitdrukkingen Het aantal referentiële kenmerken dat werd gebruikt in de referentiële uitdrukking werd bepaald. Die referentiële kenmerken konden objectgeoriënteerd zijn (vorm, kleur, afmeting van het object) of locatiegeoriënteerd (positie van het object op de verticale as, de horizontale as, of beide).

Per referentiële uitdrukking werd vastgesteld hoeveel kenmerken minimaal nodig waren voor unieke identificatie van het bedoelde object. De overige kenmerken behoorden tot de overgespecificeerde kenmerken. Zoals uiteengezet in Paragraaf 3.1.1 kon het objectkenmerk 'vorm' zelfstandig leiden tot unieke identificatie van het object; wanneer de vorm van het object voorkwam in de referentiële uitdrukking dan behoorden alle overige kenmerken tot de overgespecificeerde kenmerken.

4.3 Resultaten Tabel 1 bevat behalve de resultaten van het perceptie-experiment ook de frequenties van de verschillende typen referentiële uitdrukkingen in dit productie-experiment. De drieënvijftig proefpersonen produceerden in totaal 1590 referentiële uitdrukkingen (53*30), 27 proefpersonen in de 'laag belang' conditie en 26 proefpersonen in de 'hoog belang' conditie.

Overspecificatie in instructieve teksten

In het perceptie-experiment werden zeventwintig referentiële uitdrukkingen getest. Tabel 1 toont aan dat slechts een beperkt deel hiervan werd gebruikt door de proefpersonen in dit productie-experiment. Veel referentiële uitdrukkingen die leidden tot snelle identificatietijden in het perceptie-experiment werden niet geproduceerd. Over het algemeen bevatten de uitdrukkingen die werden geproduceerd op zijn minst

- een verwijzing naar de vorm van het object, of
- een verwijzing naar zowel de horizontale als de verticale as, of
- een verwijzing naar de vorm van het object én naar beide assen.

Tabel 5 bevat het gemiddeld aantal overgespecificeerde kenmerken per referentiële uitdrukking dat gebruikt werd door de proefpersonen bij het produceren van de referentiële uitdrukkingen in de twee experimentele condities.

Tabel 5: *Overspecificeerde kenmerken per referentiële uitdrukking als functie van experimentele conditie*

	laag belang conditie	hoog belang conditie
overgespecificeerde referentiële kenmerken per uitdrukking	1.15	2.10

In de ‘hoog belang’ conditie werden meer overgespecificeerde referentiële kenmerken geproduceerd dan in de ‘laag belang’ conditie, $t(51)=3.44$, $p<.01$.

Tabel 6 toont het gemiddeld aantal referentiële uitdrukkingen per proefpersoon dat een volledige objectbeschrijving bevatte (vorm, kleur en afmeting) in absoluut aantal en percentage van het maximum van 30, in de twee experimentele condities.

Tabel 6: *Referentiële uitdrukkingen per proefpersoon met volledige objectbeschrijving als functie van experimentele conditie (maximum 30)*

	laag belang conditie (n=27)	hoog belang conditie (n=26)
volledige objectbeschrijving in de referentiële uitdrukking (vorm, kleur en afmeting)	5.07 (16.9%)	10.00 (33.3%)

Volledige objectbeschrijvingen kwamen vaker voor in de ‘hoog belang’ conditie dan in de ‘laag belang’ conditie, $t(51)=1.86$, $p<.05$ (eenzijdig).

Tabel 7 toont het gemiddeld aantal referentiële uitdrukkingen per proefpersoon dat een verwijzing naar zowel de verticale als de horizontale as bevatte in absoluut aantal en percentage van het maximum van 30, in de twee experimentele condities.

Tabel 7: Referentiële uitdrukkingen per proefpersoon met verwijzing naar de verticale en de horizontale as, als functie van experimentele conditie (maximum 30)

	laag belang conditie (n=27)	hoog belang conditie (n=26)
verticale en horizontale as	4.30 (14.3%)	16.27 (54.2%)
verticale as	0	0
horizontale as	0	0

Een verwijzing naar zowel de verticale als de horizontale as kwam vaker voor in de ‘hoog belang’ conditie dan in de ‘laag belang’ conditie, $t(51)=3.60, p<.01$. Referentiële uitdrukkingen die enkel een verwijzing naar de verticale as of enkel een verwijzing naar de horizontale as bevatten kwamen niet voor.

5. Discussie en conclusie

Effect van overspecificatie op de identificatietijd

De resultaten van het perceptie-experiment gerapporteerd in Tabel 2 tonen aan dat overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen niet leiden tot kortere identificatietijden. De identificatietijden in de minimaal gespecificeerde en de overgespecificeerde conditie zijn gelijk. Dit leidt tot een eerste conclusie: overspecificatie heeft geen nadelig effect op de identificatietijd en kan daarom niet gezien worden als een schending van het tweede Griceaanse maxime in de categorie kwantiteit, ‘Do not make your contribution more informative than is required’ (Grice, 1975, p.45). Dit lijkt een eerste bevestiging van de basisgedachte in dit onderzoek: taalproducenten nemen geen beslissingen die nadelig zijn voor de ontvanger.

Effect van het belang van de taak op overspecificatie

De resultaten van het productie-experiment gerapporteerd in Tabel 5 bevestigen dat het door de taalproducent ingeschatte belang van de taak een effect heeft op de productie van overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen. Wanneer de taalproducent aan het achterliggende communicatieve doel van de tekst (de instructieve taak die de ontvanger gaat uitvoeren) een hoog belang toekent, neemt de productie van overgespecificeerde uitdrukkingen toe. Het principe van verantwoordelijkheid op afstand (Clark & Wilkes-Gibbs, 1986) heeft een sterker effect in taalproductie wanneer de instructieve taak van hoog belang is.

Overspecificatie en het ‘gestalt’ principe

De resultaten van het perceptie-experiment (Tabel 3) en de resultaten van het productie-experiment (Tabel 6) tonen aan dat het ‘gestalt’ principe een effect heeft in instructieve taalproductie. Een volledige objectbeschrijving stelt de lezer in staat om een volledige objectvoorstelling te maken en leidt tot een significant verschil in de identificatietijd: de identificatie van het object verloopt sneller. De resultaten van het productie-experiment lijken te bevestigen dat taalproducenten zich bewust zijn van de snellere identificatie die het gevolg is van een volledige objectbeschrijving: wanneer zij aan de instructieve taak een hoog belang

Overspecificatie in instructieve teksten

toekennen produceren zij vaker referentiële uitdrukkingen die een volledige objectbeschrijving bevatten dan wanneer zij aan de instructieve taak een laag belang toekennen.

In het productie-experiment kozen de proefpersonen die objectkenmerken gebruikten in ieder geval voor het kenmerk 'vorm', ongeacht de experimentele conditie; referentiële uitdrukkingen zonder het kenmerk 'vorm' werden niet geproduceerd, hoewel deze uitdrukkingen in het perceptie-experiment vaak tot snelle identificatie leidden. De proefpersonen lijken van mening te zijn dat het gemakkelijker is te zoeken naar een object waarvan de vorm bekend is dan naar een object waarvan de kleur en/of de afmeting bekend is. Dit lijkt aan te geven dat vorm belangrijke informatie geeft bij het maken van een objectvoorstelling en bevestigt de verklaring van Levelt voor de productie van overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen: 'Listeners apparently create a 'gestalt' of the object for which they have to search.' (Levelt, 1989, p.131). Daarnaast kan een inherent verschil tussen de objectkenmerken de identificatietijden in het perceptie-experiment beïnvloed hebben: kleur en vorm zijn absolute kenmerken (er is geen vergelijking nodig met andere objecten om de kleur en de vorm van een object vast te stellen) en afmeting is een relatief kenmerk (er is een vergelijking nodig met een ander object in het perceptuele beeld om de afmeting van een object vast te stellen).

Overspecificatie en fysiek wijzen

De resultaten van het perceptie-experiment gerapporteerd in Tabel 4 en de resultaten van het productie-experiment gerapporteerd in Tabel 7 tonen aan dat het verbaliseren van fysiek wijzen (i) tot snellere identificatie van de bedoelde referent leidt, en (ii) frequenter voorkomt in instructieve taalproductie wanneer de taalproducent aan het communicatieve doel van de tekst een hoog belang toekent. Beun en Cremers (1998) rapporteren overspecificatie in een feedbacksituatie tengevolge van fysieke wijsbewegingen waarmee proefpersonen de referentiële uitdrukkingen complementeerden. De resultaten van deze experimenten tonen aan dat de verbalisering van een dergelijke wijsbeweging de identificatietijd versnelt (Tabel 4) en dat taalproducenten in een non-feedbacksituatie ervoor kiezen een fysieke wijsbeweging te verbaliseren; daarnaast wordt deze keuze vaker gemaakt wanneer de taalproducent een hoog belang toekent aan de instructieve taak die de ontvanger moet uitvoeren (Tabel 7).

De resultaten van de verschillende onderzoeken hebben aangetoond dat het specificatieniveau van de referentiële uitdrukkingen in deze instructieve teksten niet alleen verklaard kan worden op basis van de mentale activatie van referenten. In instructieve taalproductie gebruiken schrijvers in hoge mate overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen voor de identificatie van referenten (productie van taal) en het belang van de instructieve taak verhoogt de productie van overgespecificeerde referentiële uitdrukkingen. Daarnaast heeft overspecificatie een positief effect in identificatietaken (perceptie van taal). Voorspellingen die gebaseerd zijn op bestaande referentietheorieën zijn niet onverminderd van toepassing voor alle teksten. Correcte voorspellingen kunnen alleen gedaan worden wanneer binnen bestaande referentietheorieën een differentiatie naar tekstgenre aangegeven kan worden.

Noten

- 1 Ik wil prof. dr. A.A. Maes bedanken voor het gebruik van dit corpus.
- 2 'Hij' betekent 'hij' of 'zij'.

Bibliografie

- Anderson, A., Garrod, S. C., & Sanford, A. J. (1983).** The accessibility of pronominal antecedents as a function of episode shifts in narrative text. *Quarterly journal of experimental psychology*, 35A, 427-440.
- Ariel, M. (1988).** Referring and accessibility. *Journal of Linguistics*, 24, 65-87.
- Ariel, M. (1991).** The function of accessibility in a theory of grammar. *Journal of Pragmatics*, 16(5), 443-463.
- Arts, A. (2004).** *Overspecification in instructive texts*. Dissertation Tilburg University; Nijmegen: Wolf Publishers.
- Beun, R.-J., & Cremers, A. H. M. (1998).** Object reference in a shared domain of conversation. *Pragmatics and Cognition*, 6(1-2), 121-152.
- Carreiras, M., & Gernsbacher, M. A. (1992).** Comprehending conceptual anaphors in Spanish. *Language and cognitive processes*, 7, 281-299.
- Clark, H. H., & Wilkes-Gibbs, D. (1986).** Referring as a collaborative process. *Cognition*, 22, 1-39.
- Cremers, A. (1996).** *Reference to objects*. Dissertation; Eindhoven: Eindhoven University.
- Deutsch, W. (1976).** *Sprachliche Redundanz und Objekt Identifikation*. Dissertation; Marburg: University of Marburg.
- Deutsch, W., & Pechmann, T. (1982).** Social interaction and the development of definite descriptions. *Cognition*, 11, 159-184.
- Francik, E. P. (1985).** *Referential choice and focus of attention in narratives*. Stanford University, Stanford.
- Garrod, S., Freudenthal, D., & Boyle, E. (1994).** The role of different types of anaphor in the on-line resolution of sentences in a discourse. *Journal of Memory and Language*, 33, 39-68.
- Gernsbacher, M. A., & Hargreaves, D. J. (1988).** Accessing sentence participants: The advantage of first mention. *Journal of Memory and Language*, 27, 699-717.
- Gordon, P. C., Grosz, B. J., & Gilliom, L. A. (1993).** Pronouns, names, and centering of attention in discourse. *Cognitive Science*, 17, 311-347.
- Gordon, P. C., & Hendrick, R. (1997).** Intuitive knowledge of linguistic co-reference. *Cognition*, 62, 325-370.
- Gordon, P. C., Hendrick, R., Ledoux, K., & Yang, C. L. (1999).** Processing of reference and the structure of language: An analysis of complex noun phrases. *Language and Cognitive Processes*, 14, 353-379.
- Grice, H. P. (1975).** Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Speech Acts* (pp. 41-58). New York: Academic Press.
- Gundel, J. K., Hedberg, N., & Zacharski, R. (1993).** Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language*, 69, 274-307.
- Levelt, W. J. M. (1989).** *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge/London: MIT Press.
- Maes, A., & Arts, A. (1999).** The influence of the assumed reader's goal on the quantity, type and order of information production in instructive discourse. In A. Maes, H. Hoeken, L. Noordman & W. Spooren (Eds.), *Proceedings of the First International Conference on Document Design. Tilburg University. 17-18 December, 1998* (pp. 89-104). Tilburg: Tilburg University.
- Maes, A., Arts, A., & Noordman, L. (2004).** Reference management in instructive discourse. *Discourse Processes*, 37(2), 117-144.
- Mangold, R., & Pobel, R. (1988).** Informativeness and instrumentality in referential communication. *Journal of Language and Social Psychology*, 7(3-4), 181-191.

Overspecificatie in instructieve teksten

- Morrow, D. G. (1985).** Prominent characters and events organize narrative understanding. *Journal of Memory and Language*, 24, 304-319.
- Pechmann, T. (1989).** Incremental speech production and referential overspecification. *Linguistics*, 27, 89-110.
- Vonk, W., Hustinx, L., & Simons, W. (1992).** The use of referential expressions in structuring discourse. *Language and Cognitive Processes*, 7, 301-333.
- Ward, G., Sproat, R., & McKoon, G. (1991).** A pragmatic analysis of so-called anaphoric islands. *Language*, 67(3), 439-474.

Van tekst naar spraak

De prosodische realisering van globale en lokale structuuraspecten¹

1. Inleiding

Voorlezen, het hardop uitspreken van een geschreven of gedrukte tekst, kennen we vooral van natuurlijke (thuis)situaties. Je leest een verhaal voor aan je kinderen of een hilarisch stukje uit de krant aan je partner. De meester op school leest een spannend boek voor aan zijn leerlingen; en op verzoek van de leerkracht leest de middelbare scholier in de klas hardop een stuk tekst uit een studieboek voor. Meestal lezen mensen echter voor zichzelf. Voor blinden en slechtzienden is dat anders: zij zijn echt aangewezen op het voorlezen door anderen (Pyfers, 2002; Stolte, 2005). Deze groep mensen maakt dan ook veel gebruik van voorgelezen kranten en (studie)boeken. De materialen, veelal cassette-bandjes en cd-roms, zijn vooraf ingesproken door goede voorlezers die daar trainingen voor hebben gevolgd. De voorleesmarkt is in Nederland recentelijk ook uitgebreid naar niet-visueel gehandicapten: met de CD-luisterboeken die meestal door de auteur van het boek ingesproken zijn kun je in auto en trein een boek 'lezen'.

In bepaalde situaties is het nuttig om het natuurlijke voorlezen, al dan niet vooraf op band opgenomen, te kunnen vervangen door kunstmatig gegenereerd voorlezen. De tech-

Samenvatting

De natuurlijkheid van automatische voorleesystemen wordt in belangrijke mate bepaald door de prosodie van de afzonderlijke zinnen, maar ook door de prosodie die aangeeft hoe de zinnen van een tekst met elkaar samenhangen en wat het belang is van de zinnen, de alinea's en de paragrafen in het grotere geheel van de tekst. Dit wordt tekstprosodie genoemd. Idealiter is de prosodie in kunstmatige teksten hetzelfde als de prosodie in teksten zoals die door menselijke sprekers gerealiseerd wordt. Menselijke voorlezers geven de structuur van een tekst aan met behulp van variatie in pauzeduur en toonhoogte: zinnen die niet sterk met elkaar samenhangen hebben een langere tussenliggende pauze en ze worden uitgesproken met een hogere toonhoogtepiek dan zinnen die sterk met elkaar samenhangen. Menselijke sprekers lezen belangrijke zinnen langzamer voor. En ook markeren sprekers bepaalde retorische relaties tussen zinnen met behulp van prosodie. Wanneer in tekst-naar-spraaksystemen rekening gehouden wordt met dit soort tekststructurele kenmerken zal de natuurlijkheid van de voor te lezen teksten waarschijnlijk aanzienlijk toenemen.

nische mogelijkheden om computers teksten te laten voorlezen zijn de afgelopen jaren aanzienlijk verbeterd en de toepassingsgebieden uitgebreid. Zo wordt automatisch voorgelezen spraak gebruikt om dyslectische kinderen te trainen in het herkennen van woorden; op veel (educatieve) sites bestaat de mogelijkheid om de teksten automatisch voorgelezen te krijgen; SMS-berichten worden op de voice-mail van de vaste telefoon automatisch voorgelezen; en voor drukbezette zakenmensen zijn er sinds kort systemen op de markt waarmee ze via laptop en mobiele telefoon in auto's en vliegtuigen hun e-mails en elektronische documenten voorgelezen kunnen krijgen.

Hoe moet geschreven tekst nu omgezet worden in gesproken tekst? Dat het niet eenvoudig is om menselijke voorlezers na te bootsen zal niemand verwonderen, er komt bij het spreken nogal wat kijken. Om kunstmatige spraak te genereren worden van sprekers individuele klanksegmenten opgenomen die vervolgens met elkaar worden verbonden tot nieuwe woorden en zinnen. Sinds een aantal jaren wordt hierbij niet meer uitgegaan van individuele spraakklanken, maar van tweeklanken, de zogenaamde difonen (voor een overzicht, zie Dutoit, 1997). De overgangen tussen de klanken verlopen daarmee vloeiender. Het gebruik van difonen komt de verstaanbaarheid en de natuurlijkheid van de spraak ten goede.

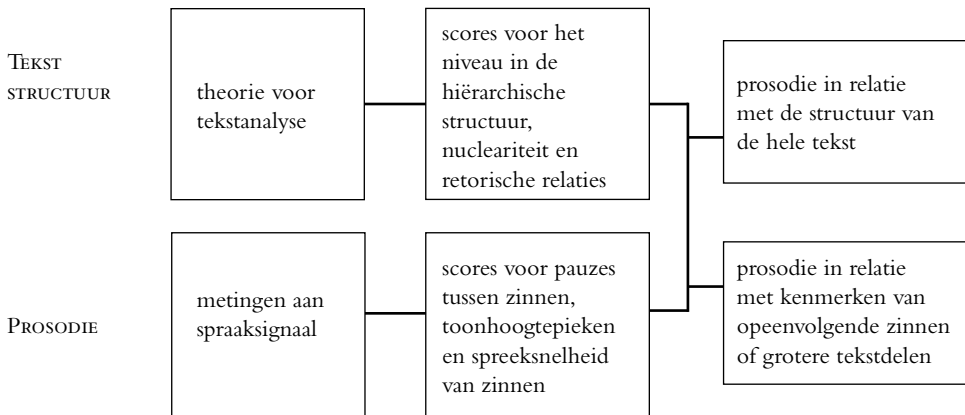
Na de concatenatie van klanken tot woorden en zinnen moet de prosodie bepaald worden. Onder prosodie worden alle suprasegmentele aspecten van spraak verstaan, dat wil zeggen alle eigenschappen van spraak die boven het niveau van de individuele klanken uitgaan, zoals accentuering, intonatie, pauzering, snelheid van spreken, luidheid. Het meeste onderzoek naar prosodie heeft zich gericht op de prosodie van zinnen. Voor het Nederlands is die bijvoorbeeld in detail beschreven in termen van accentueringspatronen en intonatiecontouren door 't Hart, Collier & Cohen (1990). Nu is echter gebleken dat zinnen die door een computer worden gegenereerd weliswaar heel natuurlijk klinken wanneer ze in isolatie zijn uitgesproken, maar niet wanneer ze met elkaar zijn verbonden tot tekst (Silverman, 1987; Terken, 1993). De prosodie van teksten is kennelijk niet louter de som van de prosodie van zinnen. De consequentie voor automatisch voor te lezen teksten is dat niet kan worden volstaan met het aan elkaar plakken van de prosodie van de afzonderlijke zinnen. Er moet dus zoiets zijn als tekstprosodie. Wat is tekstprosodie? Om die vraag te beantwoorden moet eerst duidelijk gemaakt worden wat teksten zijn.

Teksten zijn meer dan verzamelingen losse zinnen. Het kenmerkende van teksten is dat er samenhang tussen de zinnen bestaat. Met behulp van allerlei talige middelen, zoals het gebruik van voegwoorden en anaforen, laten schrijvers en sprekers zien hoe zinnen met elkaar samenhangen en wat het belang is van bepaalde tekstgedeelten in het grotere geheel. Schrijvers maken de samenhang ook typografisch zichtbaar. Met de indeling in hoofdstukken, paragrafen, alinea's en het gebruik van inspringen, witregels en interpunctie geven ze de structuur van de tekst aan; met cursivering, onderstreping en dergelijke hoe belangrijk bepaalde gedeelten van de tekst zijn. Sprekers hebben uiteraard deze mogelijkheden niet, maar zij gebruiken de prosodie om de samenhang tussen de zinnen aan te geven. Tekstprosodie is dan ook die prosodie die aangeeft hoe de zinnen van een tekst met elkaar samenhangen, wat de relaties tussen de zinnen zijn en wat het belang is van zinnen, alinea's en paragrafen in het grotere geheel van de tekst. De prosodie zal de functie van de typografie moeten overnemen wanneer een spraakcomputer geschreven teksten omzet in uitgesproken teksten. Omdat de kunstmatig gegenereerde teksten zo natuurlijk mogelijk moeten klinken, moet de tekstpro-

sodie zodanig ingesteld worden dat het zoveel mogelijk lijkt op menselijke tekstprosodie. De grote vraag is dan ook hoe menselijke voorlezers de structuur van teksten prosodisch aangeven. Dat is het thema van dit artikel.

2. Opzet

Met de vraag naar de relatie tussen tekststructuur en prosodie komen twee betrekkelijk van elkaar gescheiden onderzoeksgebieden samen. Op beide gebieden zijn afzonderlijk voorbereidende stappen nodig, want op voorhand zijn er geen kant en klare criteria beschikbaar voor wat in deze context de relevante tekststructurele kenmerken zijn en wat de relevante prosodische kenmerken. De opbouw van dit artikel loopt dan ook langs de twee lijnen die aangegeven worden in Figuur 1.

Figuur 1: Schematische weergave van de stappen om een relatie te leggen tussen tekststructuur en prosodie.

Figuur 1 ligt ten grondslag aan het onderzoek waarover gerapporteerd is in Den Ouden (2004). Dit artikel geeft daarvan een beknopte weergave.

In paragraaf 3 wordt ingegaan op de notie tekststructuur en de manier waarop in het kader van de vraagstelling aan dat begrip invulling is gegeven. Om tekststructuur te meten zijn criteria nodig voor het opsplitsen van een tekst in afzonderlijke eenheden en voor het bepalen van de relaties tussen de eenheden. Rhetorical Structure Theory (Mann & Thompson, 1988) biedt een kader dat voor dit doel heel geschikt is. De tekstanalyses die met behulp van deze theorie tot stand komen maken het mogelijk scores toe te kennen aan niveaus in de hiërarchisch georganiseerde tekststructuur, aan nucleaire en niet-nucleaire teksteenheden, en aan specifieke inhoudelijke relaties tussen teksteenheden. De vraag naar de betrouwbaarheid van dit instrument voor tekstanalyse komt hierbij aan de orde.

In paragraaf 4 worden de prosodische kenmerken besproken die voor tekstprosodie relevant zijn. Dat zijn voornamelijk de pauzeduren tussen zinnen, en toonhoogtekenmerken en spreesnelheid van afzonderlijke zinnen. Pauzeduur en spreesnelheid zijn weinig problematische maten omdat ze direct afleidbaar zijn uit het spraaksignaal. Voor toonhoogte is

dat niet het geval. De toonhoogtecontour van een zin kan op zoveel verschillende manieren gemeten worden dat eerst duidelijk moet worden wat een adequate manier is in het kader van de vraagstelling. De vraag naar de betrouwbaarheid van twee manieren om toonhoogte te meten komt hierbij dan ook aan de orde.

In paragraaf 5 komen tekststructuur en prosodie bij elkaar. In Den Ouden (2004) werd eerst een corpusonderzoek uitgevoerd, waarbij gebruik gemaakt werd van natuurlijke, d.w.z. niet-geconstrueerde teksten uit een Nederlandse kwaliteitskrant. Moedertaalsprekers lazen de teksten voor. Ze bereidden zich daarop voor, zodat ze een samenhangende mentale representatie konden opbouwen van de tekst. Aan de tekststructurele eigenschappen van de tekstanalyses en de prosodische kenmerken van het spraaksignaal waren scores toegekend. De scores voor enerzijds de hiërarchische opbouw van de teksten en de relaties tussen de tekstgedeelten en anderzijds de prosodische kenmerken bleken systematisch samen te hangen. De onderzoeksresultaten leidden tot enkele specifieke vragen met betrekking tot de prosodische realisering van retorische relaties. Die is met behulp van een experiment onderzocht.

Paragraaf 6 gaat in op de implicaties van de bevindingen voor automatische voorleesystemen en schetst mogelijkheden en richtingen voor vervolgonderzoek naar de verbetering van automatisch voor te lezen teksten.

3. Tekststructuur

In de tekstwetenschap wordt onder een tekst verstaan: een geheel van minstens twee zinnen of zinsdelen die met elkaar samenhangen. Die samenhang kan ofwel aanwijsbaar zijn in de tekst zelf ofwel gerealiseerd worden in het hoofd van de lezer of luisteraar. Een duidelijk voorbeeld van een tekst is een krantenbericht. In het kader wordt een krantenbericht gepresenteerd. Het is een van de twintig krantenteksten die zijn gebruikt in het corpusonderzoek dat in paragraaf 5 wordt beschreven.

Voorbeeld van een krantentekst

(1) De passagiers van vlucht 614 van Easyjet van Amsterdam naar Liverpool kregen zaterdag de schrik van hun leven. (2) De gezagvoerder van de Boeing 737 liep uit de cockpit het gangpad in om een luik in de vloer te openen. (3) De piloot checkte via een kijkgat of het landingsgestel volledig was uitgeklapt. (4) Passagiers dachten dat de piloot bezig was het landingsgestel handmatig uit te klappen. (5) Volgens een Easyjet woordvoerder was daar geen sprake van. (6) De gezagvoerder wilde de stand van de wielen controleren, (7) omdat een lampje op zijn dashboard had aangegeven dat ze niet volledig waren uitgeklapt. (8) Beneden vanaf het vliegveld van Liverpool vond een tweede controle met de verrekijker plaats. (9) Zowel de piloot als het grondpersoneel constateerden dat de wielen waren uitgeklapt. (10) Maar het bleef onduidelijk of het landingsgestel ook in die positie was gezekerd. (11) De woordvoerder verklaarde dat ze van het ergste moesten uitgaan. (12) Daarom en vanwege de sterke zijwind in Liverpool werd besloten het toestel in Manchester te laten landen. (13) Dat vliegveld is beter uitgerust voor noodtoestanden (14) en beschikt over een tweede landingsbaan, (15) waardoor bij een ongeluk andere vluchten nog gewoon zouden kunnen blijven landen. (16) Passagiers rapporteerden in de Britse tabloid Daily Express dat de piloot ook met rare duikvluchten nog heeft geprobeerd om het landingsgestel in positie te krijgen, (17) maar dit wordt ontkend door Easyjet. (18) De woordvoerder van Easyjet zei dat het waarschijnlijk ging om schokken door rukwinden. (19) Vlak voor de landing in Manchester moesten de honderd passagiers de noodhouding aannemen. (20) Er zou sprake zijn geweest van paniek aan boord. (21) Passagiers schakelden hun mobiele telefoons aan om nog een laatste keer met thuis te bellen. (22) Anderen componeerden hun afscheidsbrief. (23) Nadat op het vliegveld van Manchester ambulances en brandweerpersoneel in opperste staat van paraatheid waren gebracht, (24) zette het toestel de landing in. (25) Volgens de woordvoerder werd het een zachte en vloeiende landing. (26) Volgens hem is het in de vijf jaar dat Easyjet vliegt één keer eerder voorgekomen dat een piloot zijn landingsgestel niet vertrouwde.

Een structuur van een hele tekst wordt doorgaans opgevat als een hiërarchisch georganiseerde eenheid, een boomstructuur. Er bestaan verschillende manieren om van een tekst een dergelijke boomstructuur te maken.

De eenvoudigste manier is om een beroep te doen op het taalgevoel van willekeurige mensen (Swerts, 1997). In zo'n geval wordt aan een behoorlijk aantal mensen gevraagd om in een tekst aan te geven waar alinea-overgangen plaats vinden of waar de schrijver een nieuw onderwerp introduceert. Op basis van de aantallen mensen die bepaalde plaatsen in de tekst hebben aangewezen als alinea-overgang of topic-shift kan een boomstructuur worden afgeleid: de plaats in de tekst die door de meeste mensen is aangewezen wordt dan beschouwd als de plaats van de hoogste vertakking, de tekst valt op dat punt uiteen in twee tekstdelen. Vervolgens wordt binnen die twee tekstdelen gekeken op welke plaats de meeste mensen dan weer een alinea-overgang hebben gelokaliseerd. In de tekstdelen die daaruit ontstaan wordt ook weer op basis van aantallen beoordelaars gekeken waar de belangrijkste grens ligt, net zolang totdat aan elke overgang tussen twee segmenten een score is toegekend. Op deze manier komt een hiërarchisch georganiseerde structuur van de tekst naar voren die ook grafisch kan worden weergegeven. Voordelen van deze intuïtieve methode zijn dat onderzoekers voor deze taak naïeve taalgebruikers kunnen inschakelen en dat de taak weinig inspanning vereist. Het belangrijkste nadeel is dat de overwegingen duister blijven die aan de intuïtieve oordelen ten grondslag liggen, m.a.w. dat de theoretische verklaringen ontbreken.

Theoretische benaderingen om teksten in hun geheel te analyseren zijn bijvoorbeeld Rhetorical Structure Theory (Mann & Thompson, 1988) en de op intenties gebaseerde benadering van Grosz & Sidner (1986). Deze benaderingen leveren hiërarchisch georganiseerde structuren van teksten op en theoretische verantwoordingen van de relaties die tussen de eenheden van de tekst bestaan. Beide modellen voor tekststructuur zullen hier kort worden gepresenteerd.

De veel geciteerde theorie van Grosz & Sidner (1986) onderscheidt aan tekststructuur drie componenten: de linguïstische structuur, dat wil zeggen de opeenvolging van de uitingen; de attentionele toestand, dat wil zeggen de entiteiten en hun eigenschappen die op een bepaald moment van het lezen of luisteren in de aandacht staan; en de intentionele structuur. De intentionele structuur van een tekst bestaat uit de hiërarchisch georganiseerde onderliggende doelen die de spreker of schrijver met de teksteenheden heeft. De structuur van een hele tekst komt dus in deze gelaagde intentionele structuur naar voren.

De intentie-gebaseerde benadering van Grosz & Sidner is operationeel gemaakt in een handleiding met instructies om tekststructuren te annoteren (Nakatani, Grosz, Ahn & Hirschberg, 1995). Volgens die handleiding staat het maken van een tekststructuur gelijk aan het achterhalen van de onderliggende intenties of doelen van een spreker of schrijver. De analist gaat na wat het overkoepelende doel is van de tekst als geheel, en daarna van de tekstdelen afzonderlijk. Een hiërarchisch georganiseerde boomstructuur ontstaat doordat subdoelen ingebed kunnen zijn binnen overkoepelende doelen. Telkens stelt de analist zich de vraag van welk doel er sprake is bij een bepaald tekstgedeelte. De doelen onderhouden relaties met elkaar: een doel gaat vooraf aan een ander doel of het ene doel domineert een ander doel. De doelen worden beschreven met behulp van zogenoemde 'WAAROM'-labels, en de relaties die tussen de doelen bestaan worden visueel weergegeven door middel van inspringen in de tekst op de verschillende niveaus. De annotatie met 'WAAROM'-labels

Van tekst naar spraak

is min of meer vergelijkbaar met het maken van een samenvatting van de tekst, maar geeft vooral de redenen aan waarom een spreker of schrijver dat tekstgedeelte aan de luisteraar of lezer kenbaar wil maken. Een voorbeeld van een analyse volgens deze aanpak van het begin van de voorbeeldtekst staat in Tabel 1. De niveau-aanduidingen geven per segment de kwantificering van de niveaus in de hiërarchische structuur aan.

Tabel 1: *Grosz & Sidner analyse van de eerste vijf zinnen van de voorbeeldtekst*

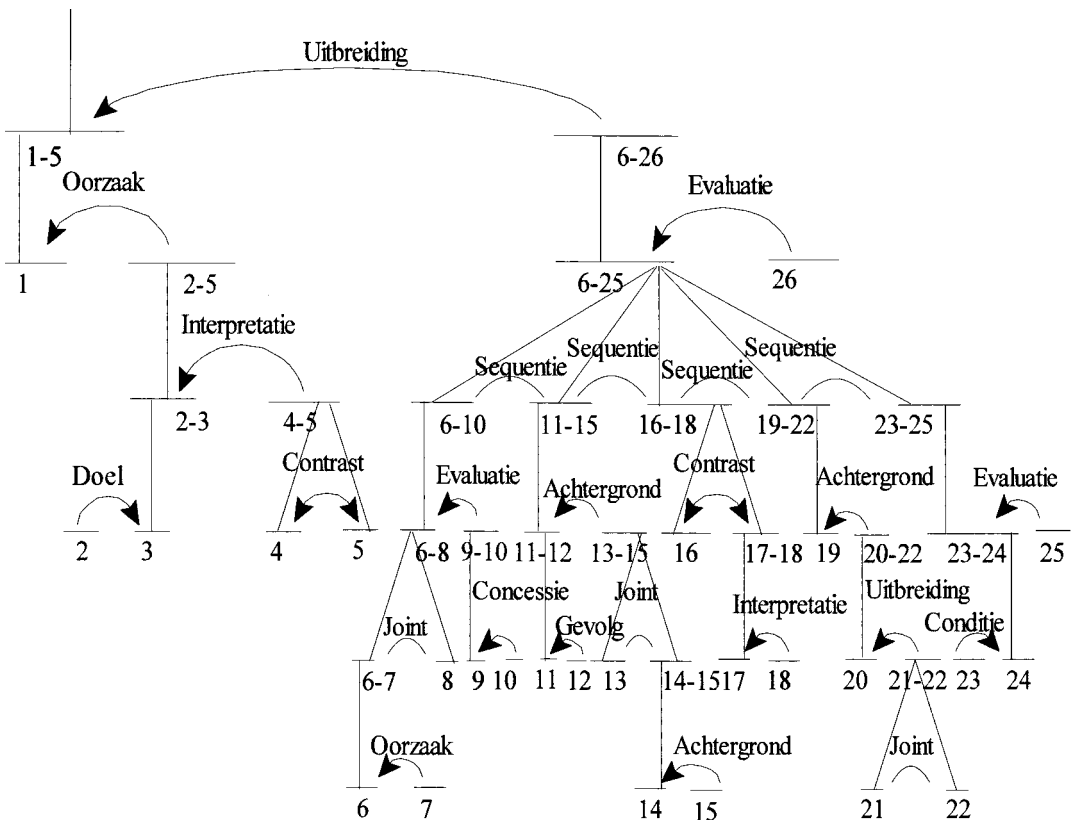
niveau	segment	'WAAROM'-label
1	1	WAAROM? Informeren over de gebeurtenis dat de passagiers van vlucht 614 van Easyjet van Amsterdam naar Liverpool zaterdag de schrik van hun leven kregen.
2	2	WAAROM? Uitleggen waarom de passagiers de schrik van hun leven kregen, namelijk omdat de gezagvoerder van de Boeing 737 uit de cockpit het gangpad inliep om een luik in de vloer te openen.
3	3	WAAROM? Uitleggen waarom de piloot dat deed, namelijk hij checkte via een kijkgat of het landingsgestel volledig was uitgeklapt.
2	4	WAAROM? Informeren over wat de passagiers dachten, namelijk dat de piloot bezig was het landingsgestel handmatig uit te klappen.
3	5	WAAROM? Informeren over wat de reactie daarop was van Easyjet, er was volgens een woordvoerder namelijk geen sprake van dat de piloot bezig was het landingsgestel handmatig uit te klappen.

Rhetorical Structure Theory komt voort uit het onderzoek naar automatische tekstproductie aan het eind van de jaren '80. Als computationele theorie van tekststructuur geeft RST een expliciete verantwoording van de samenhang in teksten: in RST wordt een ruime hoeveelheid retorische relaties precies beschreven, zoals Evaluatie, Evidentie, Achtergrond, Concessie, Oorzaak, enzovoorts. In de meeste tekstrelaties is sprake van ongelijkwaardigheid van de teksteenheden. De nucleus is het sterkste deel van de 'tekstbrug': de informatie in het nucleusgedeelte is onmisbaar. De satelliet ondersteunt weliswaar de 'tekstbrug' en voegt informatie toe, maar hij zou weggelaten kunnen worden zonder de samenhang in de tekst teniet te doen. In RST zijn de relaties gedefinieerd in termen van condities op de nucleus, op de satelliet, en op de combinatie van beiden. Per relatie is expliciet beschreven welk effect wordt gesorteerd en waar het effect te lokaliseren is. In Tabel 2 wordt een voorbeeld gegeven van een dergelijke relatiedefinitie, de Evaluatierelatie.

Tabel 2: Definitie van de Evaluatie relatie in termen van RST

EVALUATIE	
Conditie op nucleus:	-
Conditie op satelliet:	-
Conditie op de nucleus - satelliet combinatie:	de satelliet relateert de situatie in de nucleus aan de mate waarin de spreker of schrijver zich positief opstelt ten opzichte van de situatie die in de nucleus is weergegeven.
Effect:	de lezer of luisteraar herkent dat de weergegeven situatie in de satelliet de weergegeven situatie in de nucleus beoordeelt en herkent de waarde die daaraan wordt toegekend.
Plaats van effect:	nucleus en satelliet

Op basis van alle relaties in de tekst ontstaat een hiërarchisch georganiseerde structuur. Figuur 2 laat de volledige analyse zien van de voorbeeldtekst. De nummers onder de horizontale lijnen geven de segmenten aan die samen een tekstgedeelte vormen. De pijlen in de figuur verbinden die delen van de tekst waartussen een retorische relatie bestaat. In de grafische weergaven worden nuclei gerepresenteerd door een verticale lijn boven de teksteenheid; satellieten zijn herkenbaar aan de uitgaande pijl erboven.

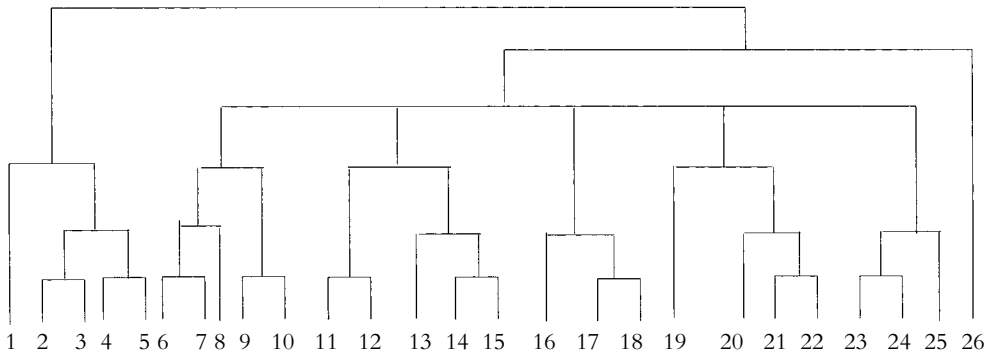
Figuur 2: RST-analyse van de voorbeeldtekst

Figuur 2 laat zien hoe de 26 segmenten met elkaar verbonden zijn en maakt daarmee de coherentie van de tekst expliciet². De zinnen 1 tot en met 5 vormen het centrale gedeelte, dit is de belangrijkste informatie uit de tekst; de zinnen 6 tot en met 26 zijn een uitwerking van het centrale deel. De relatie tussen tekstdeel 1-5 enerzijds en tekstdeel 6-26 anderzijds wordt gekarakteriseerd door een Uitbreidingsrelatie. Volgens de definitie betekent dit dat de satelliet additionele details presenteert over de situatie beschreven in de nucleus of over een element van het onderwerp dat in de nucleus is gepresenteerd. Op een niveau lager in de hiërarchie is segment 1 de nucleus van het tekstdeel 1-5, de segmenten 2-5 vormen samen de satelliet. De segmenten in het satellietgedeelte geven de Oorzaak weer van het feit beschreven in segment 1, namelijk dat de passagiers van vlucht 614 de schrik van hun leven kregen. Van het tekstdeel 6-26 vormen de segmenten 6-25 samen de nucleus en segment 26 fungeert daarbij als satelliet. Aan de sequenties in het centrale tekstdeel is te zien dat de gebeurtenissen chronologisch worden beschreven. De laatste zin van de tekst geeft een evaluatie van de hele situatie (zie de relatiedefinitie van Evaluatie zoals beschreven in Tabel 2).

Zoals in Figuur 2 te zien is, maken RST-analyses het mogelijk om van ieder segment aan te geven of het een nucleus of een satelliet is, en er kan vastgesteld worden welke inhoudelijke relatie tussen de segmenten bestaat. Ook kan per segment of per overgang tussen twee segmenten het niveau in de hiërarchie van de tekst bepaald worden. Met het oog op het voorlezen van teksten, waarin sprekers tussen de segmenten pauzeren, is het meer aannemelijk om de overgangen tussen twee aangrenzende segmenten als object van studie te nemen dan de segmenten zelf. Het niveau in de hiërarchie wordt dan uitgedrukt in een score die wordt toegekend aan elke overgang tussen twee aangrenzende segmenten. Die score geeft aan in welke mate de twee aangrenzende segmenten met elkaar verbonden zijn. Zo zijn twee segmenten waartussen op het hoogste niveau van de hiërarchie een grens bestaat veel lossier met elkaar verbonden dan twee segmenten waartussen op het laagste niveau van de hiërarchie een grens bestaat.

Een probleem dat inherent is aan het kwantificeren van een hiërarchische weergave van een dergelijke tekststructuur, is dat het op verschillende manieren kan gebeuren. De niveaus in de hiërarchische structuur in Figuur 2 kunnen van boven naar beneden geteld worden, van beneden naar boven, of op nog andere manieren. Van boven naar beneden tellen zou betekenen dat de grens tussen segment 5 en 6 de hoogste score krijgt; de grenzen tussen segmenten 1 en 2 en tussen segmenten 25 en 26 een score lager, enzovoorts. Een van de consequenties van het tellen van boven naar beneden is dat de scores afhankelijk zijn van de lengte van het tekstgedeelte waarvan de segmenten deel uitmaken: er is geen inhoudelijke reden om aan te nemen dat de segmenten 21 en 22 sterker met elkaar samenhangen dan de segmenten 4 en 5 (want in beide gevallen gaat het om eindknoten), maar toch krijgt de grens tussen de segmenten 21 en 22 een lagere score dan de grens tussen de segmenten 4 en 5. Het is daarom redelijker om met behulp van een omgekeerde grafische weergave de individuele segmenten uit te lijnen. De weergave uit Figuur 2 komt er met betrekking tot de hiërarchische structuur dan uit te zien zoals de weergave gepresenteerd in Figuur 3. In figuur 3 ontbreekt de informatie over nucleariteit en retorische relaties.

Figuur 3: Omgekeerde weergave van *Figuur 2*

De mate van verbondenheid van de aangrenzende segmenten wordt nu gekwantificeerd door van beneden naar boven te tellen. De grenzen tussen de segmenten 2 en 3, tussen 4 en 5, tussen 6 en 7, enzovoorts, krijgen op deze manier allemaal dezelfde lage score. Het genoemde probleem wordt daarmee opgelost³. In het onderzoek naar de relatie tussen tekststructuur en prosodie is uiteindelijk de volgende procedure gehanteerd om de mate van verbondenheid tussen de segmentgrenzen te kwantificeren: bepaal voor elke grens de bovenliggende knoop die de twee aangrenzende segmenten met elkaar verbindt, tel het aantal knopen dat daaronder ligt inclusief de bovenliggende knoop zelf en baseer daarop de score per grens. Dit betekent dat de grens tussen segmenten 1 en 2 een score 3 krijgt, de grens tussen segmenten 2 en 3 een score 1, de grens tussen segmenten 3 en 4 een score 3, enzovoorts.

De andere vraag die bij dergelijke tekstanalyses, zowel die van Grosz & Sidner als die van RST, wordt opgeroepen is die van de betrouwbaarheid: analyseren verschillende personen teksten wel op dezelfde manier? Om daar achter te komen is een betrouwbaarheidsonderzoek uitgevoerd (Den Ouden, 2004, hoofdstuk 2). De intuïtieve methode (Swerts, 1997), de methode van Grosz & Sidner (Nakatani et al., 1995) en RST (Mann & Thompson, 1988) zijn in het opzicht van betrouwbaarheid met elkaar vergeleken. Vier groepen personen pasten elke methode op vier teksten toe. De intuïtieve methode is door een groep van 17 respectievelijk 52 personen toegepast. De twee groepen verschilden hierin dat de eerste groep op voorhand niet beperkt was in het aantal te bepalen alinea-overgangen, terwijl de tweede groep van tevoren te horen had gekregen dat ze per tekst slechts drie of vier alinea-overgangen mochten aangeven. De Grosz & Sidner methode is toegepast door drie mensen die zeer bekend waren met deze methode. RST is toegepast door zes mensen die zeer vertrouwd waren met deze wijze van tekstanalyse. De scores die aan de overgangen tussen segmenten in de hiërarchische structuren waren toegekend zijn binnen de methoden vergeleken: in hoeverre waren de scores voor de overgangen tussen de segmenten van de personen die dezelfde methode toepasten gelijk?

Binnen de twee intuïtieve methoden was de overeenstemming tussen de personen die vrij waren geweest om het aantal alinea-overgangen te bepalen lager dan tussen de personen die daarin niet vrij waren geweest. Binnen de twee theoretische methoden was de overeenstemming tussen de personen die volgens de Grosz & Sidner aanpak hadden gewerkt lager

dan tussen de personen die met RST hadden gewerkt. Dat RST als beste uit de bus kwam, is te verklaren door de hoge mate van explicietheid van deze benadering: tekstanalisten kunnen de toegekende relatienamen nauwgezet controleren aan de hand van de inhoudelijk georiënteerde relatiedefinities. In de Grosz & Sidner aanpak zijn de twee mogelijke relaties gerelateerd aan de vorm (nevenschikking en onderschikking) en niet aan de inhoud; tekstanalisten kunnen aan de inhoudelijke labeling, veel sterker dan in RST, hun persoonlijke interpretatie geven.

De uitkomsten van het betrouwbaarheidsonderzoek gaven de doorslag om verder te werken met RST. Bovendien levert RST meer op dan alleen een hiërarchische structuur van een tekst. Het verschaft ook informatie over welke teksteenheden fungeren als nucleus en satelliet en welke relaties tussen de teksteenheden bestaan. Daarmee kan gekeken worden in hoeverre sprekers ook deze aspecten van tekststructuur prosodisch realiseren.

De belangrijkste reden om te kiezen voor RST is evenwel dat RST momenteel de meest gebruikte theorie van tekststructuur is op verschillende gebieden van de computationele taalkunde en taaltechnologie. Als analyse-instrument wordt het onder andere gebruikt in vraag- en antwoordsystemen (Bosma, 2005a; Bosma, 2005b), waarbij automatisch samenvatten een belangrijke rol speelt (Ono, Sumita & Miike, 1994; Marcu, 1998, 1999, 2000; Alemany & Fort, 2003; Murray, Renals & Carletta, 2005). RST wordt ook gebruikt bij automatisch vertalen (Marcu, Carlson & Watanabe, 2000), in tekst-naar-spraak-synthese (Swerts, 1998; Den Ouden, 2004) en in tekstgeneratie (Rösner & Stede, 1992). Met al deze gebieden is het onderzoek naar tekst-naar-spraaksynthese en de optimalisering van automatische voorleessystemen nauw verweven. Om goed functionerende systemen te maken, zijn de onderzoekers op de verschillende terreinen sterk op elkaar aangewezen. Inhoudelijke aansluiting met betrekking tot de keuze voor een theoretisch analysemodel is in deze situatie meer dan wenselijk.

4. Prosodie

Uit eerdere onderzoeken is gebleken dat met name de variatie in pauzeduren tussen tekstsegmenten en toonhoogteparameters van het begin en einde van uitingen voor de markering van tekststructurele aspecten van belang waren, en in enige mate ook spreeknelheid (Hirschberg & Grosz, 1992; Blaauw, 1995; Hirschberg & Nakatani, 1996; Schilperoord, 1996; Swerts, 1997; Van Donzel, 1999; Wichmann, 2000). Pauzeduren en spreeknelheid nu zijn parameters die direct uit het gedigitaliseerde spraaksignaal zijn af te lezen. Voor pauzeduur wordt de duur van de stilte gemeten tussen twee spraakuitingen, meestal uitgedrukt in milliseconden. Voor spreeknelheid wordt het aantal fonemen of syllaben in een spraakuiting geteld per tijdseenheid, bijvoorbeeld per seconde.

Een toonhoogtecontour kan benaderd worden met de gegevens van heel veel metingen gedurende de duur van een uiting. Met het oog op tekstprosodie leek het wenselijk om een karakterisering te geven van de hele contour van een uiting, en niet van slechts een gedeelte, zoals het begin of het einde. Het vaststellen van de declinatielijnen van een uiting leek daarom een geschikte manier om de toonhoogte in een enkele maat te kunnen vastleggen. Met declinatielijnen wordt de geleidelijk dalende lijn van een toonhoogtecontour bedoeld, waarbij de toplijn zoveel mogelijk de pieken van de contour bevat en de basislijn zoveel mogelijk de dalen. Een vereiste om declinatielijnen als maat voor toonhoogte te gebruiken

is wel dat ze op een betrouwbare manier vastgesteld moeten kunnen worden. Een protocol om deze metingen uit te voeren is niet voorhanden. Daarom is ook met betrekking tot de toonhoogteparameter een betrouwbaarheidsonderzoek uitgevoerd (Den Ouden, Terken, Van Wijk & Noordman, 2005).

Twee manieren om de toonhoogte van een uiting te meten zijn met elkaar vergeleken, enerzijds de declinatielijnen in de contour ('t Hart et al., 1990), anderzijds een meer gebruikelijke maat voor toonhoogte, namelijk de hoogste piek in de toonhoogtecontour ofwel F0-maximum (Lieberman & Pierrehumbert, 1984). Aan vijf fonetici is gevraagd om van veertig zinnen die uit voorgelezen teksten waren gehaald, het F0-maximum en de declinatielijnen te bepalen. Ook zijn de F0-maxima met behulp van een automatische methode gemeten. De overeenstemming tussen de beoordelaars was hoog met betrekking tot het F0-maximum. De correlaties tussen de F0-maxima bepaald door de vijf beoordelaars en gemeten met de automatische methode waren ook hoog. De overeenstemming tussen de beoordelaars was minder hoog voor de declinatielijnen. De correlaties tussen de F0-maxima en de declinatieparameters waren evenwel hoog, wat erop wijst dat de declinatieparameters voor een belangrijk deel worden gevat door het F0-maximum, in elk geval in de voorgelezen, niet-geëmotioneerde uitingen zoals die in dit onderzoek gebruikt zijn. Vanwege de hoge betrouwbaarheid en de hoge correlatie tussen de beoordelaars en de automatische methode, is ervoor gekozen om het F0-maximum te gebruiken als maat voor toonhoogte.

De uitslag van dit betrouwbaarheidsonderzoek gaf reden om in het onderzoek naar de relatie tussen tekststructuur en prosodie het automatisch gemeten F0-maximum als maat voor toonhoogte te gebruiken. Om na te gaan hoe menselijke voorlezers hun prosodie gebruiken om tekststructurele aspecten uit te drukken, worden uiteindelijk dus drie prosodische maten nader bekeken: de duur van pauzes tussen tekstsegmenten, de hoogste toonhoogtepiek van een segment en de spreeknelheid van een segment. De onderzoeken naar de effecten van globale en lokale tekststructurele aspecten op deze prosodische parameters worden gerapporteerd in Den Ouden (2004, hoofdstuk 5 en 6).

5. *De relatie tussen tekststructuur en prosodie*

De automatische voorleersystemen zoals die recentelijk op de markt worden gebracht voor zakenmensen en visueel gehandicapten hebben voornamelijk een informerende functie. De teksten die voorgelezen worden zijn bijvoorbeeld e-mails, sms-berichten, nota's, elektronische documenten, studieboekteksten en krantenberichten. Daarom is een corpus samengesteld dat ook bestaat uit informerende teksten, namelijk twintig lange krantenberichten uit de Volkskrant. De onderwerpen van de teksten waren divers: politiek, sport, ongelukken, criminaliteit en andere maatschappelijke problemen. Sommige formuleringen in de krantenberichten zijn aangepast om de segmentatie van de tekst te vergemakkelijken en om typische prosodische realiseringen te voorkomen. In de meeste gevallen ging het om veranderingen van directe rede naar indirecte rede.

De analyse van de teksten is uitgevoerd met behulp van Rhetorical Structure Theory op de manier zoals in paragraaf 3 beschreven. De teksten zijn geanalyseerd door een persoon die veel ervaring had met RST. Deze analyses zijn vervolgens gecontroleerd door een andere persoon

met veel ervaring op het gebied van tekstanalyse. RST maakt zelf geen onderscheid tussen hoofd- en bijzinnen. Het is bijvoorbeeld niet het geval dat van een zinspaar bestaand uit een hoofd- en bijzin de bijzin per definitie de satelliet is, ook al is dat in de praktijk meestal wel het geval. Maar met het oog op de prosodische realisering van de segmenten, en dan met name de duur van de pauze die aan een segment voorafgaat, mogen hoofd- en bijzinnen niet over één kam geschoren worden. Daarom is in alle statistische analyses rekening gehouden met het onderscheid tussen hoofd- en bijzinnen. Op grond van de RST-analyses is per segmentgrens een score toegekend aan het niveau in de hiërarchie volgens de procedure genoemd in paragraaf 3; nuclei en satellieten zijn van elkaar onderscheiden; en alle retorische relaties die vaker dan tien keer voorkwamen zijn geïnclassificeerd in causale versus niet-causale relaties en in semantische versus pragmatische relaties. Causale en niet-causale relaties zijn van elkaar onderscheiden op basis van de taxonomie van Sanders, Spooren & Noordman (1992); semantische en pragmatische relaties zijn van elkaar onderscheiden op basis van de indeling in 'subject matter' en 'presentational' relaties van Mann & Thompson (1988).

Iedere tekst is voorgelezen door een moedertaalspreker van het Nederlands. Er waren tien mannelijke en tien vrouwelijke sprekers. De meesten waren werkzaam aan het voormalige Instituut voor Perceptie Onderzoek aan de Technische Universiteit Eindhoven en aan de Faculteit der Letteren van de Universiteit van Tilburg. Het waren allemaal hoog opgeleide mensen waarvan een goed tekstbegrip verwacht mocht worden. De teksten werden in doorlopende vorm aangeboden zonder typografische middelen die informatie over de tekststructuur aangaven. De teksten waren wel voorzien van interpunctie en hoofdletters. De sprekers bereidden de voorleestaak nauwgezet voor. Ze werden geïnstrueerd het nieuwsbericht zo voor te lezen dat een visueel gehandicapte de tekst moeiteloos zou kunnen volgen. Ze werden gestimuleerd om aantekeningen in de tekst te maken die hen behulpzaam zouden zijn tijdens het voorlezen. De zorgvuldige voorbereiding was bedoeld om de aandacht van de voorlezers te richten op de manier waarop de tekst was opgebouwd en hen te helpen de tekst zoveel mogelijk voor te lezen in overeenstemming met de mentale representatie die zij van de tekst maakten. Na de voorbereiding werd de spraak in een geluiddichte cabine opgenomen met behulp van een DAT-recorder. De spraak is gedigitaliseerd met het spraakverwerkingsprogramma Gipos⁴. De drie prosodische maten zijn gemeten: pauzeduren in milliseconden, F0-maxima in hertz en spreeknelheid in aantal fonemen per seconde. De prosodische gegevens zijn vervolgens gestandaardiseerd per spreker.

De drie tekststructurele aspecten zijn in verband gebracht met de drie prosodische kenmerken. Tabel 3 presenteert voor de hiërarchische niveaus de gemiddelde standaardscores van de pauzeduur, het F0-maximum en de spreeknelheid. De tien niveaus die in de tekstanalyses voorkwamen zijn samengevoegd tot vijf niveaus. Niveau 1 is het laagste niveau in de hiërarchische structuur, niveau 5 het hoogste. Dit betekent dat een segmentgrens van niveau 1 de scheiding vormt tussen twee opeenvolgende segmenten die heel sterk met elkaar samenhangen, bijvoorbeeld de segmenten 6 en 7 in de voorbeeldtekst; een segmentgrens van niveau 5 vormt de scheiding tussen twee opeenvolgende segmenten die zwak met elkaar samenhangen, bijvoorbeeld de segmenten 5 en 6 in de voorbeeldtekst. De resultaten die in Tabel 3 worden gepresenteerd hebben alleen betrekking op de prosodische realisering van de hoofdzinnen. Dat komt omdat op de hogere niveaus geen of slechts zeer weinig bijzin-

nen voorkwamen. In tegenstelling tot de overige analyses, zijn in deze analyse de bijzinnen ook niet meegenomen. Drie afzonderlijke een-weg variantie-analyses zijn uitgevoerd met hiërarchie als de onafhankelijke factor, en elk van de drie prosodische parameters als afhankelijke factoren.

Tabel 3: *Prosodische kenmerken (in standaard scores) van de niveaus van de segmentgrenzen*

niveau		voorafgaande pauze	F0-maximum	spreeksnelheid
niveau 1	(n = 138)	-0.16	-0.10	-0.05
niveau 2	(n = 120)	0.04	0.04	0.11
niveau 3	(n = 71)	0.51	0.21	-0.18
niveau 4	(n = 74)	0.62	0.28	0.10
niveau 5	(n = 45)	0.72	0.39	0.01

Er was een effect van hiërarchie op pauzeduur ($F(4, 443) = 20.34, p < .001, \eta^2 = .16$). De pauzes duren langer naarmate het niveau in de hiërarchie hoger is. Er was ook een effect van hiërarchie op het F0-maximum ($F(4, 443) = 4.49, p < .001, \eta^2 = .04$). Het patroon voor het F0-maximum is hetzelfde als het patroon voor pauzeduur: de F0-maxima van de segmenten stijgen naarmate het niveau in de hiërarchie van de grens die aan het segment voorafgaat hoger is. Er was geen effect van hiërarchie op spreeknelheid ($F(4, 433) = 1.36, p = .35$). Lineaire trends lieten hetzelfde beeld zien. De trends waren significant voor pauzeduur ($F(1, 443) = 76.29, p < .001$) en het F0-maximum ($F(1, 443) = 17.75, p < .001$), maar niet voor spreeknelheid ($F < 1$). In Den Ouden (2004, hoofdstuk 5) zijn verschillende methoden gebruikt om de relatie tussen hiërarchie en prosodie inzichtelijk te maken. De effecten waren niet in de afzonderlijke teksten zichtbaar, daarvoor waren de kenmerken van de individuele sprekers te divers. In Den Ouden & Van Wijk (in voorbereiding) wordt ingegaan op individuele verschillen tussen sprekers met betrekking tot het prosodisch realiseren van tekststructuur.

Tabel 4 presenteert voor de nuclei en satellieten de gemiddelde standaardscores van de pauzeduur, het F0-maximum en de spreeknelheid. Twee-weg variantie analyses zijn uitgevoerd met nucleariteit (twee niveaus: nucleus, satelliet) en syntactische klasse (twee niveaus: hoofdzinnen, bijzinnen) als onafhankelijke variabelen, hiërarchie als covariaat, en de drie prosodische parameters, een voor een, als afhankelijke variabelen. In tabel 4 worden alleen de gemiddelden voor de hoofdzinnen gepresenteerd; alleen de hoofdeffecten worden gerapporteerd.

Tabel 4: *Prosodische kenmerken (in standaard scores) van nucleariteit*

		voorafgaande pauze	F0-maximum	spreeksnelheid
nucleus	(n = 325)	0.28	0.13	-0.03
satelliet	(n = 123)	0.05	0.02	0.12

Van tekst naar spraak

Nucleariteit had geen invloed op de duur van de pauze ($F < 1$). De pauzes voorafgaand aan nuclei en satellieten verschilden niet. Nucleariteit beïnvloedde ook de hoogte van de F0-maxima van nuclei en satellieten niet ($F < 1$). Nuclei en satellieten verschilden echter wel in spreeknelheid ($F(1, 527) = 6.76, p < .01, \eta^2 = .01$). Het aantal fonemen per seconde was lager bij nuclei dan bij satellieten. Dit betekent dat nuclei langzamer worden gelezen dan satellieten.

In Tabel 5 worden de prosodische kenmerken gepresenteerd van causale versus niet-causale relaties en semantische versus pragmatische relaties. Twee twee-weg variantie analyses zijn uitgevoerd met causaliteit respectievelijk semanticiteit en syntactische klasse als onafhankelijke variabelen, hiërarchie als covariaat, en de drie prosodische paramaters, een voor een, als afhankelijke variabelen. Alleen de gemiddelden voor de hoofdzinnen worden in de tabel gepresenteerd; alleen de hoofdeffecten worden gerapporteerd.

Tabel 5: *Prosodische kenmerken (in standaard scores) van causaal versus niet-causaal verbonden segmenten en van semantisch versus pragmatisch verbonden segmenten*

		voorafgaande pauze	F0-maximum	spreeknelheid
causaal	(n = 65)	-0.01	-0.04	0.16
niet-causaal	(n = 355)	0.28	0.12	-0.03
semantisch	(n = 266)	0.16	0.01	0.06
pragmatisch	(n = 68)	0.28	0.24	0.02

Pauzes tussen causaal verbonden segmenten duurden korter dan pauzes tussen niet-causaal verbonden segmenten ($F(1, 495) = 4.54, p < .05, \eta^2 = .01$). Causaliteit had geen invloed op toonhoogte ($F < 1$), maar wel op spreeknelheid ($F(1, 495) = 4.99, p < .05, \eta^2 = .01$). Causaal verbonden segmenten worden sneller voorgelezen dan niet-causaal verbonden segmenten.

Semanticiteit had geen invloed op de duur van pauzes ($F(1, 388) = 2.47, p = .12$), niet op het F0-maximum ($F(1, 388) = 1.82, p = .18$), en ook niet op spreeknelheid ($F < 1$).

Deze resultaten laten zien dat sprekers systematisch variëren met hun prosodie. Het globale aspect van tekststructuur, namelijk het niveau in de hiërarchische structuur, en de lokale aspecten van tekststructuur, namelijk nucleariteit en causaliteit, blijken allemaal prosodisch gemarkeerd te worden, zij het op verschillende manieren. Het niveau in de tekststructuur wordt gemarkeerd door pauzeduur en toonhoogte, in die zin dat pauzes langer duren en de toonhoogte hoger is naarmate segmenten op een hoger niveau in de hiërarchie zitten. Nucleariteit wordt gemarkeerd door spreeknelheid: segmenten die als nucleus gekarakteriseerd zijn, dat wil zeggen, belangrijker zijn voor de samenhang in de tekst, worden langzamer voorgelezen dan segmenten die als satelliet gekarakteriseerd waren. Causaliteit wordt gemarkeerd door pauzeduur en spreeknelheid: de pauzes voorafgaand aan causaal gerelateerde segmenten duren korter dan de pauzes voorafgaand aan niet-causaal gerelateerde segmenten, en causaal gerelateerde segmenten worden sneller voorgelezen dan niet-causaal gerelateerde segmenten. Tussen semantisch en pragmatisch gerelateerde segmenten zijn geen verschillen in prosodie gevonden.

Het corpusonderzoek geeft een goede indruk van de prosodische mogelijkheden voor sprekers om globale en lokale structurele aspecten in teksten te markeren. De systematische variatie in de prosodische parameters laat zien dat sprekers zich op enigerlei wijze bewust zijn van de soort structurele hiërarchie waarvan in teksten sprake is en van de retorische onderscheidingen die door RST verondersteld worden. Een van de problemen met corpusonderzoek is dat het natuurlijke tekstmateriaal allerlei eigenschappen bevat die de resultaten mogelijk kunnen hebben beïnvloed. In het geval van het onderzoek naar de prosodische markering van causale en niet-causale relaties, en van semantische en pragmatische relaties zijn er verschillende factoren aan te wijzen die alternatieve verklaringen mogelijk maken, zoals: de segmenten waren verschillend in inhoud en lengte, de tekstrelaties kwamen lexicaal gemarkeerd en ongemarkeerd voor; ze kwamen voor op verschillende plaatsen in de tekst, ze waren rechts- en linksvertakkend, enzovoorts. Om te kunnen bepalen of de verschillen in prosodie louter zijn toe te schrijven aan het feit dat het om verschillende retorische relaties gaat, is een experimenteel onderzoek noodzakelijk. Dat maakt het mogelijk om specifieke hypothesen over de prosodische realisering van deze tekstrelaties te toetsen en maximale controle te hebben over de retorische relaties. Dat is dan ook gedaan voor de beide typen tekstrelaties. Het experiment naar de prosodische realisering van semantische en pragmatische relaties wordt hier kort beschreven. Het experiment naar de prosodische realisering van causale en niet-causale relaties is op vergelijkbare wijze uitgevoerd, maar wordt hier niet gerapporteerd.

Twaalf sets van teksten zijn geconstrueerd waarin identieke targetzinnen voorkwamen die ofwel semantisch ofwel pragmatisch verbonden waren met de voorafgaande zin. Een retorische relatie is semantisch wanneer de samenhang tussen de segmenten in de tekst gebaseerd is op de samenhang tussen de gebeurtenissen in de werkelijkheid die worden beschreven. Een retorische relatie is pragmatisch wanneer de samenhang tussen de segmenten in de tekst gebaseerd is op de illocutionaire betekenis van een van de segmenten, bijvoorbeeld wanneer een spreker of schrijver een conclusie trekt. Het feit dat de targetzinnen identiek moesten zijn hield in dat de tekstrelaties niet gemarkeerd konden worden met bijvoorbeeld connectieven. Normaal gesproken zou dat wel gebeuren. Als markering van een semantisch verbonden zin zou 'daarom...' gebruikt worden; een markering van een pragmatisch verbonden zin zou kunnen zijn: 'ik denk dat...'. Zonder dit soort aanwijzingen over de relatie tussen twee zinnen moest in het experiment geheel uit de context duidelijk kunnen worden om wat voor relatie het ging. De contexten waren dan ook zodanig ontworpen dat zij een semantische of pragmatische interpretatie van de targetzinnen uitlokten. In de semantische conditie werd in de context aangegeven dat de spreker op de hoogte was van het feit dat in de targetzin beschreven werd; in de pragmatische conditie werd aangegeven dat de spreker niet op de hoogte was van het feit dat in de targetzin werd beschreven. Daarom zouden sprekers de targetzin in de semantische conditie uitspreken als een reeds bekend feit, terwijl ze de targetzin in de pragmatische conditie zouden uitspreken als zijnde hun eigen conclusie die ze op grond van een of meerdere observaties trokken. Op basis van een vooronderzoek onder tekstdeskundigen zijn uit een verzameling van geconstrueerde teksten en bijbehorende contexten die teksten en bijbehorende contexten geselecteerd waarin de semantische en pragmatische tekstrelaties inderdaad duidelijk van elkaar te onderscheiden waren. In het kader wordt een voorbeeld gepresenteerd van een context en tekst in de semantische conditie en een context en tekst in de pragmatische conditie. De targetzin in de semantische conditie is

Van tekst naar spraak

te parafraseren als ‘omdat hij er met zijn gedachten niet bij is’; de targetzin in de pragmatische conditie is te parafraseren als ‘volgens mij is hij er met zijn gedachten niet bij’.

Voorbeeld van een semantisch en een pragmatisch verbonden targetzin

Semantisch verbonden targetzin	Pragmatisch verbonden targetzin
<p><i>Context:</i> Je vertelt een vriend over het reilen en zeilen in je eigen reclamebedrijf. Je legt hem uit waarom je compagnon Gerard nog niet is begonnen aan een nieuwe opdracht. Jullie weten allebei dat Gerards vader net is overleden en dat Gerard er daarom niet bij is met zijn gedachten.</p> <p><i>Tekst:</i> Gisteren hebben we een mooie opdracht binnengehaald. Gerard begint pas volgende week aan die klus. Hij is er met zijn gedachten niet bij. Hij heeft een week vrij genomen.</p>	<p><i>Context:</i> Je werkt op een afdeling voor kwaliteitsonderzoek. Tijdens een functioneringsgesprek vraagt je chef jou naar de samenwerking met je collega Hans. Bij je chef kaart je aan dat het niet goed gaat met Hans. Je hebt gezien dat Hans fouten heeft gemaakt bij zijn werk. Je weet het niet zeker, maar je denkt dat dit komt omdat hij er niet bij is met zijn gedachten.</p> <p><i>Tekst:</i> Ik heb altijd graag samengewerkt met Hans. Maar deze maand heeft hij al vijf keer een fout niet opgemerkt. Hij is er met zijn gedachten niet bij. Misschien moet je eens met hem praten.</p>

In het experiment lazen vierentwintig sprekers de geselecteerde teksten hardop voor. Alvorens de tekst hardop voor te lezen lazen de sprekers de context en de uit te spreken tekst verschillende malen voor zichzelf door, zodat zij zich bewust zouden worden van de relaties die tussen de zinnen van de tekst bestonden. In het spraakmateriaal werd de pauzeduur voorafgaand aan de targetzin gemeten, de toonhoogtepiek van de targetzin, en de spreeknelheid van de targetzin. In Tabel 6 worden de prosodische kenmerken gepresenteerd van de semantisch en pragmatisch verbonden targetzinnen. F_1 - en F_2 -analyses met herhaalde metingen zijn uitgevoerd met de retorische relatie als onafhankelijke variabele (twee niveaus: semantisch, pragmatisch). De sprekers waren de random variabele in de F_1 -analyse, de targetzinnen in de F_2 -analyse. De volgorde van de teksten was opgenomen als tussengroepsfactor (twee niveaus: tekst 1–24, tekst 24–1). Omdat in geen van de analyses de volgorde van de teksten een factor van betekenis was worden hierover geen resultaten gerapporteerd.

Tabel 6: (Ruwe) prosodische kenmerken van semantisch versus pragmatisch verbonden segmenten

	semantisch	pragmatisch	F_1	F_2
voorafgaande pauze (in milliseconden)	352	449	***	***
F0-maximum (in hertz)	224	233	***	**
spreeknelheid (in fonemen per seconde)	16.7	16.6		

Noot: ** $p < .01$; *** $p < .001$

De pauzes voorafgaand aan de targetzinnen duurden in de pragmatische conditie gemiddeld 97 milliseconden langer dan de pauzes voorafgaand aan de targetzinnen in de semantische conditie ($F_1(1, 23) = 29.96, p < .001, \eta^2 = .57$; $F_2(1, 11) = 25.40, p < .001, \eta^2 = .70$). De F0-maxima van de pragmatisch verbonden targetzinnen waren gemiddeld 10 hertz hoger dan die

van de semantisch verbonden targetzinnen ($F_1(1, 23) = 17.98, p < .001, \eta^2 = .44$; $F_2(1, 11) = 7.76, p < .05, \eta^2 = .41$). Spreeksnelheid werd niet beïnvloed door de retorische relatie ($F_1 < 1$; $F_2 < 1$). De sprekers bleken de pragmatisch verbonden zinnen dus uit te spreken met langere voorafgaande pauzes en een hogere toonhoogte dan de semantisch verbonden zinnen.

Het corpusonderzoek maakte het mogelijk om te ontdekken wat de relevante verschijnselen waren voor tekstprosodie, in dit geval wat relevante tekststructuurkenmerken waren. Hoewel in de literatuur wel suggesties zijn gedaan met betrekking tot een eventueel verschillend intonatiepatroon voor semantische en pragmatische relaties (Sweetser, 1990), kwam een dergelijk verschil uit het corpusonderzoek niet naar voren. Met het experiment kon echter ingezoomd worden op een veel specifiekere vraag dan die aan het corpus gesteld kon worden, en het toonde daarmee wel prosodische verschillen tussen semantisch en pragmatisch verbonden zinnen aan. Juist de combinatie van corpus gebaseerd onderzoek en experimenteel onderzoek heeft hier een vruchtbaar resultaat opgeleverd.

Uit deze studies blijkt dat sprekers met hun prosodie zowel globale als lokale aspecten van tekststructuur aangeven. Sprekers onderscheiden verschillende niveaus in de globale hiërarchische structuren van teksten: pauzeduren vóór segmenten duren langer en toonhoogtepieken van segmenten zijn hoger naarmate de verbinding met het voorafgaande segment minder sterk is. Op lokaal niveau worden nuclei sneller voorgelezen dan satellieten; tussen causaal verbonden segmenten zijn de pauzes korter dan tussen niet-causaal verbonden segmenten, en het tweede segment van het causaal verbonden paar wordt sneller gelezen dan het tweede segment van het niet-causaal verbonden paar; tussen pragmatisch verbonden segmenten zijn de pauzes langer dan tussen semantisch verbonden segmenten, en het tweede segment van het pragmatisch verbonden paar heeft een hogere toonhoogtepiek dan het tweede segment van het semantisch verbonden paar. De systematische prosodische variatie op de verschillende fronten van het tekststructurele spectrum kan vanuit een verwerkingsperspectief verklaard worden. De voorlezers in de beschreven onderzoeken waren primair lezers. De voorleestaak dwong de sprekers ertoe de tekst vooraf grondig te bestuderen. De sprekers werden, zeker in het geval van het voorlezen van de nieuwsberichten, expliciet aangemoedigd aandacht te besteden aan de structuur van de tekst. Vanuit een verwerkingsperspectief wordt precies in het voorlezen hun mentale representatie van de tekst gereflecteerd. Volgens deze zienswijze maakt de prosodische realisering van tekststructurele noties zoals hiërarchie, nucleariteit en retorische relaties de psychologische realiteit en relevantie ervan aannemelijk. Juist omdat lezers in de gaten hebben dat bepaalde segmenten meer of minder sterk met elkaar samenhangen realiseren ze hun pauzes en toonhoogtepieken dienovereenkomstig; juist omdat ze zien dat nucleaire segmenten belangrijkere informatie bevatten dan satellieten lezen ze deze langzamer; juist omdat ze twee causaal verbonden segmenten meer als een eenheid beschouwen dan twee niet-causaal verbonden segmenten, realiseren ze kortere pauzes en een hogere spreeknelheid; en juist omdat ze beseffen dat tekstschrijvers met pragmatisch verbonden tekstelementen hun verhaallijn van gebeurtenissen onderbreken, verlengen ze hun pauzes en realiseren ze een hogere toonhoogtepiek in de volgende zin.

6. Implicaties voor het automatisch voorlezen van teksten

De prosodische signalen van tekststructuur zoals die uit het corpusonderzoek en het experimentele onderzoek naar voren zijn gekomen ontbreken nagenoeg in de huidige tekst-naar-spraaksystemen. De meeste systemen markeren alleen alineagrenzen die in de geschreven tekst zijn aangegeven met witregels of inspringen. De pauze tussen de zin aan het eind van de ene alinea en de zin aan het begin van de volgende alinea wordt verlengd ten opzichte van de pauzes tussen de zinnen binnen de alinea, en soms worden nog wat aanpassingen gedaan aan de toonhoogteparameters van de eerste en laatste zin van de alinea. De bevindingen uit de studies van Den Ouden (2004) wijzen erop dat meer geavanceerde aanpassingen nodig zijn om de tekst-naar-spraaksystemen net zo natuurlijk te laten klinken als menselijke voorlezers. De prosodische gegevens uit de onderzoeken maken dit soort aanpassingen ook mogelijk. Met deze gegevens kan namelijk berekend worden hoe de prosodische parameters ingesteld moeten worden voor de verschillende niveaus van de hiërarchische structuur van de tekst en voor de lokale aspecten van tekststructuur. Met behulp van lineaire regressieanalyses op de prosodische data van de sprekers die aan de studies hebben deelgenomen kunnen schattingen worden gemaakt. Omdat zowel mannen als vrouwen aan de onderzoeken participeerden, kunnen voor zowel mannelijke als vrouwelijke stemmen de prosodische parameters met betrekking tot tekststructuur worden geïmplementeerd. In Den Ouden (2004, hoofdstuk 7) worden deze precieze schattingen gegeven.

In principe is implementatie dus mogelijk. Er zijn echter een aantal problemen die opgelost moeten worden voordat deze aanpassingen aan tekst-naar-spraaksystemen kunnen worden gedaan. Het belangrijkste probleem is dat de teksten die bedoeld zijn om kunstmatig voor te lezen voorzien zouden moeten zijn van een tekststructuurannotatie. Een dergelijk geannoteerd corpus bestaat sinds kort wel voor het Engels (Carlson, Marcu & Okurowski, 2003), maar nog niet voor het Nederlands. Een tweede probleem duikt tegelijk hiermee op: in het Engelse corpus is de tekststructuurannotatie volgens RST op automatische wijze, met behulp van machine learning technieken, toegekend. Die automatische toekenning roept uiteraard vragen van inhoudelijke aard op, vooral met betrekking tot de kwaliteit van de tekstanalyses die gegenereerd worden. Toch is automatische toekenning noodzakelijk. Het is te arbeidsintensief om van grote hoeveelheden teksten handmatig tekstanalyses te maken. De beschikking voor het Nederlands over een geannoteerd corpus van teksten op het gebied van globale en lokale aspecten van tekststructuur zou een zeer grote vooruitgang betekenen voor de taal- en spraaktechnologie. Daarmee is het mogelijk om de prosodie van deze teksten op de beschreven wijze te implementeren. Maar ook kunnen belangrijke vorderingen worden verwacht op de terreinen van automatisch samenvatten, automatisch vertalen, tekstgeneratie en vraag- antwoordsystemen.

7. Slot

De besproken studies hebben alleen betrekking gehad op de akoestische analyses van het spraakmateriaal. Niet onderzocht is of de luisteraars van de voorgelezen teksten de prosodische variatie ook waarnemen. Een mogelijk alternatieve verklaring voor de systematische variatie van de prosodie van sprekers van voorgelezen teksten zou kunnen zijn dat sprekers

hun prosodie systematisch variëren om het luisteren naar de teksten te vergemakkelijken en het begrip ervan te verhogen. Om na te gaan of sprekers het met hun tekstprosodie inderdaad luisteraars gemakkelijker maken om langere teksten te verwerken, zou gekeken moeten worden of de prosodische aanpassingen die worden voorgesteld ook worden waargenomen en als verbeteringen beschouwd. Die twee vragen blijven dan ook over.

Worden prosodische aanpassingen voor tekststructurele aspecten waargenomen? Deze vraag zou beantwoord kunnen worden door middel van een serie perceptie-experimenten waarin verschillende typen retorische relaties prosodisch worden gemanipuleerd. Er kan dan gekeken worden of luisteraars de retorische relaties op grond van de prosodische signalen sneller kunnen herkennen. Bijvoorbeeld, in de aanbieding van causaal- en niet-causaal verbonden zinsdelen zou gevarieerd kunnen worden met de lengte van pauzes tussen de zinsdelen en de spreeknelheid van de zinsdelen (Den Ouden & Mak, in voorbereiding). Worden prosodische aanpassingen voor tekststructurele aspecten ook als verbeteringen beschouwd? Deze vraag zou beantwoord kunnen worden door een tekst in verschillende condities aan te bieden aan groepen luisteraars. Bijvoorbeeld een voorgelezen versie waarin geen prosodische variatie is aangebracht, vrijwel gelijkend op de teksten die door de huidige systemen worden voorgelezen, en een voorgelezen versie waarin de prosodische parameters zijn ingesteld conform de gegevens zoals afgeleid van de menselijke voorlezers uit de besproken onderzoeken. Er kan dan gekeken worden of luisteraars de tekst met de geavanceerde aanpassingen natuurlijker vinden overkomen, en mogelijk zelfs of ze 'n tekst ook gemakkelijker verwerken en meer begrijpelijk vinden.

Met deze onderzoeken heb ik willen laten zien dat menselijke sprekers globale en lokale aspecten van tekststructuur met hun prosodie markeren, en dat de implementatie van deze, naar menselijke voorlezers gemodelleerde, tekstprosodie in automatische voorleessystemen waarschijnlijk een verbetering zal zijn voor de natuurlijkheid van de voor te lezen teksten.

Noten

- 1 Met dank aan Carel van Wijk, Esther Janse en twee anonieme beoordelaars voor hun waardevolle opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.
- 2 Binnen de context van dit artikel voert het te ver om alle keuzes die aan deze tekstanalyse ten grondslag liggen te verantwoorden. De tekstanalyse heeft niet de pretentie de juiste te zijn en vraagt mogelijk op verschillende punten om discussie. Zo is er op het globale niveau van de tekst voor gekozen om de relatie tussen teksteenheden 1-5 en teksteenheid 6-26 te beschouwen als een Uitbreidingsrelatie. Deze keuze is mede ingegeven door het tekstgenre: een krantenbericht. Dit genre kenmerkt zich door de aanwezigheid van een korte samenvatting van het nieuws in de lead, waarna in de body van de tekst de uitgebreide toedracht van de gebeurtenis wordt beschreven. Op het niveau van de individuele segmenten 5 en 6 (en afgezien van het tekstgenre) zou echter beargumenteerd kunnen worden dat tussen de segmenten 5 en 6 sprake is van een Rechtvaardigingsrelatie.
- 3 Deze grafische weergave en wijze van kwantificeren brengt weer andere problemen met zich mee. In Den Ouden (2004, hoofdstuk 4) wordt op de kwestie van het grafisch weergeven en het kwantificeren van de hiërarchische structuur van een tekst uitvoeriger ingegaan.
- 4 Gipos is de afkorting van Graphical Interactive Processing Of Speech. Het programma is ontwikkeld op het voormalige Instituut voor Perceptie Onderzoek (IPO) aan de Technische Universiteit Eindhoven, en wordt gratis ter beschikking gesteld.

- Aleman, L. A. & Fort, J.F. (2003).** Integrating cohesion and coherence for automatic summarization. In: *Proceedings of the EACL03 Student research workshop*, Budapest.
- Blaauw, E. (1995).** *On the perceptual classification of spontaneous and read speech*. Dissertation. University of Utrecht.
- Bosma, W. (2005a).** Query-Based summarization using Rhetorical Structure Theory. *Proceedings of the 15th CLIN Conference*, Leiden.
- Bosma, W. (2005b).** Extending answers using discourse structure. *Proceedings of the RANLP Workshop on Crossing Barriers in Text Summarization Research*, Borovets, Bulgaria.
- Carlson, L., Marcu, D. & Olurowski, M.E. (2003).** Building a discourse-tagged corpus in the framework of Rhetorical Structure Theory. In: J. Van Kuppevelt and R. Smith (eds), *Current directions in discourse and dialogue*. Kluwer Academic Publishers, p. 85-112.
- Donzel, M. van (1999).** *Prosodic aspects of information structure in discourse*. Dissertation. University of Amsterdam.
- Dutoit, T. (1997).** *An introduction to text-to-speech synthesis*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Grosz, B., & Sidner, C. (1986).** Attention, intentions, and the structure of discourse. *Computational Linguistics*, 12, 243-281.
- Hart, J. 't, Collier, R., & Cohen, A. (1990).** *A perceptual study of intonation: an experimental- phonetic approach to speech melody*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hirschberg, J., & Grosz, B. (1992).** Intonational features of local and global discourse structure, *Proceedings of the speech and natural language workshop*. Harriman NY, DARPA, Morgan Kaufmann, 441-446.
- Hirschberg, J., & Nakatani, C. (1996).** A prosodic analysis of discourse segments in direction-giving monologues. *Proceedings of the 34th annual meeting Association for Computational Linguistics, Santa Cruz*, 286-293.
- Liberman, M., & Pierrehumbert, J. (1984).** Intonational invariance under changes in pitch range and length. In M. Aronoff & Oehle (Eds.), *Language Sound Structure* (pp. 157-233). Cambridge MA: MIT.
- Mann, B., & Thompson, S. (1988).** Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organization. *Text*, 8, 243-281.
- Marcu, D. (1998).** To build text summaries of high quality, nuclearity is not sufficient. *The working notes of the AAAI-98 Spring Symposium on Intelligent Text Summarization*, Stanford, CA, 1-8.
- Marcu, D. (1999).** Discourse trees are good indicators of importance in text. In I. Mani, & M. Maybury (Eds.), *Advances in automatic text summarization* (pp. 123-136): MIT Press.
- Marcu, D. (2000).** *Theory and practice of discourse parsing and summarization*: MIT Press.
- Marcu, D., Carlson, L. & Watanabe, M. (2000).** The automatic translation of discourse structures. *The 1st Annual Meeting of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics (NAACL '2000)*, Seattle, Washington.
- Marcu, D., & Echihiabi, A. (2002).** An unsupervised approach to recognizing discourse relations. *Paper presented at the 40th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, Philadelphia*.
- Murray, G., Renals, S & Carletta, J. (2005).** Extractive summarization of meeting recordings. In: *Proceedings Interspeech 2005*, Lissabon.
- Nakatani, C., Grosz, B., Ahn, D., & Hirschberg, J. (1995).** *Instructions for Annotating Discourses* (pp. 21-95). Harvard University: Center for Research in Computing Technology.
- Ono, K, Sumita, K & Miike, S. (1994).** Abstract generation based on rhetorical structure extraction. In: *Proceedings of the 15th International Conference on Computational Linguistics (COLING-94)*, Vol. 1, Kyoto, Japan.
- Ouden, H. den (2004).** *Prosodic realizations of text structure*. Dissertation. Tilburg University.
- Ouden, H. den & Mak, W.M. (in voorbereiding).** *The perception of causal and non-causal relations on the basis of visual and auditive cues*.

- Ouden, H. den, Terken, J., Wijk, C. van, & Noordman, L. (2005).** Betrouwbaarheid bij het meten van toonhoogtebereik. *Gamma/TTT*.
- Ouden, H. den & Wijk, C. van (in voorbereiding).** *Reading aloud narratives: effects of text structure on prosody.*
- Ouden, H. den, Wijk, C. van, Terken, J., & Noordman, L. (1998).** Reliability of discourse structure annotation. *IPO Annual Progress Report, 33*, 129-138.
- Pyfers, L. (2002).** Multireader: elektronische boeken met ingebouwde leeshulp. *Presentatie tijdens het Symposium Moeilijk Lezen Makkelijk Maken*, Tilburg.
- Rösner, D. & Stede, M. (1992).** Customizing RST for the automatic production of technical manuals. In: R. Dale, E. Hovy, D.Rösner, O. Stock (eds): *Aspects of automated natural language generation. Proceedings of the 6th International Workshop on natural language generation.* Springer, Berlin/Heidelberg, 199-214.
- Sanders, T., & Noordman, L. (2000).** The role of coherence relations and their linguistic markers in text processing. *Discourse Processes, 29*, 37-60.
- Sanders, T., Spooren, W., & Noordman, L. (1992).** Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes, 15*, 1-35.
- Schilperoord, J. (1996).** *It's about time.* Dissertation. Utrecht University.
- Silverman, K. (1987).** *The structure and processing of fundamental frequency contours.* Dissertation. Cambridge University.
- Stolte, I. (2005).** "Had hij maar een fluisterstand."Taal- en spraaktechnologie bij communicatieve handicaps. *Onze Taal, 9*, 242-244.
- Sweetser, E. (1990).** *From etymology to pragmatics.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Swerts, M. (1997).** Prosodic features at discourse boundaries of different strength. *Journal of the Acoustical Society of America, 101*, 514-521.
- Swerts, M. (1998).** Filled pauses as markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics, 30*, 485-496.
- Terken, J. (1993).** Synthesizing natural sounding intonation for Dutch: rules and perceptual evaluation. *Computer Speech and Language, 7*, 27-48.
- Wichmann, A. (2000).** *Intonation in text and discourse: beginnings, middles and ends.* Longman, London.

Wie tutoyeert God?

Aanspreekconventies in de moderne bijbelvertalingen

1. Inleiding

In Nederland wordt op televisie, in de reclame, in gezinnen, op school en onder collega's steeds meer getutoyeerd. Vermaas (2002) en eerder al Van den Toorn (1980) onderzochten de groeiende populariteit van de Nederlandse *je*-vormen (*je, jij, jullie, jou, jouw*) in ons dagelijks leven. In andere landen is tutoyeren minder gebruikelijk. Neem de Duitsers of Fransen bijvoorbeeld, zij staan erom bekend dat ze veel langer *u* blijven zeggen tegen elkaar, ook tegen goede kennissen en collega's. Nederlanders klinkt dat soms vreemd in de oren.

Tegenover één 'gesprekspartner' is het echter precies omgekeerd, namelijk tegenover God: terwijl Duitsers en Fransen de Heer (den Herrscher, den Allmächtigen, le Seigneur, l'Éternel Dieu!) tutoyeren, moeten Nederlanders *u* tegen hem zeggen. Dat klinkt de Duitsers en de Fransen dan weer vreemd in de oren.

De aanspreekvormen in de bijbelvertaling van 2004 veroorzaakten veel discussie onder de vertalers, tussen de vertalers en de lezerspanels en in het openbaar. De discussie ging echter bijna uitsluitend over de kwestie *gij* of *u*, van een vertrouwelijk *je* tegenover God was er nauwelijks sprake. De vertalers van 2004 streefden naar een eigentijds aanspreeksysteem. De talen waarin de bijbelboe-

Samenvatting

De aanspreekvormen veroorzaakten de vertalers van de Nieuwe Bijbelvertaling die in het jaar 2004 verscheen veel problemen.¹ Ook eerdere versies worstelden ermee. Oudere bijbelversies met *gij*-vormen maken geen verschil tussen tutoyeren en vovoyeren. Terwijl andere talen zoals het Frans en het Duits bij de eenheidsvorm gebleven zijn, zijn Nederlandse bijbels overgestapt naar het moderne systeem. Dit artikel geeft een overzicht over de gevolgen die dat kan hebben voor de interpretatie van rolpatronen tussen bijbelse figuren. Er worden vier soorten gespreksituaties in recente bijbelvertalingen onderzocht: de Willibrordvertaling van 1995, de Groot Nieuws Bijbel van 1996 en de Nieuwe Bijbelvertaling van vorig jaar. De resultaten laten zien dat weliswaar de moderne aanspreekvormen *jij* en *u*, maar niet de moderne aanspreekconventies gebruikt worden. De huidige tendens naar symmetrische gespreksverhoudingen is namelijk niet terug te vinden in de bijbels die (nog?) blijf geven van een machtsmotief. In de drie bijbelvertalingen verschillen de aanspreekconventies met name tussen God of Jezus en de mens, tussen ouders en kinderen en tussen volwassenen onder elkaar.

ken oorspronkelijk geschreven zijn, het Hebreeuws en het Grieks, maken geen onderscheid tussen *u* en *je*, maar het Nederlands wel. Het vertaalwerk is een stuk discours-analyse, omdat “zowel de verhouding tussen mensen als de situatie waarin ze met elkaar spreken meeweegt om te bepalen of er getutoyeerd of gevousvoeyerd wordt.” (Verheul, 2004, p.260). We mogen ervan uitgaan dat dit ook geldt voor andere moderne bijbelvertalingen, maar de oplossingen die gevonden werden, verschillen nogal.

Nu is een bijbelvertaling zeker geen afspiegeling van het alledaagse taalgebruik, het is en blijft een vertaling en een religieuze, formele tekst. Bovendien is de gelovige lezer gevoelig voor de verhoudingen onder de menselijke en bovenmenselijke figuren die in de bijbel optreden en de gewenning aan aanspreekvormen is daar niet onschuldig aan. Toch wil ik in deze bijdrage de poging wagen om de aanspreekconventies in drie moderne Nederlandstalige bijbels te vergelijken. De vraag is: wie tutoyeert en wie vousvoeyert en wat betekent dat voor de interpersonele relaties? Zijn er patronen in de vertalingen te vinden? En ook: in hoe verre zijn niet alleen de vormen *je* en *u*, maar ook de conventies die hun gebruik bepalen, eigentijds te noemen?

2. Aanspreekconventies

Net zoals de andere pronomina zijn de pronomina van de tweede persoon deictische vormen. Anders dan de andere pronomina verwijzen ze niet zomaar naar zaken of personen maar juist naar de aangesproken persoon, de hoorder. Vandaar dat de aanspreekpronomina van de tweede persoon de spreker-hoorder-relatie weerspiegelen, meer nog: ze geven er juist vorm aan. De twee dimensies solidariteit en macht manifesteren zich bij uitstek in de verbale interactie en vormen een permanente spanning tussen de georiënteerdheid op de gemeenschap enerzijds en het verlangen naar vrijheid anderzijds.

Vele talen hebben een T/V-Systeem in de persoonlijke voornaamwoorden: de T-vormen (van lat. *tu*) voor de vertrouwelijke omgang en de V-vormen (lat. *vos*) voor de meer gedistantieerde omgang². Brown en Gilman introduceerden in 1960 het idee dat het gebruik van T- en V-vormen een sociale betekenis heeft. Wederzijds gebruik van T drukt namelijk solidariteit tussen mensen uit die zich als gelijkwaardig beschouwen. Wederzijds V impliceert ook gelijkheid, maar dan op basis van respect en sociale distantie. Maar de zaak ligt anders bij asymmetrische aanspreekconventies: tussen niet-gelijken plaatst de gebruiker van T zich in een machtspositie boven de andere die dan verwacht wordt V te gebruiken.

Er is op deze theorie ook kritiek geformuleerd, vooral tegen het universalistische karakter ervan (Braun, 1984). Desondanks fungeert Brown en Gilman's tweedimensionele dichotomie van macht en solidariteit vaak als instrumentarium voor de analyse van aanspreekpronomina in vele T/V-talen.

In westerse culturen en zeker ook in het Nederlands werd de benadrukking van machtsverschillen in de twintigste eeuw steeds meer als problematisch ervaren. Brown en Gilman verbinden dat met een toenemende wens naar (het verwoorden van) solidariteit. De toename van het gebruik van de vertrouwelijkheidsvorm als gevolg daarvan is eigenlijk maar de halve waarheid, het gaat vooral om een voorkeur voor symmetrische aanspreekconventies.

Het Nederlands is niet altijd een T/V-taal geweest, zoals in Van Zalk en Jansen (2004) te lezen is. Het vroege Middelnederlands kende nog geen T/V-systeem, want *du* werd gebruikt voor het enkelvoud, *ghi* voor het meervoud. In de oudste overgeleverde teksten gaat dit gebruik al aardig door elkaar en komt *ghi* ook in het enkelvoud voor (Berteloot, 2003). Men neemt aan dat de gewoonte om hogergeplaatsten in het meervoud aan te spreken teruggaat op de Romeinen en zich tot een geconventionaliseerde indirectheid ontwikkelde (Brown en Levinson, 1987). Hetzelfde is te vinden in de meeste andere Westeuropese talen, ook al neemt de ontwikkeling van de vormen in de talen daarna verschillende routes, vergelijk het Franse *vous*, het ondertussen verdwenen Engelse *ye*. In het Nederlands breidde deze gewoonte zich uit tot alle sociale groepen, waardoor het meervoudspronomen *ghi* in het Nederlands algemeen werd, althans in de ons overgeleverde, geschreven taal³. *Ghi*, later *gij*, werd een soort eenheidsvorm voor alle personen en alle situaties.

De overgang van deze eenheidsvorm naar het huidige T/V-systeem is buitengewoon ingewikkeld en moet hier buiten beschouwing blijven (Aalberse, 2004; Berteloot, 2003). Feit is dat in de Statenbijbel de enige aanspreekvorm *gij* (en *u* voor objectfunctie) was en dat dat overgenomen werd tot in 1951, in de vertaling van het Nederlandse Bijbel Genootschap. Wat in de ANS beschreven staat als “aanspreekvorm voor het Opperwezen” (Haeseryn, 1997, p. 241) is in de grond helemaal geen beleefdheidsvorm, maar een eenheidsvorm die ook door God zelf tegenover de mensen en zelfs tegenover satan gebruikt werd.

Ondertussen beleefde het aanspreeksysteem in Nederland in de 17^e eeuw een enorme aangroei aan de ‘beleefde’ pool van het paradigma, onder andere door het aanspreken in de derde persoon: *Uw Edele* (UE), *Mijn Heer* (cf. Duits *Er, Euer Gnaden*. Simon 2003, p.128). Pas in de loop van de 20^e eeuw ontwikkelden de vormen *jij/je* en *u*. Door de recente voorkeur voor symmetrische aanspreekconventies is wederzijds *u* een distantiepronomen en *jij* een vertrouwelijkheidspronomen geworden (Daan, 1982), of met andere woorden: *u* voor de “buitengroep” en *jij* voor de “binnengroep” (Van Zalk en Jansen, 2004).

In Vlaanderen daarentegen heeft de diglossie-situatie ertoe geleid dat de aanspreekvormen zich anders ontwikkelden. Het *gij/ge*-systeem is in de mondelinge communicatie in vele streken tot de dag van vandaag bewaard. Het is – althans in de Vlaamse tussentaal – een eenheidsvorm gebleven, er bestaat geen T/V-systeem. Ook al is het standaard T/V-systeem in schriftelijk en formeel taalgebruik in geheel Vlaanderen doorgedrongen (Geerts, 1975), toch zien we niet alleen onzekerheden in het gebruik ervan (Goossens, 1981), maar ook een duidelijk verzet. De tussentaal is populair en de *gij* het uithangbordje ervan (Van Laere, 2004). Als endogene variant is het dé vertrouwelijkheidsvorm bij uitstek en leent zich goed voor symmetrische, mondelinge aanspreeksituaties.⁴

In de twee delen van het taalgebied wordt het aanspreken met *gij/ge* anders gewaardeerd: Wat in Nederland weggelegd is voor religieus of liturgisch taalgebruik leidt in Vlaanderen (daarnaast) ook een levendig bestaan als informele vertrouwelijkheidsvorm.⁵ In beide delen werden in de loop van de 20^e eeuw asymmetrische aanspreekconventies echter meer en meer vermeden, restanten zijn nog te vinden in gesprekken tussen de generaties zoals tussen ouder en kind (in Nederland) of docent en student/scholier. De introductie van het eigentijdse T/V-systeem en de afschaffing van de *gij* in de bijbelvertalingen impliceert dus niet

alleen de beslissing om te tutoyeren en te vousvoyeren, maar ook de noodzaak om te kiezen tussen symmetrische en asymmetrische aanspreekconventies, tussen gelijkwaardigheid en machtsverschil onder de bijbelse figuren.

4. Onderzoek

4.1 Observering Dankzij de online-bijbelversies van het Nederlandse Bijbelgenootschap is het makkelijk geworden om verschillende vertalingen naast elkaar te leggen en op een woord te zoeken. Online leesbaar zijn onder andere de Statenbijbel in de versie van 1977, de versie van het Nederlandse Bijbelgenootschap van 1951, de Willibrordvertaling van 1995 (WV95) de Groot Nieuws Bijbel van 1996 (GNB96) en de meest recente, de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV04) van vorig jaar.⁶ De WV95, de GNB96 en de NBV04 gebruiken een T/V-systeem met de vormen *u* (*uw*) en *je* (*jij, jou, jouw, jullie*). Wie de aanspreekvormen telt, zal het volgende vinden:

	JE	JIJ	JOU	JOUW	JULLIE	U	UW
WV95	2961	241	190	50	983	13514	5903
GNB96	7378	360	247	63	3270	7379	2381
NBV04	7346	478	408	95	3166	8419	3413

Nu zegt zo'n telling niet al te veel. De frequentie van een persoonlijk voornaamwoord hangt vooral samen met de stijlkeuze, de zinsbouw en (het vermijden van) herhalingen. Veel is te wijten aan de gekozen formulering zoals "pleeg geen moord" (NBV04) boven "u zult niet doden" (WV95) of "u mag niet doden" (GNB96). Ook zijn de bijbelversies niet even omvangrijk, de GNB96 bevat bijvoorbeeld de Deuterocanonieke Boeken niet. Desondanks valt de volgende tendens af te lezen: De WV95 bevat veel meer *u*-vormen dan de andere twee versies en duidelijk minder *je*-vormen. De volle vormen *jij* en *jou(u)* komen minder voor dan *je* en het minst in de WV95. Vooral *jullie* is sterk aanwezig in de GNB96 en in de NBV04.

4.2 Vraagstelling Kan men hieruit zonder meer afleiden dat er meer getutoyeerd wordt in de recentere bijbels? Betekent dat dat er in de WV95 meer gevousvoyeerd wordt op momenten dat er *je* gezegd wordt in de NBV04 en de GNB96? Wie zeggen nu *u* tegen elkaar en tegen God in de bijbelvertalingen en wat zegt God terug? Met andere woorden: welke machtsverhoudingen worden weergegeven en geconstitueerd door de voornaamwoorden en in hoeverre sluiten de aanspreekconventies aan bij het huidige taalgebruik?

4.3 Theoretisch kader en opzet Het is te verwachten dat in asymmetrische aanspreekconventies machtsverhoudingen naar voren komen en symmetrische conventies gelijkheid suggereren. Aanspreekvormen bevestigen echter niet zomaar bestaande rolverdelingen tussen interactanten, ze constitueren deze ook. Hun gebruik is niet alleen veroorzaakt door min of meer statische rolverdeling, maar het is ook omgekeerd: taalgedrag geeft vorm aan rolverdeling (Adamzik 1994). In het geval van de bijbel gaat het bovendien om het beeld dat de (huidige) lezer krijgt van de rollen tussen interactanten.

Er is gekozen voor de volgende gespreksituaties:

Wie tutoyeert God?

- (1) Gesprekken tussen figuren die elkaar niet kennen
- (2) Gesprekken tussen figuren die elkaar kennen, van dezelfde generatie, familie, groep of stam.
- (3) Gesprekken tussen godheid (God en Jezus, ook engelen) en de mens of mensengroepen en de duivel.
- (4) Gesprekken tussen de generaties in gezinsverband zoals ouder-kind-gesprekken en die tussen schoonzoon/-dochter en schoonvader.

Teksten die in hun geheel vergeleken worden, zijn Genesis in het Oude Testament (OT) en Matteüs in het Nieuwe Testament (NT), omdat daar veel verschillende gesprekstelaties voorkomen: God spreekt in Gen. met Adam, Eva, Kaïn, Noach, Abraham, Abimelech, Rebekka, Jakob e.a. Er zijn gesprekken tussen man en vrouw (bijv. Abraham en Sara, Jakob en Lea en Rebekka), tussen vreemdelingen, koningen, knechten en in gezinsverband (Isaak met Jakob en Esau, Kaïn en Abel, Jozef en zijn broers e.a.). In Mat. spreekt Jezus met schriftgeleerden, farizeeën, zijn leerlingen, hij geneest zieken en bezetenen en legt aan velen de gelijkenissen uit. Bovendien worden de (weinig) gesprekken tussen Jezus en zijn moeder of ouders onderzocht: Lukas 2 (de twaalfjarige Jezus in de tempel), Johannes 2 (bruiloft te Kana) en Johannes 19 (de kruisiging). In Job 1 en 2 werden de gesprekken tussen God en de duivel onderzocht. Als corpus dienen de genoemde recente bijbelvertalingen: WV95, GNB96 en NBV04, omdat deze een doeltaalgetrouw vertaalprincipe hanteren.⁷

Het is te verwachten dat de bijbelvertalingen terughoudend zijn in het tutoyeren, zeker in de gesprekken van het type (3). Van de NBV04 weten we dan ook dat ze asymmetrische aanspreekconventies hanteert: „groepen mensen en hoger geplaatsten“ worden aangesproken met *u* en „lager geplaatsten“ met *u* of *jullie*. De NBV-vertalers rapporteren ook: „In andere gevallen wordt gekeken naar de mate van afstandelijkheid of vertrouwelijkheid tussen de sprekers.“ (Deputaten Bijbelvertaling 2004, p. 38).

5. Symmetrische aanspreekvormen

In alle onderzochte bijbelteksten zeggen mensen die elkaar niet (goed) kennen *u* tegen elkaar. Voorbeelden uit het OT zijn Lot en de vreemdelingen in Gen. 19, Abimelech en Abraham in Gen. 20, Abraham en de Hethiters in Gen. 23. In het NT voutsvoeren Herodes en de wijzen elkaar in Mat. 2 en de leerlingen en de farizeeën en schriftgeleerden in Mat. 9. Ook Jezus zegt *u* tegen onbekenden en dezen zeggen ook *u* terug, in WV95 wel met een hoofdletter geschreven (Mat. 9). Er is dus sprake van een gedistantieerde gelijkheid tussen onbekenden, of hij nu spreekt met zieken, de schriftgeleerden of farizeeën en zelfs als aanspreekvormen als ‘mijn dochter’ of ‘mijn kind’ vertrouwelijkheid suggereren.

Mat 9, 22
WV95

Jezus draaide zich om, en toen Hij haar zag, zei Hij: ‘Wees maar gerust, mijn dochter. Uw vertrouwen is uw redding.’ Van die tijd af was de vrouw gered.

GNB96

.. Maar Jezus draaide zich om, en toen hij haar zag, zei hij: ‘Houd moed, mijn kind! Uw geloof heeft u gered.’ En vanaf dat ogenblik was de vrouw genezen.

NBV04

Jezus draaide zich om, en bij het zien van de vrouw zei hij: ‘Wees gerust, uw geloof heeft u gered.’ En vanaf dat moment was de vrouw genezen.

Mensen van dezelfde generatie én dezelfde familie, groep of stam tutoyeren elkaar in alle bijbelversies. Dat geldt voor man en vrouw en voor broers en zussen in het OT (bijv. Gen. 12,18,30, 33, 37) en de leerlingen onder elkaar (Mat 10) in het NT.

U en *je* worden gebruikt om distantie en vertrouwdheid uit te drukken, precies zoals het ook in het hedendaagse taalgebruik de gewoonte is. Hier komen alle moderne bijbels overeen met de resultaten van Vermaas (2002): *u* wordt gebruikt voor de buitengroep en *jij* voor de binnengroep.

In een aantal korte gesprekssituaties in Genesis kiest GNV96 voor tutoyeren, terwijl de andere bijbels *u* gebruiken. Het gaat om gevallen waar een persoon met een groep spreekt: Jakob met de herders (Gen. 29), Jakob met de bakker en de schenker van de farao (Gen. 40) en Jozef met de Egyptenaren (Gen. 47). Bij Matteüs zien wij iets vergelijkbaars in de toespraak van Pilatus (Mat. 27). De figuren kennen elkaar nauwelijks, maar er is een machtsverschil te bespeuren, de toegesprokenen hebben steeds een lagere status dan de spreker.

6. *Asymmetrie en macht*

6.1 *God, Jezus en de mens* De machtsverhoudingen tussen de bijbelse figuren, met name tussen God of Jezus aan de ene kant en de mensen aan de andere kant komen door de aanspreekvormen naar voren. God en Jezus worden vrijwel altijd met *u* aangesproken, maar zelf tutoyeren ze mensen, met wie ze een persoonlijke band hebben, bijv. God met Adam en Eva of Jezus met zijn leerlingen.

Gen 3,9

WV96

9 Maar de HEER God riep de mens en vroeg hem: 'Waar ben je?'

10 Hij antwoordde: 'Ik hoorde U in de tuin, en toen werd ik bang omdat ik naakt ben; daarom heb ik mij verborgen.'

GNB95

9 God, de Heer, riep de mens: 'Waar ben je?'

10 'Toen ik u in de tuin hoorde,' antwoordde de man, 'werd ik bang, omdat ik naakt ben. Daarom heb ik me verborgen.'

NBV04

9 Maar God, de HEER, riep de mens: 'Waar ben je?'

10 Hij antwoordde: 'Ik hoorde u in de tuin en werd bang omdat ik naakt ben; daarom verborg ik me.'

Mat 14, 28-31

WV95

Petrus gaf Hem ten antwoord: 'Heer, als U het bent, laat me dan over het water naar U toekomen.' [...]

Meteen stak Jezus zijn hand uit en greep hem vast. Hij zei: 'Kleingelovige, waarom heb je getwijfeld?'

GNB96

'Heer, als u het bent,' zei Petrus, 'laat me dan over het water naar u toe komen.' [...]

Meteen stak Jezus zijn hand uit en pakte hem vast. 'Wat is je geloof klein!' zei hij. 'Waarom twijfelde je?'

NBV04

Petrus antwoordde: 'Heer, als u het bent, zeg me dan dat ik over het water naar u toe moet komen.' [...]

Meteen strekte Jezus zijn hand uit, hij greep hem vast en zei: 'Kleingelovige, waarom heb je getwijfeld?'

Dat Jezus *je* zegt en door de leerlingen met *u* aangesproken wordt, heeft veel van een interactie tussen scholier en leraar. We lezen in Vermaas (2002) dat hier wederzijds *je* op school toegenomen is, maar weten ook dat dit weer sterk bediscussieerd wordt. Of dit een taalver-

Wie tutoyeert God?

andering is, blijft af te wachten. Zo ver gaat de bijbel niet. Het gaat hier om een vertrouwelijk *je* van de kant van de hogergeplaatste tegenover een respectvol *u* van de lagergeplaatste, een asymmetrische aanspreekconventie die ook in gesprekken tussen knecht en meester terug te vinden is (Gen. 24). „Dat dit leidt tot een hiërarchisch godsbeeld toont het verzet van de Nederlandse schrijfster Rascha Peper tegen de *je*-vormen in de NBV04 en haar reactie op de vraag: „Dat Mozes de Heer keurig met ‘u’ aanspreekt, maakt het er voor u niet beter op?” – „Integendeel. Dat benadrukt de heer-knechtverhouding. God is de Heer, de mensen moeten dienen. En Mozes is de opperknecht. Die heer-knechtverhouding is mij in het geloof sowieso onsympathiek. God komt uit de Bijbel naar voren als een man die zich op de borst slaat. Maar goed, ik kan de vertalers moeilijk om een andere God vragen.” (*Trouw* 10.11.2004)

In de WV95 vindt men in OT talrijke andere oplossingen. God voutsvoeyert namelijk veel mensen, die in de andere versies met *je* worden aangesproken. Hierbij behoren uit Genesis Kaïn (Gen. 4), Noach (Gen. 7) Abraham (Gen. 12), Rebekka (Gen. 25), Isaak (Gen. 26), Jakob (Gen. 28, 32, 35, 46).

Gen 4,6

WV95

De HEER zei tegen Kaïn:
‘Waarom bent u woedend, en
waarom staat uw gezicht zo
grimmig?’

GNB96

Waarom ben je kwaad?’ vroeg
de Heer. ‘Waarom is je gezicht
vertrokken?’

NBV04

De HEER vroeg hem: ‘Waarom
ben je zo kwaad, waarom kijk je zo
donker?’

Tegenover God en Jezus is het in alle drie *u*, het verschil wordt in WV95 door het gebruik van de hoofdletter tegenover God aangeduid. De asymmetrie, en dan ook het machtsverschil, is in WV95 dus minder sterk dan in de andere versies, maar omdat gekozen is voor de (wederzijdse) *u* en niet voor *je* kun je ook zeggen: er is meer distantie tussen God en de mens. NBV04 en GNB96 kiezen vaker voor *je*. Maar de mens zegt nooit *je* terug.

6.2 Engelen Een machtsverschil is ook te zien tussen engelen en mensen, vooral in de recentere bijbels. In het OT (bijv. Gen. 17, 7; Gen 22, 11) volgen de aanspreekconventies die van de God-mens-interactie.

Gen 22

WV95

11 riep de engel van de HEER
hem vanuit de hemel toe:
‘Abraham, Abraham!’ En hij
antwoordde: ‘Hier ben ik.’

GNB96

11 riep een engel van de Heer uit
de hemel: ‘Abraham! Abraham!’ ‘Ja,
ik luister,’ antwoordde Abraham.

NBV04

11 Maar een engel van de HEER
riep vanuit de hemel: ‘Abraham,
Abraham!’ ‘Ik luister,’ antwoordde
hij.

12 En Hij zei: ‘Raak de jongen
met geen vinger aan en doe hem
niets! Ik weet nu dat u God vreest,
want u hebt Mij uw zoon, uw
enige, niet willen onthouden.’

12 ‘Raak de jongen niet aan,’ zei
de engel, ‘doe hem niets! Nu weet
ik dat je ontzag hebt voor God,
omdat je zelfs bereid was mij je
enige zoon te offeren.’

12 ‘Raak de jongen niet aan, doe
hem niets! Want nu weet ik dat
je ontzag voor God hebt: je hebt
mij je zoon, je enige, niet willen
onthouden.’

In het NT is dat echter niet zo. De engelen voutsvoeren ook in GNB96 (Mat 1; 2; 28), waar men vooral tussen onbekenden *u* zegt en groepen met geringere status getutoyeerd worden. Er ontstaat plots een symmetrische conventie; staat men met de engelen op gelijke voet?

Mat 28

WV95

5 De engel zei tegen de vrouwen: 'U hoeft niet bang te zijn, want ik weet dat u Jezus zoekt die gekruisigd is.

GNB96

5 De engel zei tegen de vrouwen: 'Wees niet bang. Ik weet dat u Jezus zoekt die gekruisigd is.

NBV04

5 De engel richtte zich tot de vrouwen en zei: 'Wees niet bang, ik weet dat jullie Jezus, de gekruisigde, zoeken.

6.3 Ouders en kinderen In alle versies en alle onderzochte teksten zeggen ouders tegen hun kinderen *je* en kinderen zeggen *u* terug. De afname van asymmetrische aanspreekconventies die we tegenwoordig observeren in 'moderne' gezinnen, is niet in de bijbelvertaling te zien. Dat geldt voor Isaak, Ruben, Juda, Esau en Jakob en hun ouders en ook voor de verhouding schoonzoon/-dochter – schoonvader (Jakob–Laban, Gen. 29; Juda – Tamar, Gen.38). Als wij gebeden tussen Jezus en God erbij mogen rekenen, zien wij dat dat ook voor hen geldt (Mat. 11). Ook tegen zijn moeder zegt Jezus *u* (Joh. 2).

In twee gevallen wordt hiervan afgeweken, en wel alleen in WV95. Jezus zegt *jullie* tegen zijn ouders en *je* tegen zijn moeder, in de andere, ook de recente NBV04 mag hij dat niet.

Lk 2

WV95

49 Hij zei tegen hen: 'Waarom hebben jullie mij gezocht? Wisten jullie niet dat ik bij mijn Vader moest zijn?'

GNB96

49 Maar hij zei: 'Waarom hebt u naar mij gezocht? Wist u niet dat ik moet zijn waar mijn Vader is?'

NBV04

49 Maar hij zei tegen hen: 'Waarom hebt u naar me gezocht? Wist u niet dat ik in het huis van mijn Vader moest zijn?'

Joh 19, 26

WV95

26 Jezus zag zijn moeder, en bij haar de leerling van wie Hij hield. Toen zei Hij tegen zijn moeder: 'Vrouw, daar is nu je zoon.'

GNB96

26 Toen Jezus zijn moeder zag en bij haar de leerling die hij liefhad, zei hij tegen zijn moeder: 'Dat is nu uw zoon.'

NBV04

26 Toen Jezus zijn moeder zag staan, en bij haar de leerling van wie hij veel hield, zei hij tegen zijn moeder: 'Dat is uw zoon.'

Terwijl NBV04 en GNB95 altijd asymmetrische ouder-kind gesprekken bevatten, is er (af en toe) géén machtverschil in de WV96. Dit is opvallend. Vermaas (2002) en eerder ook Van den Toorn (1980) constateerden dat de katholieken in het gebruik van *je* tegenover de ouders veel progressiever zijn dan de protestanten. De 20% Nederlandse gezinnen waarin Vermaas in 2002 de kinderen de oudere generatie nog met *u* hoorde aanspreken, zijn vooral conservatief protestantse gezinnen. Zou het *je*-gebruik in de anders vrij u-vriendelijke WV96 te wijten zijn aan het feit dat het een katholieke bijbelvertaling is?

6.3 Verandering in machtsverhoudingen Op verschillende plaatsen veranderen de machtsverhoudingen tussen figuren. Ik noem drie scènes:

Jakob wordt door Esaus bedrog diens knecht en spreekt hem in WV95 dan ook met *u* aan: "uw dienaar" en "mijn heer", (Gen. 33, 5 – 8). Bij de verzoening zien we een terugkeer

Wie tutoyeert God?

naar *je* en *jou* in WV95. In de andere versies blijft het *je*, de onderdanigheid moet blijken uit “*je* dienaar” in NBV04 en door het bijwoord “*onderdanig*” in GNB96 (Gen. 33, 8). De verandering is minder zichtbaar.

Gen 33

WV95

5 Toen Esau opkeek en de vrouwen en kinderen zag, vroeg hij: ‘Wie zijn dat daar?’ Jakob antwoordde: ‘Het zijn de kinderen die God uw dienaar geschonken heeft.’

[...]

10 Maar Jakob drong aan: ‘Geen sprake van! Als je mij werkelijk goed gezind bent, neem dan dit geschenk van mij aan. Ik heb tegen jou opgezien, zoals men tegen God opziet, maar je hebt mij welwillend ontvangen.’

GNB96

5 Toen Esau om zich heen keek en de vrouwen met hun kinderen zag, vroeg hij: ‘Wie heb je daar bij je?’ ‘Dat zijn de kinderen die God mij geschonken heeft,’ antwoordde Jakob.

10 ‘Nee,’ zei Jakob, ‘neem dit alsjeblieft aan als een geschenk van mij. Want je hebt me met open armen ontvangen; toen ik je zag was het alsof ik oog in oog met God stond.’

NBV04

5 Toen Esau opkeek en de vrouwen en kinderen zag, vroeg hij: ‘Wie heb je daar bij je?’ Jakob antwoordde: ‘Dat zijn de kinderen die God in zijn goedheid aan mij, je dienaar, heeft geschonken.’

10 ‘Nee,’ zei Jakob, ‘als je mij goedgezind bent, neem dat geschenk dan alsjeblieft van mij aan, want oog in oog staan met jou is niets anders dan oog in oog staan met God, en toch ontvang je mij welwillend.’

Jozef ontmoet zijn broers in Egypte, maar maakt zich niet bekend. Bij gevolg spreken ze elkaar met *u* aan in WV95 (Gen. 43). Later wordt dat *jullie* om de vertrouwdeheid aan te duiden. GNB96 en NBV04 hebben het moeilijker, omdat ze voordien geen *u* gebruikten. Ze compenseren met de toevoeging van de volle *jij*.

Gen 42

WV95

8 Jozef had zijn broers wel herkend, maar zij hem niet.

9 Denkend aan zijn dromen over hen, zei Jozef: ‘U bent spionnen; u probeert te weten te komen waar het land open en onbeschermd ligt.’

[...]

12 Jullie hier en mijn broer Benjamin zien zelf dat ik in eigen persoon tot jullie spreek.

GNB96

8 En hoewel Jozef zijn broers had herkend, herkenden zij hem niet.

9 Hij herinnerde zich wat hij eens over hen gedroomd had en zei: ‘Jullie zijn spionnen! Jullie willen weten waar de zwakke plekken zitten in de verdediging van dit land.’

12 Jozef vervolgde: ‘Jullie kunnen het met eigen ogen zien, ook jij, mijn broer Benjamin: ik ben het, Jozef, die met jullie spreekt.’

NBV04

8 Jozef herkende zijn broers wel, maar zij herkenden hem niet.

9 Hij herinnerde zich wat hij over hen had gedroomd en zei tegen hen: ‘Jullie zijn spionnen, jullie zijn hier gekomen om te kijken wat de zwakke plekken van het land zijn.’

12 Tot slot zei Jozef: ‘Jullie allemaal, ook jij, Benjamin, zien met eigen ogen dat ik het zelf ben die hier met jullie spreek.’

De Egyptische farao laat Jozef zijn dromen uitleggen in Gen. 41. Als koning zegt hij *je* tegen hem in GNB96 en hij krijgt *u* terug. Later vertrouwt hij hem de leiding over het land toe. Dit keer is de verandering in GNB96 te zien: Jozefs status verhoogt en de farao voutsvoeyert hem:

Gen 41

WV95

15 En de farao sprak tot Jozef: 'Ik heb een droom gehad en niemand kan hem uitleggen. Nu heb ik gehoord dat u, zodra u een droom hoort, er de uitleg van kunt geven.'

[...]

25 Toen sprak Jozef tot de farao: 'De twee dromen van de farao betekenen hetzelfde. God heeft de farao aangekondigd wat Hij gaat doen.'

41 Daarop zei de farao tegen Jozef: 'Ik stel u hierbij aan over heel Egypte.'

GNB96

15 'Ik heb een droom gehad,' zei de farao, 'en niemand kan hem uitleggen. Maar ik heb gehoord dat jij een droom kunt uitleggen zodra je hem gehoord hebt.'

25 'Beide dromen hebben een en dezelfde betekenis,' zei Jozef. 'Door middel van deze dromen maakt God u zijn plannen bekend.'

41 De farao voegde eraan toe: 'Hierbij geef ik u de leiding over heel Egypte.'

NBV04

15 zei deze tegen hem: 'Ik heb een droom gehad en niemand kan hem uitleggen. En nu heb ik over u horen zeggen dat u een droom maar hoeft te horen of u kunt hem verklaren.'

25 Jozef zei tegen de farao: 'U hebt tweemaal hetzelfde gedroomd, farao, en God heeft u bekendgemaakt wat hij gaat doen.'

41 Hij vervolgde: 'Hierbij geef ik u het gezag over heel Egypte.'

Dat Jozef als slaaf van de lijfwacht door de farao van begin af aan in WV95 en NBV04 geïmagineerd wordt is merkwaardig. WV96 drukt het machtsverschil uit door Jozef de farao in de derde persoon te laten aanspreken. In NBV04 worden bijstellingen toegevoegd.

6.4 Goed en kwaad: smalend je In asymmetrische machtsverhoudingen is *u* een signaal van respectbetuiging, misschien ook onderdanigheid. De *je* kan vanuit de hogere positie welwillende vertrouwelijkheid aantonen zoals we dat interpreteren in de interactie tussen Jezus en zijn leerlingen. Maar dat is niet alles. Er is ook een smalend, minachtend *je*. Zo'n *je* komt goed te pas als het gaat om het accentueren van wie goed is en wie slecht.

In de gesprekken tussen God en de duivel is het volgende te zien: Hier tutoyeert God en krijgt hij *u* terug, maar Gods *je* is dan waarschijnlijk geen vertrouwelijkheidsvorm, maar een teken van neerbuigendheid of minachting.

Job 2,6

WV95

6 Toen zei de HEER tegen de satan: 'Goed, hij is in uw hand; maar u moet hem in leven laten.'

GNB96

6 Toen zei de HEER tegen Satan: 'Goed, doe met hem wat je wilt, maar spaar zijn leven.'

NBV04

6 Toen zei de Heer tegen Satan: 'Goed, doe met hem wat je wilt, maar laat hem in leven.'

Wij zien dat dat niet geldt voor de WV95, want daar vouwvooert God niet alleen mensen, maar ook de duivel.

Ook het taalgedrag van de mensen tegenover de gekruisigde Jezus (Mat. 27) is niet anders dan minachtend te noemen. In alle drie vertalingen komt dat naar voren door *jij*:

Mat 27

WV95

39 De voorbijgangers lasterden Hem en zeiden hoofdschuddend:

GNB96

39 Voorbijgangers beledigden hem en riepen smalend:

NBV04

39 De voorbijgangers keken hoofdschuddend toe en dreven de spot met hem:

Wie tutoyeert God?

40 'Jij, die de tempel afbreekt en in drie dagen opbouwt, red jezelf als je de Zoon van God bent, en kom van het kruis af.'

40 'Jij, die de tempel afbreekt en in drie dagen opbouwt, red nu jezelf, als je de Zoon van God bent, en kom van het kruis af!'

40 'Jij was toch de man die de tempel kon afbreken en in drie dagen weer opbouwen? Als je de Zoon van God bent, red jezelf dan maar en kom van dat kruis af!'

Vergelijkbaar is misschien ook de genezing van twee bezetenen in Mat 8. In WV95 lijken de bezetenen echter beleefder dan in de andere vertalingen.

Mat 8

WV95

29 Ze brulden: 'Wat wilt U van ons, Zoon van God? Bent U ons hier voortijdig komen kwellen?'

30 Een eind verderop weidde een grote troep varkens.

31 De demonen smeekten Hem: 'Als U ons uitdrijft, stuur ons dan naar die troep varkens.'

GNB96

29 Ze schreeuwden: 'Wat moet je van ons, Zoon van God? Ben je gekomen om ons te pijnigen al vóór de dag van het oordeel?'

30 In de verte liep een grote kudde varkens op zoek naar voedsel.

31 'Als je ons wilt uitdrijven, stuur ons dan in die varkens,' vroegen de demonen hem.

NBV04

29 Ze begonnen te schreeuwen en te roepen: 'Wat hebben wij met jou te maken, Zoon van God? Ben je hier gekomen om ons pijn te doen nog voordat de tijd daarvoor is aangebroken?'

30 Een eind verderop liep een grote kudde varkens te grazen.

31 De demonen smeekten hem: 'Als je ons uitdrijft, stuur ons dan naar die kudde varkens.'

Als het de onreine geest, de satan zelf is, dan gaat het ook hier om het smalende *je*. De satan heeft het echter op andere plaatsen bij de *u* gehouden, ook in heftige discussies (bijv. Mat 3,4). De symmetrische aanspreekvorm lijkt me een sterke uitzondering.

Jezus zelf gebruikt zelden het smalende *je*. Hij spreekt de farizeeën met *u* aan, want ze zijn (min of meer) onbekende mensen. Dat gebeurt ook wanneer hij ze "adderengebroed" of "huichelaars" (Mat. 12,34 en 22,18) noemt. In Mat 3,7 tutoyeert Jezus echter de farizeeën op een bepaald moment in de NBV (en niet in WV95 en ook niet in GNB96:

Mat. 3

WV95

7 Toen hij zag dat velen uit de kringen van farizeeën en sadduceeën op zijn doop afkwamen, zei hij tegen hen: 'Addergebroed, wie heeft u voorgespiegeld dat u de komende toorn kunt ontlopen?'

GNB96

7 Ook veel Farizeeën en Sadduceeën kwamen zich laten dopen. Maar toen Johannes dat zag, zei hij tegen hen: 'O jullie adders, wie heeft u op de gedachte gebracht dat u het komende oordeel kunt ontlopen?'

NBV04

7 Toen hij zag dat veel Farizeeën en Sadduceeën op zijn doop afkwamen, zei hij tegen hen: 'Addergebroed, wie heeft jullie wijsgemaakt dat je veilig bent voor het komende oordeel?'

Deze puntsgewijze, functionele inzet van *je* tegenover iemand die men normaal gezien met *u* aanspreekt, ontbreekt in de WV95 volledig en in dit voorbeeld ook in GNB96. Maar juist in GNB96 zien we zo'n functionele afwisseling in het boek Samuel. Dit boek behoorde niet bij het corpus, maar is een prachtige illustratie van minachtend *je*:

Plechting beloofde ze [= Hanna]: ‘Almachtige Heer, heb toch oog voor mijn ellende. Denk aan mij, uw nederige dienaar, vergeet mij niet. Als u mij een zoon wilt geven, geef ik hem voor heel zijn leven aan u: geen scheermes zal over zijn hoofd gaan.’ Toen ze lang zo tot de Heer bleef bidden, lette Eli op haar mond. Omdat ze in zichzelf sprak, bewogen alleen haar lippen en was haar stem niet te horen. Daarom dacht Eli dat zij dronken was en hij zei tegen haar: ‘Moet ik je nog lang zo dronken zien? Ga weg en slaap je roes uit.’ ‘U vergist u, mijn heer,’ antwoordde Hanna, ‘ik heb niet gedronken. Ik ga gebukt onder een zware last en heb mijn hart uitgestort voor de Heer. Denk niet dat ik een slechte vrouw ben. Ik heb zo lang gesproken, omdat ik overstelpt ben door zorg en verdriet.’ ‘Ga dan in vrede,’ zei Eli. ‘De God van Israël zal u geven wat u hem gevraagd hebt.’ (GNB96, 1 Sam. 1, 11-17)

Hanna wordt in de tempel door de priester Eli eerst smalend getutoeyerd en later weer gevousvoyeerd. Kennelijk is het gebruik van *je* hier geen teken van vertrouwdheid zoals we zagen tussen Jakob en Esau of Jozef en zijn broers. Het is minachting en pas het gebruik van *u* signaleert respect. In de andere vertalingen is het altijd een *u*, de nuances van de veranderende interpersonele relatie ontbreken.

7. *Jullie als tussenvorm*

Wie een groep toespreekt, waartoe ook onbekenden behoren, moet kiezen tussen *je*- en *u*-vormen. *Jullie* wordt vaak als een soort tussenvorm of misschien zelfs een overgangsvorm naar het informele *je*-gebruik beschouwd (Haeseryn e.a., 1997). De bergrede is een treffende situatie om dit te illustreren: Jezus spreekt tot de menigte, inclusief zijn leerlingen. Er heerst dus vertrouwdheid met een deel van de groep, maar niet met iedereen.

Mat 5, 13

WV95

13 Jullie zijn het zout van de aarde. Maar als het zout krachteloos wordt, waar moet je het dan mee zouten? Het deugt alleen nog maar om weggegooid en door de mensen vertrapt te worden.

GNB96

13 ‘U bent het zout voor de aarde. Als het zout zijn kracht verliest, is er niets om het weer zout te maken. Het deugt nergens meer voor. Je kunt het alleen nog maar weggoeien op straat, waar de mensen eroverheen lopen.

NBV04

13 Jullie zijn het zout van de aarde. Maar als het zout zijn smaak verliest, hoe kan het dan weer zout gemaakt worden? Het dient nergens meer voor, het wordt weggegooid en vertrapt.

Terwijl in NBV04 en in WV95 tegenover de hele groep *jullie*, het “meervoudige je” (Haeseryn, 1997, p. 241) en ook *jou* gebruikt wordt, is het GNB96 die hier voor *u* kiest. Dat is merkwaardig, aangezien juist in de GNB96 hogergeplaatsten *jullie* zeggen tegen lagergeplaatsten, waar in de andere vertalingen *u* is gebruikt (zie 5).

Wat betekent dat? *Jullie* als aanspreekvorm voor groepen waartoe ook mensen behoren tegen wie men *u* zou zeggen, werd misschien door de vertalers van GNB96 voor Jezus (nog) afgekeurd. *Ze* zijn conservatiever in hun taalgebruik.

Niet iedereen waardeert overigens *jullie* voor groepen in de bijbel: “Dit is toch gek? Een groep vousvoyeer je, altijd. Alleen in de Ikea-gids worden groepen met ‘je’ aangesproken.” aldus Rascha Peppers reactie op de NBV in een interview in *Trouw* (10 november 2004).

8. *U zult*

In de bergrede citeert Jezus de Thora-regels, spreekt zijn publiek aan en formuleert nieuwe regels. Om het contrast tussen de oude en de nieuwe regels te onderstrepen, hanteert WV95 duidelijk andere formele realisaties voor de Thora-citaten dan voor het aanspreken van het publiek, een contrast dat in de andere bijbelvertalingen minder evident is.

Mat 5

WV95

43 Jullie hebben gehoord dat er gezegd is: *U zult uw naaste liefhebben en uw vijand haten.*

44 Maar ik zeg jullie: heb je vijanden lief en bid voor wie je vervolgen.

GNB96

43 ‘U hebt gehoord dat er gezegd is: Heb uw naaste lief en haat uw vijand.

44 Maar ik zeg u: heb uw vijanden lief en bid voor wie u vervolgen.

NBV04

43 Jullie hebben gehoord dat gezegd werd: ‘Je moet je naaste liefhebben en je vijand haten.’

44 En ik zeg jullie: heb je vijanden lief en bid voor wie jullie vervolgen.

Voor de Thora-regel kiest WV95 voor de *u zult*-vorm, terwijl de nieuwe regels in de imperatief of zinsconstructies met *je*, *jullie* en (in vier gevallen) *jou* geformuleerd zijn: ‘Maar als iemand jou een klap op je rechterwang geeft, houd hem dan ook de andere voor.’ Mat. 5, 39. De *u zult*-vorm staat in WV96 ook op de plaatsten waar de regels, de tien geboden, eerder werden uitgesproken, namelijk in OT, Ex. 20 (Mozes ontvangt de tien geboden van God) en in Deu. 5 (Mozes herhaalt de tien geboden). *U zult* weerspiegelt *gij zult* en is een archaisch overblijfsel van het oorspronkelijk modale *zullen* in de betekenis ‘moeten, schuld zijn’, dat na de 17^e eeuw – dus in de overgangstijd naar het huidige T/V-systeem – in onbruik geraakt is. Tegenwoordig kennen we vooral het eigenlijk modale *zullen*: ‘je zult (wel) dorst hebben met die warmte’ (Haeseryn, 1997, p.994). Het temporele gebruik ontwikkelde later (WNT).⁸

GNB96 en NBV04 gebruiken in de Thora-citaten de imperatief (GNB96 in Mat 5, 27, 33, 43; NBV04: Mat 5. 21, 27, 33) en voornaamwoord-zinnen met *moeten* (Mat. 5, 31), waardoor er vaak geen aanspreekvorm te zien is. Uit ‘u mag niet doden’ (Mat.5,21), ‘breek uw eed niet’ (Mat. 5, 33) en ‘heb uw naaste lief’ (Mat 5, 43) blijkt echter dat Jezus in GNB96 voutsvoeyert en uit ‘je moet je naaste liefhebben’ (Mat. 5, 43) dat hij in NBV04 tutoyeert. Maar als men terugbladert naar de tien geboden in Ex. 20 en Deut. 5 horen we trouwens God (door Mozes) het volk in GNB96 vertrouwelijk (of machtsbewust?) met *jullie* en *je* toespreken en in NBV04 met *u*, net andersom dus.

9. *Conclusie*

Dat de aanspreekvormen bij het vertalen van de bijbel veel discussie veroorzaken is helemaal terecht. Het was echter niet de bedoeling om een vertaalkritisch stuk te schrijven. De vertalers moesten er bijvoorbeeld over nadenken of een tekstgedeelte wel of niet een liturgische rol vervult. Dit soort overwegingen zijn hier volledig buiten beschouwing gebleven. Ik wilde laten zien dat de keuze van de vertalers om figuren te laten tutoyeren of voutsvoeyeren interpersonale relaties tussen deze figuren veroorzaakt.

De bijbels hanteren alle drie moderne aanspreekvormen, maar niet (altijd) moderne aanspreekconventies. Onder de vier gekozen gesprekssituaties verschillen de bijbelvertalingen het meest in situatie (3), de gesprekken tussen God(heid) en de mens. Dat lijkt me juist de meest gevoelige situatie te zijn, die die het godsbeeld bepaalt.

Belangrijker nog dan de vraag ‘je of u?’ lijkt me de vraag naar symmetrische dan wel asymmetrische aanspreekconventies. Na een lange leestradiatie met *gij* is het niet verwonderlijk dat de drie moderne vertalingen, die met het huidige T/V-aanspreekstelsel werken, hiervoor niet altijd dezelfde oplossing vinden.

Er zijn veel asymmetrische aanspreeksituaties die we tegenwoordig niet meer of met duidelijk afnemende tendens zien: de ouder-kind-interactie en gesprekken onder volwassenen die elkaar goed kennen, bijvoorbeeld Jezus en de leerlingen. De functionele inzet van de smalende *je*-vorm geeft blijk van een machtsmotief, juist in de twee recentere vertalingen. In de maatschappij neemt het machtsmotief echter af. Van Zalk & Jansen (2004) stellen vast dat mensen die op basis van het machtsmotief de voorkeur geven aan *u* duidelijk ouder zijn dan degenen die *je* gebruiken juist om het machtsverschil te vermijden. Dit laat vermoeden dat de vertalers niet erg jong zijn of dat ze mikken op een lezerspubliek uit de oudere leeftijdsgroep en/of conservatieve kringen.

In WV96 wijkt het gebruik van de aanspreekvormen fundamenteel af van dat in de andere bijbels. Er zijn meer situaties waarin beide interactanten *u* tegen elkaar zeggen dan in de andere versies. Dat betreft vooral de vaak voorkomende constellatie God/engel–mens in het OT. God voutsvoeyert zelf ook, zelfs de duivel. Ik heb geen situaties gevonden waar in de WV96 asymmetrische aanspreekconventies gebruikt worden in situaties die in de andere versie symmetrisch zijn. Ook Jezus zegt wel eens *je* tegen Maria, wat als gelijkheid geïnterpreteerd kan worden. Een smalend *je* is er nauwelijks. Zo gezien is er meer gelijkheid in WV96 dan in de andere bijbel. Aangezien het aanspreekpronomen *gij* in Vlaanderen een andere gevoelswaarde heeft dan in Nederland en het T/V-systeem exogeen is, vraag ik me af of asymmetrische conventies in NBV04 niet raar overkomen.

In de bergrede fungeren aanspreekvormen als markeerders voor citaten. Tegen de menigte is het in WV96 *jullie*, maar de Thora-regels staan in de *u-zult*-vorm. Dit komt vrij modern of ‘democratisch’ over. Weerspiegelt dat de strenge, afstandelijke God van het OT enerzijds en de mensgeworden, barmhartige Jezus van het NT, en geldt die weerspiegeling dan meer voor de katholieken dan voor de protestanten, waar het *u* (in GNB95) is? Is het protestantse godsbeeld meer op het gezag georiënteerd dan het katholieke? Deze vragen laat ik liever aan de theologen over.

Noten

- 1 Ik dank de anonieme beoordelaars voor hun helder commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
- 2 De benamingen zijn niet afkomstig van het Franse *tu* en *vous*, zoals Van Zalk en Jansen (2004) beweren, zie Braun (1984) 43.
- 3 Hier is tegen in te brengen dat het schrijf- en leesproces op zich zeker een formele setting was en geschreven taal weggelegd was voor een sociaal hooggeplaatste groep. Wat men thuis en op straat zei is moeilijk te achterhalen, laat staan de enorme regionale variatie van “het” Middelnederlands.
- 4 Dat geldt ook voor gebieden waar *gij* in de dialecten niet voorkwam, zoals in West-Vlaanderen.
- 5 Uiteraard zijn er ook in Nederland gebeden en teksten waarin God aangesproken wordt met *jij* of *je*, bijvoorbeeld die van de populaire (katholieke) dichter Huub Oosterhuis. Hij staat echter juist bekend om zijn duidelijk en onmytologiserend taalgebruik en socialistische houding.

Wie tutoyeert God?

- 6 Hierbij moet het volgende worden gezegd: de WV95 heeft een voorganger uit het jaar 1975 en kent een wordingsgeschiedenis van ruim veertig jaar, die ook de thematiek van dit artikel raken. Ze wordt vooral in katholieke kringen gebruikt. De GNB96 is meer een leesbijbel voor niet-kerkelijken, maar wordt veel in protestantse kerken gebruikt. De NBV04 ontstond binnen 10 jaar als een bijbel voor Nederland en Vlaanderen. Alle bijbels hebben gemeen dat ze zich vooral op de doeltaal (het Nederlands) richten. De vertaalprincipes van de NBV zijn goed gedocumenteerd.
- 7 Buitengewoon interessant zijn ook de aanspreekvormen in de Naardense Bijbel, die door Pieter Oussoren in 2004 vertaald werd. Oorspronkelijk liet hij iedereen tutoyeren omdat het “in het Grieks ook zo is”, en werd scherp bekritiseerd. Uiteindelijk werd het toch *gij* tegenover God, want hij wilde “de gebruikers niet in problemen brengen” (*Friesch Dagblad* 12 nov. 2004). Vanwege het brontaalgetrouwe vertaalprincipe, waarvan Oussoren echter in dit aspect duidelijk afwijkt, heb ik deze bijbel buiten beschouwing gelaten.
- 8 Voor de discussie tussen temporeel en modaal zie Janssen 1989.

Bibliografie

- Aalberse, S. (2004).** Waer bestu bleven? De verdwijning van het pronomen ‚du‘ in een taalvergelijkend perspectief. *Nederlandse Taalkunde* 9, 3, 231-245.
- Adamzik, K. (1994).** Beziehungsgestaltung in Dialogen. In G. Fritz & F. Hundsnurscher: *Handbuch der Dialoganalyse*. (pp.357-374). Tübingen: Niemeyer. <http://www.biblija.net/biblija.cgi>
- Berteloot, A. (2003).** Van ‚du‘ naar ‚ghi‘: Waarom het pronomen ‚du‘ uit het Nederlands verdween. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 19, 3, 204-217.
- Deputaten Bijbelvertaling (2004.)** *De NBV als kerkbijbel. Samengesteld voor de Generale Synode Gereformeerde kerken Amersfoort 2005*. Amersfoort.
- Braun, F. (1984).** Die Leistungsfähigkeit der von Brown/Gilman und Brown/Ford eingeführten anredetheoretischen Kategorien bei der praktischen Analyse von Anredesystemen. In W. Winter (Red.) *Anredeverhalten*. (pp.41-72) Tübingen: Narr.
- Brown, P. & Levinson, S.C. (1987).** Politeness. Some universals in language usage. Cambridge: CUP.
- Brown, R. & A. Gilman (1960).** The Pronouns of Power and Solidarity. In Th. Sebeok (Red.) *Style in Language*. (pp. 253-276). New York: Technology Press of Massachusetts.
- Daan, J. (1982).** Solidariteit en distantie in de zeventiende eeuw. De aanspreekpronomen in de brieven. In: P. Van de Craen & R. Willems (Red.) *Sociolinguïstiek en ideologie*. (pp.155-134) Brussel: VUB.
- Geerts, G. (1975).** Van *gij* naar *jij* en *u*. In: P.P.J. van Caspel & G. Kazemier (Red.) *Taal- en letterkundig gastenboek voor prof.dr.G.A. van Es*. (pp.47-54). Groningen: Archief Nederlandse Syntaxis.
- Goossens, J. (1981)** Willen en half durven in Vlaanderen. *Nederlands van nu* 29, 5, 126-133.
- Haeseryn, W. (e.a., 1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Jansen, F. (2005).** Heb ik soms met u geknikkerd? Meninge over u en je. *Onze Taal* 74, 2, 40-43.
- Janssen, Th. (1989).** Die Hilfsverben werden (deutsch) und zullen (niederländisch): modal oder temporal. In A. Werner & Th. Janssen (Red.) *Tempus-Aspekt-Modus. Die lexikalischen und grammatischen Formen in den Germanischen Sprachen*. Tübingen: Niemeyer, 65-84.
- Laere, A. van (2004).** De taal van de mensen. *Onze Taal* 73, 3, 54-57.
- Simon, H. (2003).** Für eine grammatische Kategorie “Respekt” im Deutschen. *Synchronie, Diachronie und Typologie der Anredepronomen im Deutschen*. Tübingen: Niemeyer.
- Toorn, M.C. van den. (1980).** De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen. In G. Geerts en A. Hagen (Red.): *Sociolinguïstische studies 1* (pp.210-230). Groningen: Noordhoff.
- Verheul, C. (2004).** Hij of Zij? U of Gij? En hoe heet God eigenlijk? Hete hangijzers in de NBV. *Onze Taal* 73, 10, 260-263.

Vermaas, J. (2002): *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen*. Utrecht: LOT.

WNT: Woordenboek der Nederlandse Taal (1882). M. de Vries (Red.) 's Gravenhage: Nijhoff.

Zalk, F. van en Jansen, F. (2004): Ze zeggen nog je tegen me. Leeftijdsgebonden voorkeur voor aanspreekvormen in een persuasieve webtekst. *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 26, 4, 265-277.

Bibliografie Argumentatietheorie 2004

Verantwoording

In deze bibliografie wordt een overzicht gegeven van publicaties over argumentatie die in 2004 zijn verschenen (boeken, boekbesprekingen en tijdschriftartikelen). Opgenomen zijn theoretische beschouwingen, verslagen van empirisch onderzoek en praktisch gerichte publicaties. Bij de samenstelling is gebruik gemaakt van boekaankondigingen, periodiek verschijnende bibliografieën en tijdschriften waarin regelmatig artikelen over argumentatie worden gepubliceerd. Om een zo groot mogelijk aantal titels te kunnen opnemen, zijn de annotaties beknopt gehouden.

Er is naar gestreefd de bibliografie zo compleet mogelijk te maken. Wie ervan verze-kerd wil zijn dat er in toekomstige bibliografieën geen eigen publicaties over argumentatie ontbreken, wordt verzocht per titel een volledige titelbeschrijving plus een korte annotatie, indien mogelijk vergezeld van een origineel exemplaar of een overdruk, te sturen aan Bilal Amjarso, Leerstoelgroep Taalbeheersing, Argumentatietheorie en Retorica, Universiteit van Amsterdam, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam.

Gebruikte afkortingen

<i>AA</i>	Argumentation & Advocacy
<i>ARGU</i>	Argumentation
<i>CM</i>	Communication Monographs
<i>CT</i>	Communication Theory
<i>DP</i>	Discourse Processes
<i>IL</i>	Informal Logic
<i>PC</i>	Pragmatics & Cognition
<i>PhRh</i>	Philosophy & Rhetoric
<i>TvT</i>	Tijdschrift voor Taalbeheersing

- * De bijdragen van met een asterisk aangeduide auteurs zijn onder de auteursnaam beschreven.

Adler, Jonathan E. 2004

‘Shedding dialectical tiers: a social-epistemic view’. In: *ARG*, vol. 18, no. 3, pp. 279–293. In dit artikel kritiseert de auteur Ralph Johnson’s concept van de ‘dialectical tier’ wat inhoudt dat een spreker op alle mogelijke bezwaren reageert. De auteur vindt dat dit

een onnodige last op sprekers legt en dat het daardoor de kwaliteit van de argumentatie negatief beïnvloedt. Het doel van het ingaan op bezwaren is volgens de auteur beter te verwezenlijken door argumentatie als een sociaal-epistemische handeling te beschouwen.

Álvarez, Francisco 2004

In: *PC*, vol. 12, no. 1, pp. 200-203.

Bespreking van Edda Weigand & Marcelo Dascal (eds.) (2001). *Negotiation and power in dialog interaction*. Amsterdam: John Benjamins.

Ayotte, Kevin J. 2004

'Arguing violence: the theory and politics of truth'. In: *AA*, vol. 40, no. 3, pp. 185-194.

In dit artikel bespreekt de auteur een aantal boeken over argumentatie in het kader van discussies over het gebruik van geweld.

Bass, Jeff D. 2004

In: *AA*, vol. 41, no. 2, pp. 117-120.

Bespreking van Howe, John (2004). *Language and political meaning in revolutionary America*. Andover: University of Massachusetts Press.

Benoit, William L. & Glenn J. Hansen 2004

'Issue ownership in primary and general presidential debates'. In: *AA*, vol. 40, no. 3, pp. 143-154.

De auteurs doen verslag van een onderzoek naar presidentsverkiezingscampagnes in de VS. De auteurs hanteren Petrociks theorie van issue eigendom (issue ownership) wat inhoudt dat elke kandidaat de eigenaar is van een aantal issues. Een inhoudsanalyse wijst uit dat presidentskandidaten meer aandacht besteden aan de issues van hun eigen politieke partij dan aan die van de tegenpartij.

Benoit, William L., Glenn J. Hansen & Kevin A Stein 2004

'Newspaper coverage of presidential primary debates'. In: *AA*, vol. 40, no. 4, pp. 246-258.

In dit artikel wordt verslag gedaan van een studie naar de vraag of de bespreking van presidentsdebatten in de media de inhoud van de debatten accuraat weergeeft. Een

inhoudsanalyse van de debatten en de aandacht in de media van deze debatten, van 1980 tot 2004, laat duidelijk zien dat de media te veel aandacht besteden aan aanvallen en verdedigingen binnen de debatten, wat een negatieve invloed op de aandacht in de media heeft.

Benoit, William L., Kevin A. Stein & Glenn J. Hansen 2004

'Newspaper coverage of presidential debates'. In: *AA*, vol. 41, no. 1, pp. 17-27.

Dit artikel doet verslag van een studie waarin de inhoud van debatten tijdens presidentsverkiezingscampagnes van 1980 tot 2000 in de Verenigde Staten wordt vergeleken met de aandacht van de media voor deze debatten.

Berteau, Stefano 2004

'Certainty, reasonableness and argumentation in Law'. In: *ARG*, vol. 18, no. 4, pp. 465-478

De auteur betoogt dat argumentatie een belangrijke rol moet spelen bij het vaststellen van de inhoud, de structuur en de grenzen van een rechtssysteem. Uitgaande van een dialectische benadering van rationaliteit vormt argumentatie de basis met behulp waarvan het rechtssysteem geanalyseerd kan worden. Op basis hiervan moeten redelijkheid en rechtszekerheid geherdefinieerd worden en moet de relatie tussen redelijkheid en rechtszekerheid als niet-conflicterend beschouwd worden.

Bevan, Jennifer L., Jerold L. Hale & Sandra L. Williams 2004

'Identifying and characterizing goals of dating partners engaging in serial argumentation'. In: *AA*, vol. 41, no. 1, pp. 28-40.

In dit artikel wordt verslag gedaan van een studie naar regelmatig voorkomende ruzies tussen partners. Het doel van de studie is vast te stellen wat de doelen van partners tijdens een ruzie zijn. De doelen worden

bestudeerd aan de hand van bestaand ruzie-onderzoek.

Blair, Diane 2004

In: *AA*, vol. 40, no. 4, pp. 292-294.

Bespreking van Houck, Davis W. & Amos Kiewe (2003). *FDR's body politics: The rhetoric of disability*. College Station: Texas A & M University Press.

Braet, Antoine C. 2004

'The oldest typology of argumentation schemes'. In: *ARG*, vol. 18, no. 1, pp. 127-148.

In dit artikel vergelijkt de auteur de bewijzen (pisteis) en andere soorten argumentatietechnieken uit de *Rhetorica ad Alexandrum* (circa 340 voor Christus) met moderne technieken. Op basis van deze vergelijking betoogt de auteur dat deze lijst van technieken veel gelijkenis vertoont met moderne classificaties.

Bruschke, Jon (2004)

'Towards reviving rationality in argument: Adding pieces to Johnson's puzzle'. In: *AA*, vol. 40, no. 3, pp. 155-172.

In dit artikel maakt de auteur gebruik van Ralph Johnsons theorie over de rationaliteit van argumentatie om een alternatief model te ontwikkelen dat geschikter is voor de beoordeling van de rationaliteit van alledaagse argumentatie.

Carrillo, M. Jesús Cala, Manuel L. De La Mata & Benítez Maria 2004

'Educational background, modes of discourse and argumentation: Comparing women and men'. In: *ARG*, vol. 40, no. 4, pp. 403-426.

In dit artikel analyseert de auteur de manier waarop argumentatie in onderwijssituaties afhankelijk van het opleidingsniveau en het geslacht van de deelnemers kan variëren. De resultaten tonen belangrijke verschillen die afhankelijk zijn van het opleidingsniveau en het geslacht van deelnemers.

Cohen, Daniel 2004

Arguments and metaphors in philosophy. Lanham, Maryland: University Press of America.

In dit boek gaat de auteur in op de relaties tussen argumenten en metaforen in het filosofisch discours. Hij behandelt de aard van betogen, de structuren binnen betogen, de beoordelingsnormen, de aard van metaforen, en hun plaats in taal en denken. De auteur richt zich op het in overeenstemming brengen van de rol van argumenten en metaforen in het filosofisch discours.

Crick, Nathan 2004

'Conquering our imagination: Thought Experiments and enthymemes in scientific argument'. In: *PhRh*, vol. 37, no. 1, pp. 21-41.

In dit artikel bespreekt de auteur de relatie tussen retorische argumentatie en wetenschappelijke argumentatie. Hij gaat in op het verband tussen de logica van wetenschappelijke argumentatie, het retorische aspect van de taal, en de rol van het publiek.

Cummings, Louise 2004a

'Rejecting the urge to theorise in fallacy inquiry'. In: *ARG*, vol. 18, no. 1, pp. 61-94.

In dit artikel onderzoekt de auteur de neiging tot theorievorming in het drogredenonderzoek. De auteur probeert bepaalde aspecten van het theoretische proces in wetenschappelijk onderzoek te vertalen naar het drogredenonderzoek. Het artikel wordt afgesloten met een reeks richtlijnen voor de post-theoretische uitvoering van drogredenonderzoek.

Cummings, Louise 2004b

'Argument as cognition: A Putnamian criticism of Dale Hample's cognitive conception of argument'. In: *ARG*, vol. 18, no. 3, pp. 331-348.

In dit artikel bekritiseert de auteur Hamples cognitieve argumentatieconcept. Zij betoogt dat de door Hample uitgevoerde analyse van

het begrip argumentatie tot een inperking van dit concept leidt omdat Hample de centrale rol van argumentatie ontkent.

Cummings, Louise 2004c

‘Analogical reasoning as a tool of epidemiological investigations’. In: *ARG*, vol. 18, no. 4, pp. 427-444.

In dit artikel gaat de auteur in op de vraag hoe epidemiologen het probleem van de epistemische onzekerheid van onderzoek overwinnen. Zij laat zien dat epidemiologen gebruik maken van analogische redeneerstrategieën in een poging bij hun onderzoek in epistemisch onzekere situaties voortgang te boeken. Als illustratie noemt de auteur de methode voor onderzoek naar HIV/AIDS die werd gebaseerd op een vergelijkbare methode van onderzoek naar hepatitis B.

De Stadler, Leon & Erina Basson 2004

‘Die Ontwikkeling van taalbeheersing en skryfvaardigheidsonderwys in Suid-Afrika’. In: *TvT*, jrg. 26, nr. 4, pp. 307-324.

In dit artikel geeft de auteur een overzicht van de ontwikkeling van de taalbeheersing en het schrijfvaardigheidsonderwijs in Zuid Afrika. De auteur benadrukt de bijzondere rol van de Nederlandse taalbeheersers in die ontwikkeling, de verhouding tussen de Zuid-Afrikaanse en Nederlandse taalbeheersers, en de waarde van dit vakgebied binnen een ontwikkelende en multiculturele omgeving.

Dougherty, M. V. 2004

‘The comparative set fallacy’. In: *ARG*, vol. 18, no. 2, pp. 213-222.

In dit artikel betoogt de auteur dat afleidingen die de vorm hebben van: “A is meer X dan B; daarom zijn A en B X “ ongeldig zijn. Met behulp van representatieve tegenvoorbeelden demonstreert de auteur dat deze gevolgtrekkingen alleen geldig zijn als en slechts als de vergelijkingstermen uit niet meer dan één vergelijkingreeks afkomstig

zijn, zodanig dat een vergelijkingreeks van positieve comparatieve, en superlatieve predikaten wordt samengesteld, weergegeven als {X, meer X dan, het meeste X}. De auteur stelt dat een combinatie van logische kwesties met grammaticale kwesties de reden is waarom sommige mensen dergelijke gevolgtrekkingen als ongeldig beoordelen.

Doury, Marianne 2004

In: *ARG*, vol. 18, no. 4, pp. 479-482.

Bespreking van Eggs, Ekhard (red.) (2002). *Topoi, discours, arguments*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Eemeren, Frans H. van & Peter Houtlosser 2004

‘Een pragmatische benadering van de verdeling van de bewijslast in gemengde geschillen’. In: *TVT*, jrg. 26, nr. 1, 44-54.

In dit artikel wordt een pragmatische reden verschaft om het nemen van een bepaalde beslissing te rechtvaardigen over welke protagonist met de verdediging van zijn standpunt moet beginnen in het geval er in een gemengd geschil twee standpunten tegenover elkaar zijn komen te staan.

Eemeren, Frans H. van & Rob Grootendorst 2004

A systematic theory of argumentation. ThePragma-Dialectical approach. Cambridge: Cambridge University Press.

In dit boek presenteren de auteurs hun pragma-dialectische theorie over argumentatie. Vanuit het perspectief van deze theorie wordt argumentatie opgevat als een kritische discussie waarin twee partijen door middel van argumentatie de aanvaardbaarheid van hun standpunten kritisch testen zodat hun geschil op een redelijke wijze opgelost kan worden. De auteurs gebruiken hun model om een instrumentarium te ontwikkelen voor het analyseren en beoordelen van argumentatie.

Ennis, Robert H. 2004

‘Applying soundness standards to qualified reasoning’. In: *IL*, vol. 24, no. 1, pp. 23–39.

In deze bijdrage betoogt de auteur dat redeneringen die woorden zoals ‘waarschijnlijk,’ ‘gewoonlijk,’ en ‘op het eerste gezicht’, (prima facie) bevatten deductief ongeldig zijn. Ongeldigheid betekent in dit verband dat niet voldaan kan worden aan een reeks deugdelijkheidsnormen die het gebruik van voldoende achtergrondinformatie, ervaring met en begrip van de situatie vereisen.

Enschot, Renske van, Hans Hoeken & Margot van Mulken 2004

‘Retorische vormen in tijdschriftadvertenties. Een corpusanalytisch onderzoek naar de relatie tussen retorische vormen en complexiteit’. In: *TvT*, jrg. 26, nr. 3, pp. 164–181.

In dit artikel wordt verslag gedaan van een corpusanalyse van metaforische vormen (schema’s en tropen) in tekst en beeld. De auteurs gaan in op de relatie tussen retorische vormen en complexiteit, waarnaar, volgens de auteurs, retorisch onderzoek ontbreekt.

Feteris, Eveline T. 2004

‘Argumentatie op basis van onaanvaardbare gevolgen en een redelijke wetstoepassing’. In: *TvT*, jrg. 26, nr. 2, pp. 116–131.

In dit artikel wordt op basis van het pragma-dialectisch model een instrumentarium ontwikkeld voor de analyse en beoordeling van juridische argumentatie die gebaseerd wordt op onaanvaardbare gevolgen waarbij een beroep wordt gedaan op een redelijke wetstoepassing. De auteur gebruikt het model voor een exemplarische analyse en beoordeling.

Feteris, Eveline T., Harm Kloosterhuis, H. José Plug, Jannet A. Pontier (red.) 2004

In het licht van deze overwegingen. Nijmegen: Ars Aequi Libri.

Dit boek is een bundeling van bijdragen

aan het Vierde Symposium Juridische Argumentatie dat is gehouden op 27 juni 2003 te Rotterdam. De bijdragen geven een beeld van de huidige stand van zaken van het onderzoek naar juridische argumentatie in Nederland. De bijdragen aan de bundel zijn gegroepeerd rond vier thema’s: argumentatief taalgebruik en argumentatieschema’s, rechtvaardiging van juridische oordelen, juridische argumentatie als vaardigheid, en juridische argumentatie in bijzondere contexten.

Frank, David A. 2004a

‘Arguing with God, Talmudic discourse and the Jewish countermodel: Implications for the study of argumentation’. In: *AA*, vol. 41, no. 2, pp. 71–86.

In dit artikel concentreert de auteur zich op de implicaties van argumentatie voor religieuze discussies. De auteur maakt gebruik van Anson Laytners boek *Arguing with God: A Jewish Tradition*, waarin hij het begrip debatteren-met-God in termen van de structuur van een debat in de rechtspraak beschrijft.

Frank, David A. 2004b

‘Argumentation studies in the wake of the New Rhetoric’. In: *AA*, vol. 40, no. 4, pp. 267–283.

De auteur betoogt dat het New Rhetoric Project (NRP) van Chaïm Perelman het belangrijkste systeem van argumentatie is dat in de twintigste eeuw is ontwikkeld en dat dit project als basis voor de ontwikkeling van de argumentatietheorie kan dienen.

Freeman, James B. 2004

Acceptable premises: An epistemic approach to an Informal Logic problem. Cambridge: Cambridge University Press.

Het doel van dit boek is na te gaan wanneer de basispremissen van een redenering aanvaardbaar zijn. De auteur behandelt niet alleen de premissen van filosofische redene-

ringen, maar ook van alledaagse. Hij centreert zich op de verschillende soorten presumpties die kunnen dienen als de basis voor aanvaardbare premissen.

Friefenberg, Robert V. 2004

In: *AA*, vol. 41, no. 1, pp. 51–53.

Bespreking van Farah, George (2004). *No debate: How the Republican and Democratic parties secretly control the presidential debates*. New York: Seven Stories Press.

Frogel, Shai 2004

‘Philosophical argumentation: Logic and Rhetoric’. In: *ARG*, vol. 18, no. 2, pp. 171–188.

In dit artikel bespreekt de auteur een specifiek type argumentatie, namelijk filosofische argumentatie. De auteur vindt dat zijn conclusies en doelstellingen ook toegepast kunnen worden op argumentatie in het algemeen.

Garver, Eugene 2004

For the sake of argument. Practical reasoning, character, and the ethics of belief. Chicago: The University of Chicago Press.

In dit boek stelt de auteur de waarde van de “politieke vriendschap” centraal waarbij in het publieke debat de voorkeur wordt gegeven aan praktisch redeneren in plaats van aan theoretisch redeneren. De auteur benadrukt dat in een democratie het noodzakelijk is binnen het praktische redeneren technische vormen van redeneren te combineren met de gemeenschappelijke doelstellingen van een democratische samenleving.

Giri, Simona 2004

In: *ARG*, vol. 18, no. 3, pp. 381–386.

Bespreking van Cattani, Adelino (2001). *Botta e risposta. L'arte della replica*. Bologna: I1 Mulino. [Spaanse vertaling: *Los usos de la retorica*, Madrid: Alianza Editorial, 2003.]

Goddu, Geoffrey C. 2004

‘Cogency and the validation of induction’.

In: *ARG*, vol. 18, no. 1, pp. 25–41.

In dit artikel contrasteert de auteur twee opvattingen over de overtuigingskracht (cogency) van argumentatie. De eerste opvatting is van I.T. Oakley die beweert dat de overtuigingskracht van ongeldige maar overtuigende argumenten onafhankelijk is van de context. De tweede opvatting is van Pargetter en Biglow die van mening zijn dat de overtuigingskracht van een overtuigende maar ongeldige redenering door het bestaan van overeenkomsten met vergelijkbare geldige redeneringen moet worden verklaard. De auteur vindt beide opvattingen onjuist en stelt zijn eigen benadering voor.

Gratton, Claude 2004a

In: *IL*, vol. 24, no. 1, pp. 105–110.

Bespreking van Lipman, Matthew (2003). *thinking in education*. 2nd ed., Cambridge: Cambridge University Press.

Gratton, Claude 2004b

In: *ARG*, vol. 18, no. 3, pp. 395–398.

Bespreking van Epstein, Richard L. (2002). *Five ways of saying ‘Therefore’. arguments, proofs, conditionals, cause and effect, explanation*. Belmont, CA: Wadsworth.

Gratton, Claude 2004c

In: *ARG*, vol. 18, no. 4, pp. 489–494.

Bespreking van Eemeren, Frans H. van, Grootendorst, Rob and Snoeck Henkemans, A. Francisca (2002). *Argumentation. Analysis, evaluation, presentation*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Harpine, William D. 2004

‘Is modernism really modern? uncovering a fallacy in postmodernism’. In: *ARG*, vol. 18, no. 3, pp. 349–358.

In dit artikel betoogt de auteur dat verschillende culturen vaak opmerkelijke overeenkomsten vertonen wat betreft rationaliteitsconcepties. Hij bekritiseert de onbewezen postmodernistische visie dat rationaliteit

cultuurafhankelijk is en dat de logica van het Westerse denken niet universeel toepasbaar is.

Hitchcock, David 2004

In: *ARG*, vol. 18, no. 3, pp. 387-394.
Bespreking van Woods, John (2001). *Aristotle's earlier logic*. Oxford: Hemes Science.

Hoven, Paul van den 2004

In: *TvT*, jrg. 26, nr. 3, pp. 245-248.
Bespreking van Jansen, Henrike (2003). *Van omgekeerde strekking. Een pragmatodialectische reconstructie van a contrario argumentatie in het recht*. Dissertatie, Universiteit van Amsterdam.

Houtlosser, Peter 2004a

In: *TvT*, jrg. 26, nr. 4, 357-371.
'Bibliografie Argumentatietheorie 2003'.

Houtlosser, Peter 2004b

In: *ARG*, vol. 18, no. 4, pp. 501-518.
'Bibliography Argumentation Studies 2002'.

Jovic, Taeda 2004

'Authority-based argumentative strategies: A model for their evaluation'. In: *ARG*, vol. 18, no. 1, pp. 1-24.

In dit artikel ontwikkelt de auteur een formeel model voor de analyse en beoordeling van argumentatieve strategieën die gebaseerd zijn op een beroep op autoriteit. De auteur licht de onderliggende veronderstellingen van haar model toe en specificeert de relevante aspecten van de argumentatieve activiteiten waarop het model toegepast kan worden.

Ikuenobe, Plycarp 2004

'On the theoretical unification and nature of fallacies'. In: *ARG*, vol. 18, no. 2, pp. 189-211.
In dit artikel ontwikkelt de auteur een

epistemisch principe dat alle drogredenen kan verenigen of systematiseren. Hij pleit er ook voor het principe te gebruiken als rechtvaardiging om een onjuist argument aan te merken als een drogreden.

Janssen, Daniël & Frank Jansen 2004

'Geef redenen' in afwijzingsbrieven'. In: *TvT*, jrg. 26, nr. 3, pp. 182-192.

In dit artikel wordt verslag gedaan van experimenteel onderzoek naar het effect op tekstwaardering van het combineren van positieve beleefdheidsstrategieën. In het bijzonder ging de aandacht daarbij uit naar de strategie 'geef redenen'.

Jensen, Robin E. 2004

In: *AA*, vol. 41, no. 3, pp. 200-202.
Bespreking van Houck, Davis W. (2002). *FDR and fear itself: The first inaugural address*. College Station: Texas A&M University Press.

Johnson, Ralph H. 2004

In: *ARG*, vol. 18, no. 4, pp. 483-488.
Bespreking van Eemeren, Frans H. van & Peter Houtlosser (Eds.) (2002). *Dialectic and rhetoric: The warp and woof of argumentation analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Johnstone, Christopher L. 2004

In: *AA*, vol. 40, no. 3, pp. 202-206.
Bespreking van McComisky, Bruce (2002). *Gorgias and the new sophistic rhetoric*. Carbondale: Southern Illinois University Press.

Kamalski, Judith, Leo Lentz & Ted Sanders 2004

'Coherentiemarkering in informerende en persuasieve teksten'. In: *TvT*, jrg. 26, nr. 2, pp. 85-104.

Dit artikel doet verslag van een onderzoek naar het effect van coherentiemarkering op het begrijpen van informerende teksten. In dit onderzoek richt de auteur zich op het

uitbreiden van de theoretische en experimentele kennis door een verbeterde replicatie van McNamara en Kintsch (1996), waarin de manipulaties van coherentiemarkeringen en de operationalisering van voor-kennis zijn aangepast. In het onderzoek wordt ook aandacht besteed aan affectieve effecten.

Kienpointner, Manfred 2004

In: *ARG*, vol. 18, no. 2, pp. 271-277.
Bespreking van Lueken, Geert-Lueke (Hg.) (2000). *Formen der Argumentation*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.

Korb, Kevin 2004

‘Bayesian informal logic and fallacy’. In: *IL*, vol. 24, no. 1, pp. 41-70.
In dit artikel betoogt de auteur dat de zogenaamde Bayesiaanse redeneerprincipes een kader kunnen bieden om gewone argumenten te begrijpen. De auteur past deze principes toe op de evaluatie van een aantal traditionele drogredenen.

Krabbe, Erik C. W. 2004

In: *ARG*, vol. 18, no. 4, pp. 495-499.
Bespreking van John, Woods (2003). *Paradox and paraconsistency: Conflict resolution in the abstract sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.

Krueger, Ben 2004

In: *AA*, vol. 41, no. 2, pp. 116-117.
Bespreking van Lu, Xing (2004). *Rhetoric of the Chinese cultural revolution: The impact on Chinese thought, culture, and communication*. Columbia: University of South Carolina Press.

Laar, van Jan Albert 2004

‘Jezelf benadelen met dubbelzinnig taalgebruik’. In: *TvT*, jrg. 26, nr. 2, pp. 105-115.
In dit artikel gaat de auteur in op de discussieregel dat verwarrend of actief dubbelzinnige uitdrukkingen niet zijn toegestaan in een kritische discussie. Hij pleit ervoor

formuleringen van die regel zo aan te passen dat de regel slechts het gebruik van dubbelzinnige uitdrukkingen uitsluit als dat gebruik nadelig is voor de andere partij. Hij baseert zich hierbij op het dialectische beginsel dat de protagonist en de antagonist verschillende taken hebben te vervullen en op een met dat beginsel verbonden concept van ‘drogreden’.

Littlefield, S. Robert & Jane A. Ball 2004

‘Factionalism as argumentation: A case study of the indigenous communication practices of Jemez Pueblo’. In: *AA*, vol. 41, no. 2, pp. 87-101.
In dit artikel gaan de auteurs in op het gebruik van factionalisme als een vorm van argumentatie. Het artikel doet verslag van een case-study naar de communicatie praktijk in Jemez Pueblo in New Mexico. De auteurs tonen aan dat om deze gemeenschap tegen een culturele overname te beschermen, de culturele kennis van deze maatschappij in groepen verdeeld is. De auteurs besluiten met een aantal voorbeelden van factionalistische argumentatie.

Liu, Yameng 2004

‘Argument in a nutshell: Condensation as a transfiguring mechanism in argumentative discourse’. In: *ARG*, vol. 18, no. 1, pp. 43-59.
In dit artikel bespreekt de auteur het zogenaamde ‘gecondenseerde argument’. Dit is een argument dat onder het niveau van een samengestelde zin zit. De auteur betoogt dat gecondenseerde argumenten vaak een hulpmiddel kunnen zijn om een bepaald effect op een publiek teweeg te brengen.

Maat, Henk Pander 2004

‘Aanspreken in ledenwervingsbrieven’. In: *TvT*, jrg. 26, nr. 1, pp. 55-69.
Dit artikel doet verslag van een onderzoek naar de effecten van aanspreekvormen in ledenwervingsbrieven van boekenclubs. De

resultaten laten zien dat aanspreekvormen negatieve effecten hebben voor de overtuigingskracht van de brief, ongeacht het imago van de boekenclub en de kracht van de argumentatie.

Pander Maat, Henk 2004

‘Wervend taalgebruik in persberichten – werkt het? Hoe journalisten omgaan met persberichten in de luchtvaartsector’. In: *TvT*, jrg. 26, nr. 3, pp. 209-225.

In dit artikel wordt nagegaan of het vermijden van wervend taalgebruik in persberichten een succesvolle strategie is bij het schrijven van persberichten. Om vast te stellen of voor dit idee empirische steun is, werd een veldonderzoek gedaan naar de wijze waarop wervend taalgebruik terugkomt in media-berichten die gebaseerd zijn op persberichten van bedrijven uit de luchtvaartsector.

Manolescu, Beth Innocent 2004

‘Formal propriety as rhetorical norm’. In: *ARG*, vol. 18, no. 1, pp. 113-125.

In dit artikel stelt de auteur formele correctheid voor als een alternatieve norm voor de beoordeling van argumentatie. De auteur betoogt dat het opvatten van argumentatie als proces van verwachting en vervulling een descriptieve en normatieve methode kan bieden om argumentatie te reconstrueren.

Miller, John 2004

‘Argument efficacy: Evaluating the public argument of President Bill Clinton’s impeachment crisis’. In: *AA*, vol. 40, no. 4, pp. 226-245.

In dit artikel onderzoekt de auteur de doeltreffendheid van argumentatie in openbare debatten tijdens de beschuldiging van de toenmalige Amerikaanse President Bill Clinton. De auteur wil aantonen dat de definitie van gebeurtenissen en het toekennen van betekenis door zowel de verdedigers als de tegenstanders van Clinton uiteindelijk het resultaat van de crisis hebben beïnvloed.

Mitchell, Gordon R. 2004

‘Public argument action research and the learning curve of new social movements’. In: *AA*, vol. 41, no. 4, pp. 209-225.

In dit artikel pleit de auteur voor een kruisbestuiving tussen verschillende vakgebieden om een methode te ontwikkelen voor de studie van sociale bewegingen. In deze methode worden reflexiviteit en betrokkenheid met actoren buiten het academische veld sterk benadrukt.

Perelman, Chaim & Lucie Olbrechts-Tyteca 2004

Die Neue Rhetorik. Eine Abhandlung über das Argumentieren. Hrsg. Josef Kopperschmidt. *Problemata* 149. Stuttgart/Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog.

Duitse vertaling van *La Nouvelle Rhetorique* van Perelman en Olbrechts-Tyteca uit 1958.

Pinto, Robert C. 2004

In: *ARG*, vol. 18, no. 2, pp. 261-269.

Bespreking van Douglas, N. Walton (2000). *Scare tactics: Arguments that appeal to fear and threats.* Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Provis, Chris 2004

‘Negotiation, persuasion and argument’. In: *ARG*, vol. 18, no. 1, pp. 95-112.

In dit artikel bespreekt de auteur de grens tussen argumentatie en onderhandeling. Hij betoogt dat er gevallen zijn waarin het moeilijk is om een duidelijk onderscheid tussen onderhandeling en argumentatie te maken. De auteur laat zien dat dergelijke gevallen duidelijk maken dat het onderscheid tussen onderhandeling en argumentatie niet absoluut kan zijn en dat dit consequenties heeft voor de regels die bepalen wat aanvaardbaar is in een bepaalde context.

Reed, Chris 2004

‘On argumentation schemes and the natural

classification of arguments'. In: *ARG*, vol. 18, no. 2, pp. 239-259.

In dit artikel ontwikkelt de auteur een conceptie van argumentatie en van typen argumentatie. Hij introduceert en bespreekt zijn definitie van argumentatie als een semantische entiteit die de uitkomst is van een redeneerproces. De auteur betoogt dat deze conceptie van argumentatie en typen argumentatie een uitputtende classificatie van argumenten kan helpen ontwikkelen.

Ritola, Juho 2004

Begging the Question. A study of a fallacy. PhD. dissertation. University of Turku. Reports from the Department of Philosophy. University of Turku: Coimbra Group.

Roskos-Ewoldsen, David R., H. Jessy Yu & Nancy Rhodes 2004

'Fear appeal messages affect accessibility of attitudes toward the threat and adaptive behaviors'. In: *CM*, vol. 71, no. 1, pp. 49-69.

In dit artikel gaat de auteur in op de overtuigingskracht van boodschappen die angst moeten inboezemen (fear-appeal messages) om mensen te motiveren om hun gedrag te veranderen. In een experiment onderzoekt de auteur de invloed van een boodschap over borstkanker op de bereidheid van mensen om hun gedrag aan te passen.

Schellens, Peter Jan & Menno de Jong 2004

'Argumentation schemes in persuasive brochures'. In: *ARG*, vol. 18, no. 3, pp. 295-323.

In dit artikel bespreken de auteurs het gebruik van argumentatieschema's in informatiebrochures. De auteurs doen verslag van een analyse van 20 van dergelijke brochures waaruit is gebleken dat argumenteren vaak als informeren wordt voorgesteld en dat in veel gevallen het identificeren van

het argumentatieschema en het trekken van conclusies aan de lezer wordt verlaten.

Shelley, Cameron 2004

'Analogy counterarguments: A taxonomy for critical thinking'. In: *ARG*, vol. 18, no. 2, pp. 223-238.

In dit artikel stelt de auteur een taxonomie op van vier typen *analogie* tegenargumenten: valse analogie, mis-analogie, dis-analogie, en tegen-analogie. Analogieredeneringen worden op twee dimensies geanalyseerd: op oriëntatie en effect. De auteur maakt bij de indeling gebruik van het theoretische kader van analogie van Holyoak en Thagard.

St. John, Jeffrey 2004

In: *AA*, vol. 41, no. 1, pp. 41-43.

Bespreking van Habermas, Jürgen (2003). *Truth and justification*. Vertaald door Barbara Fultner. Cambridge: MIT Press.

Stroud, Scott R. 2004

'Narrative as argument in Indian Philosophy'. In: *PhRh*, vol. 37, no. 1, pp. 42-71.

In dit artikel gaat de auteur in op de argumentatieve waarde van het narratieve discours in het Indische filosofische discours. Zijn doel is na te gaan op welke manieren een bepaalde tekst, de *Astavakra Gita*, van narratieve en dialogische elementen gebruik maakt om filosofische standpunten te verdedigen.

Suzuki, Takeshi & Frans H. van Eemeren 2004

"'This painful chapter": An analysis of emperor Akihto's apology in the context of Dutch old sores.' In: *AA*, vol. 41, no. 2, pp. 102-111.

In dit artikel analyseren de auteurs de apologie van de Japanse keizer Akihto die hij tijdens zijn bezoek aan Nederland in 2000 gaf. De auteurs tonen aan dat de keizer er met deze apologie niet in slaagde om het

anti-Japanse gevoel in Nederland weg te nemen.

Tindale, Christopher W. 2004

Rhetorical argumentation. Principles of theory and practice. Thousand Oaks, CA: Sage.

In dit boek benadert de auteur argumentatie vanuit een retorisch perspectief en toont hij aan hoe de logische en dialectische overwegingen van de retorische eigenschappen afhangen van de geschil situatie. In deze benadering staat de relatie tussen de spreker en zijn publiek centraal. De auteur benadrukt de coöperatieve verhouding in argumentatieve situaties. Hij beschouwt argumenten niet als een reeks ideeën die aan een passief publiek worden voorgelegd, maar als een dynamische uitwisseling waarin het publiek bij het overtuigingsproces betrokken is.

Truncellito, David A. 2004

'Running the circles about begging the question'. In: *ARG*, vol. 18, no. 3, pp. 325-329.

In dit artikel stelt de auteur een onderscheid tussen logische en retorische drogredenen voor en gebuikt dit onderscheid om een oplossing te geven voor het gepubliceerde debat tussen Richard Robinson en Roy A. Sorenson over de vraag of de cirkelredenering als drogreden op te lossen is.

Vorobej, Mark 2004

In: *ARG*, vol. 18, no. 3, pp. 399-402.

Bespreking van Schlesinger, Izchak, Tamar Keren-Portnoy & Tamar Parush (2001). *The structure of arguments.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.

Walton, Douglas 2004a

'Classification of fallacies of relevance'. In: *IL*, vol. 24, no. 1, pp. 71-103.

In dit artikel gebruikt de auteur een computerprogramma, Araucaria, om voorbeelden van vaak voorkomende relevantie-drogredenen te analyseren. De auteur stelt

een classificatiesysteem van deze drogredenen voor en formuleert criteria om vast te stellen of een gegeven voorbeeld als verkeerde conclusie (*ignoratio elenchi*) of als afleidingsstrategie (*red herring*) zou moeten worden beschouwd.

Walton, Douglas 2004b

'A new dialectical theory of explanation'. In: *Philosophical Explorations*, vol. 7, no. 1, 2004.

In dit artikel, licht de auteur een dialoogtheorie over verklaringen toe. In deze theorie wordt een verklaring gedefinieerd als de overdracht van begrip in een dialoogstelsel waarin een vrager (*questioner*) en een ondervraagde (*respondent*) deelnemen. De theorie is gebaseerd op het recente werk over verklaringen in de kunstmatige intelligentie (AI), met name in expertsystemen, en is van toepassing op wetenschappelijke, juridische en alledaagse conversationale verklaringen.

Walton, Douglas 2004c

'Argumentation schemes and historical origins of the circumstantial *Ad hominem* argument'. In: *ARG*, vol. 18, no. 3, pp. 359-368.

In dit artikel bespreekt de auteur het ambiguïteitsprobleem dat door de twee traditionele opvattingen van het *ad hominem* argument wordt veroorzaakt, namelijk het *ad hominem* als *ex concessis* argument en het *ad hominem* als een persoonlijke aanval. Hij onderzoekt of Aristoteles' beschrijving van het *ex concessis* argument als bewijsmateriaal zou kunnen dienen voor het feit dat hij de *circumstantial ad hominem* als argument heeft geïdentificeerd. De auteur baseert zich op argumentatieschema's om een onderscheid te maken tussen de *circumstantial ad hominem* en het argument van verbondenheid (*commitment*), ook *ex concessis* genoemd.

Walton, Douglas 2004d

Abductive reasoning. Tuscalosa/Londen: The University of Alabama Press.

In dit boek bespreekt de auteur het concept van abductief redeneren. Hij toont aan hoe het zich in de loop van de geschiedenis binnen de logica heeft ontwikkeld. De auteur bespreekt ook recente technieken die in de kunstmatige intelligentie dialoogmodellen voor verklaringen ontwikkelen. De uitkomst is een nieuwe theorie van het abductieve redeneren waarmee deze redeneermethode systematisch kan worden beoordeeld.

Walton, Douglas 2004e

Relevance in argumentation. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

In dit boek ontwikkelt Walton een methode om de relevantie van argumenten te beoordelen. Deze methode is gebaseerd op case-studies van argumentatie waarin een argument, of een deel daarvan, als irrelevant wordt bekritiseerd. Op basis van deze beoordelingen ontwikkelt de auteur zijn eigen theorie van relevantie en irrelevantie.

Warnick, Barbara 2004

'Rehabilitating AI: Argument loci and the case for Artificial Intelligence'. In: *ARG*, vol. 18, no. 2, pp. 149-170.

In dit artikel onderzoekt de auteur argumentatiestructuren en strategieën in discussies over de waarde van kunstmatige intelligentie als model voor menselijke intelligentie.

Yshimi, Jeferey 2004

'Mapping the structure of debate'. In: *IL*, vol. 24, no. 1, pp. 1-21.

In dit artikel ontwikkelt de auteur een model voor de structuur van reeksen argumenten om aan te tonen dat argumenten constituenten zijn van dialectische dieptestructuren. Op basis van deze dieptestructuren ontwikkelt de auteur een theorie over de structuur van debatten.

Yu, Tzu-Hsiang & Wei-Chun Wen 2004

'Monologic and dialogic styles of argumentation: A Bakhtinian analysis of academic debates between Mainland China and Taiwan'. In: *ARG*, vol. 18, no. 3, pp. 369-379.

In dit artikel past de auteur Mikhail Bakhtins concept van 'reported speech' toe om de argumentatieve stijlen van het vasteland van China en Taiwan te vergelijken. De auteur verklaart zijn bevindingen in het licht van Bakhtin's concept van 'monologische' en 'dialogische' tendenties.

Boek beoordelingen

Anja Arts (2004). *Overspecification in instructive texts*. Proefschrift Universiteit van Tilburg. Nijmegen: Wolf Publishers. ISBN 90-5850-100-0. (157 pp.) Promotoren: prof. dr. A.A. Maes, prof.dr. L.G.M. Noordman, prof.dr. C.J.M. Jansen.

Schellens, Klaassen en De Vries (2000) maken onderscheid tussen fundamenteel, funderend en toegepast onderzoek. Het onderzoek dat gerapporteerd wordt door Arts valt in de categorie funderend onderzoek: onderzoek dat als basis wil dienen voor gefundeerde uitspraken over, in dit geval, het ontwerp van instructieve teksten. Het gaat om onderzoek met een duidelijke empirische methode, te weten corpusonderzoek en experimenteel onderzoek. Het aardige aan dit proefschrift is dat het zoekt aan te sluiten bij gangbare theoretische modellen over taal en cognitie, zoals theorieën over referentie (Accessibility theory, Ariel, 2001 en de Givenness hierarchy, Gundel, Hedberg & Zacharski, 1993). Daarmee past het in de traditie van Tilburgs tekstwetenschappelijk onderzoek dat in de voorbije jaren de nodige proefschriften over taal in gebruik heeft opgeleverd.

Het probleem waarmee Arts zich bezighoudt, is dat van overspecificatie: in teksten komen nogal eens verwijzingen voor die meer informatie bevatten dan strikt genomen nodig is voor identificatie van de referent. Schrijvers/sprekers kunnen overspecificeren als ze een referent introduceren (1)

of als ze terugverwijzen naar een al geïntroduceerde referent.

- (1) [Context: Er is maar één zwarte bal].
Kun je mij de zwarte bal geven?
- (2) Kun je me de vlieger geven? Ik wil de vlieger aan mijn zoon geven.

De uitdrukking *de zwarte bal* in (1) is overspecifiek omdat er in de onmiddellijke situatie maar één bal is en dus een uitdrukking als *de bal* ook afdoende zou zijn. *De vlieger* in de tweede zin van (2) is overspecifiek omdat een pronomen als hem voldoende is voor correcte identificatie.

Overspecificatie lijkt een schending van het Griceaanse maxime van kwantiteit, dat verbiedt dat sprekers/schrijver meer informatie geven dan nodig is. De gedachte die in het proefschrift wordt uitgewerkt is dat het gebruik van overspecificatie in instructieve teksten ontvanger-georiënteerd is: instructieve teksten zijn bijzonder, omdat de taak van de lezer niet alleen is de correcte referent te identificeren, maar doorgaans ook om een handeling met die referent uit te voeren. Schrijvers gebruiken overspecificatie om te voorkomen dat lezers te veel onzekerheid ervaren bij de taakuitvoering. Daarmee gehoorzamen ze aan wat Clark en Wilkes-Gibbs (1986) het 'principe van verantwoordelijkheid op afstand' hebben genoemd: in een geschreven tekst-situatie is er geen mogelijkheid tot onmiddellijke feedback bij onduidelijkheid over de referenten en daarom maken schrijvers meer werk van het aanbieden van correcte identificatiemogelijkheden.

Hoofdstuk 1 (*Introduction*) schetst deze achtergrond van het onderzoek en de onderzoeksvragen. Voorbeelden van dergelijke vragen zijn

- beïnvloedt het communicatieve doel van de schrijver het niveau van specificiteit van referentiële uitdrukkingen?
- beïnvloedt de fysieke taakcontext het gebruikte niveau van specificiteit?

Hoofdstuk 2 (*Overspecification in production*) geeft een analyse van overgespecificeerde uitdrukkingen in een corpus van instructieve teksten. Aan participanten is gevraagd om per fax de werking van een elektronische wekker uit te leggen aan een bekende, ofwel voor éénmalig gebruik (reading-to-do) ofwel om de lezer eens en voor al te leren hoe de wekker te installeren (reading-to-learn). Bovendien werd in de helft van de gevallen tegen de participanten gezegd dat de wekker van de lezer dezelfde is als de eigen wekker (de 'same'-conditie), ofwel dat de wekker er totaal anders uitzag (de 'different'-conditie). De verwachting was dat een uitleg met het oog op reading-to-learn tot meer overspecificatie zou leiden dan een uitleg met het oog op reading-to-do. Ook werd verwacht dat schrijvers in de 'same'-conditie meer gebruik zouden maken van perceptueel waarneembare informatie. Beide verwachtingen kwamen uit, wat Arts ziet als onderbouwing van het principe van verantwoordelijkheid op afstand.

Hoofdstuk 3 (*Anaphora in instructions*) presenteert een nadere analyse van hetzelfde corpus, maar nu met het oog op de afstand tussen anaforische elementen en hun antecedent. Volgens referentiële theorieën als die van Ariel hangt de hoeveelheid talig materiaal die gebruikt wordt bij een anaforische verwijzing af van de conceptuele activatiestatus van het antecedent. Bij een grote afstand tussen antecedent en anafoor (lage activatiestatus) wordt specifiek verwezen naar het antecedent, bij een korte afstand wordt weinig specifiek verwezen. Instructieve teksten zijn bijzonder, omdat ze, meer dan andere tekstsoorten, volop verwijzen naar de onmiddellijke context (het apparaat dat bediend moet worden). In het corpus heeft Arts onderzocht of er meer overgespecificeerde anaforen gebruikt worden in de same-conditie dan in de different-conditie (antwoord: ja). De verklaring hiervoor

is dat schrijvers in de same-conditie een zelfde voorstelling hebben van de context als de lezers en dus vrijelijk naar die context kunnen verwijzen. Als de schrijver niet kan aannemen dat de voorstelling van de context gelijk is (de different-conditie), zou het verband tussen activatiestatus en specificiteit van verwijzing op moeten gaan. Ook die veronderstelling wordt bevestigd. Vooral het eerste onderzoeksresultaat is opmerkelijk, omdat het ondersteuning levert voor de algemene gedachte dat taalkundige regelmatigheden gemodificeerd moeten worden voor het genre waarin ze voorkomen.

Maakt overspecificatie perceptie makkelijker? Die vraag is aan de orde in hoofdstuk 4 (*Effect of overspecification in anaphora*). In een vernuftig opgezet experiment is de proefpersonen een beschrijving voorgelegd, waarna het beschreven object geïdentificeerd moest worden uit een groep van vier kandidaten. Als overspecificatie functioneel is, zou de identificatietijd voor overgespecificeerde uitdrukkingen korter moeten zijn. Dat blijkt in zijn algemeenheid niet het geval. Als onderscheid gemaakt wordt tussen overgespecificeerde informatie die gaat over objectkenmerken (informatie over vorm, grootte en kleur) en overgespecificeerde informatie over locaties (boven, onder, links, rechts) vindt Arts wel verschillen. Overspecificatie lijkt vooral effectief als het om nuttige (= niet-redundante) informatie gaat. Haar interpretatie is dan ook dat overspecificatie functioneel kan zijn, en daarmee geen schending van het maxime van kwantiteit is.

Een aparte vraag is of de effectiviteit van overspecificatie afhangt van het communicatieve doel van de schrijver. Die vraag is aan de orde in hoofdstuk 5 (*Communicative purpose and overspecification*). In een productie-experiment is hetzelfde materiaal gebruikt als in het vorige experiment. De helft van de proefpersonen kreeg de instructie dat men een paneel met vier knoppen voor

zich te zien kreeg, dat gebruikt wordt voor lange-afstandchirurgie. De proefpersonen moesten zich voorstellen dat ze de chirurg de instructie moesten geven welke knop in te drukken (de 'hoog-instructieve context'). In de laag-instructieve context werd de proefpersonen gezegd dat ze op een webpagina moesten intypen welk voorwerp in een configuratie van vier voorwerpen met een kruisje gemerkt was. Verwacht werd dat in een hoog-instructieve context de proefpersonen meer aandacht zouden besteden aan de informatiebehoefte van de lezer en daarom meer overgespecificeerde uitdrukkingen zouden produceren. Die verwachting kwam inderdaad uit.

In het afsluitende hoofdstuk concludeert Arts dat haar onderzoek steun heeft geleverd voor het 'principe van verantwoordelijkheid op afstand'. De context van de taakuitvoering beïnvloedt de mate van specificatie. Als schrijvers kunnen aannemen dat de gebruikscontext van de lezer niet verschilt van de eigen gebruikscontext, dan verwijzen ze volop naar die context, wat kan resulteren in overgespecificeerde uitdrukkingen. Als die aanname niet gerechtvaardigd is, gehoorzamen schrijvers aan principes als de accessibility hierarchy en is er relatief weinig overspecificatie. Ook hangt de mate van overspecificatie af van het gebruiksdoel van de tekst: hoe meer er van afhangt, hoe specifiek de verwijzingen naar de objecten. De les die uit deze onderzoeken te trekken valt is dat de mate van specificiteit van talige verwijzingen niet alleen wordt bepaald door de inschattingen die de schrijver maakt over de informatietoestand van de lezer, en dus dat linguïstische regelmatigheden afhankelijk zijn van het genre waarin ze gevonden worden.

Dat is in mijn ogen een belangrijke les. Hij sluit aan bij Patricia Wright's motto dat goed tekstontwerp een kwestie van goed audience design is. Arts is zeker niet de eer-

ste die die les trekt. Een van haar promotoren, Fons Maes, concludeerde iets soortgelijks naar aanleiding van het voorkomen van nominale anaforen in beschikkingen (Maes, 1991). En Schouten (1997) heeft bestudeerd hoe indefiniëte elementen, die doorgaans nieuwe informatie uitdrukken en om die reden in de meeste teksten aan het einde van de zin staan, in fotobijchriften zinsinitieel voorkomen. Wat Arts hier aan toevoegt is dat zij op basis van een mix van methodologieën en zowel in productie- als receptietaken laat zien dat die wijsheid ook opgaat voor instructieve teksten.

Dit is geen grensverleggend proefschrift. Wel is het een heel degelijk werkstuk, dat op heel toegankelijke en gestructureerde wijze verslag doet van zorgvuldig opgezet en uitgevoerd onderzoek. Arts heeft het verschijnsel van overgespecificeerde informatie bestudeerd vanuit een helder theoretisch kader, wat de bestudering van de verschijnselen op tilt naar een verklarend niveau. Dat ze daarbij aansluiting zoekt bij Clark's werk over 'taal in actie' doet mij buitengewoon sympathiek aan. Een andere denkbare verbinding is die met Dan Slobin's ideeën over 'reading for understanding' (Slobin, 2004), de aanname dat de rijkdom van een mentale representatie van een tekst onder andere afhangt van de categorieën die voor de taal van die tekst relevant zijn. Het boek levert een schat aan belangrijke onderzoeksgegevens die een wezenlijke rol kunnen spelen in de discussie over de relatie tussen taal en cognitie, die op dit moment zo in de belangstelling staat van cognitiewetenschap en taalkunde. Dat het boek daar niet aan toe komt kan als een minpunt opgevat worden: wat enigszins ontbreekt in het boek is een beschouwing over de reikwijdte van de bevindingen. Waarom zou je op grond van schending van een maxime eigenlijk vertraagde leesprocessen verwachten? Het is de vraag of Grice met

een dergelijke ‘proces’-interpretatie van zijn maximes ingestemd zou hebben. En als Arts een dergelijke procesinterpretatie van de maximes wel aanneemt, waarom wordt het uitblijven van verschillen in de verwerkingstijd van overgespecificeerde uitdrukkingen en minimale uitdrukkingen dan niet als ondergraving van die aanname gezien? Arts stelt dat in dat geval andere informatiebehoefes dan de referentiële functie een rol gaan spelen, waardoor er niet langer sprake is van schending van het maxime van kwantiteit (p. 92). Maar de lezer vraagt zich af in welke zin een overspecificatie die geen schending is van het maxime van kwantiteit nog een overspecificatie is. Hoe is de relatie tussen referentiële functie van verwijzingen en andere informatiebehoefes van de lezer? De discussie in het afsluitende hoofdstuk blijft naar mijn smaak te dicht bij de onderzoeksresultaten steken.

Er vallen andere kritische opmerkingen te maken. Zo vraag ik me af of de gegevens in hoofdstuk 4 en 5 wel voldoende geanalyseerd zijn, aangezien er gemiddeld is per proefpersoon per conditie. Omdat in sommige condities veel meer items zitten dan in andere condities, kan zo’n analyse informatie negeren die in de data aanwezig is. Een ander detailpunt is dat het aantal overgespecificeerde uitdrukkingen in de ‘same’ conditie in het productie-experiment dat in hoofdstuk 3 wordt gerapporteerd wordt omschreven als pervasive. Beschouwing van de tabel leert dat 66 % van de anaforen in die conditie minimaal gespecificeerd was en 34 % overgespecificeerd. Dat lijkt me wat weinig om ‘pervasive’ genoemd te worden.

Ondanks deze kritische kanttekeningen is het totaal oordeel over dit proefschrift zonder meer positief. Een aanrader voor elke geïnteresseerde in tekst en tekstontwerp.

Wilbert Spooren

Bibliografie

- Ariel, M. (2001).** Accessibility Theory: an overview. In T. Sanders, J. Schilperoord & W. Spooren (Red.), *Text Representation: Linguistic and Psycholinguistic Aspects* (pp. 29-87). Amsterdam etc.: Benjamins.
- Clark, H.H., & Wilkes-Gibbs, D. (1986).** Referring as a collaborative process. *Cognition*, 22, 1-39.
- Gundel, J.K., Hedberg, N., & Zacharski, R. (1993).** Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language*, 69, 274-307.
- Maes A. (1991).** Anaforen en referentiële beschikbaarheid in vonnissen. W. Vuijk & M. Bax (red.). Thema’s in de taalbeheersing. Lezingen van het VIOT-taalbeheersingscongres. Rijksuniversiteit Groningen, december 1990. (158-167). Dordrecht: Foris.
- Schellens, P.J., Klaassen, R. & Vries, S. de (2000).** Communicatiekundig ontwerpen: een kader. In P.J. Schellens, R. Klaassen & S. de Vries, *Communicatiekundig ontwerpen: Methoden, perspectieven, toepassingen* (1-20). Assen: Van Gorcum.
- Schouten, C. (1997).** *Zinsinittiele indefiniete subjecten in hun context*. Proefschrift K.U. Nijmegen.
- Slobin, D. I. (2003).** Language and thought online: Cognitive consequences of linguistic relativity. In D. Gentner & S. Goldin-Meadow (Eds.), *Language in mind: Advances in the investigation of language and thought* (pp. 157-191). Cambridge, MA: MIT Press.

Signaleringen

Woordenlijst Nederlandse Taal (2005). Tielt: Lannoo / Den Haag: Sdu Uitgevers. ISBN: 9012105900. Prijs: € 19,95

De reacties in de Nederlandse pers naar aanleiding van de nieuwe *Woordenlijst* (voortaan GB05 naast GB95) wekten de indruk dat men ervan uitging dat het uitkomen van een nieuwe lijst inhoudt dat de spelling is veranderd. Dit idee is echter niet juist. In 1995 is afgesproken dat het GB elke tien jaar vernieuwd zou worden, in samenwerking met de woordenboekenmakers, zodat iedereen dezelfde spelling gebruikt. Het zou dan gaan om het toevoegen en schrappen van woorden, het opnamebeleid (bijv. minder samenstellingen) en het verbeteren van fouten. Dat laatste mag ruim worden opgevat: de toepassing van de bestaande regels op het woordmateriaal kan verfijnd worden. Aan de regels zelf mag alleen maar iets worden veranderd als er een zeer algemene onvrede over bestaat en/of de regel onuitvoerbaar blijkt te zijn. Het verbaast dus niet dat de Ministers in het voorwoord stellen dat er slechts één regel veranderd is: de *paardebloem*-uitzondering wordt geschrapt en voortaan schrijven we dus volgens de hoofdregel *paardenbloem*. De onvrede over deze uitzondering was groot. Deze verandering is echter niet de enige. Daarnaast zijn er nog vier regels (gedeeltelijk) geschrapt en er is een regel toegevoegd.

De Spellingcommissie heeft zich behalve aan het principe dat er zo weinig moge-

lijk veranderd moet worden, zelf gecombineerd aan drie andere principes (persoonlijke toelichting is de bron van deze en sommige andere informatie): (1) zo veel mogelijk aan elkaar schrijven, (2) zo weinig mogelijk hoofdletters en (3) zo weinig mogelijk diakritische tekens en koppeltekens. Deze principes dienen het gemak van de schrijver. We schrijven echter om gelezen te worden en de lezer kan baat hebben bij spaties, koppeltekens en apostrofs: zij kunnen het woordbeeld gemakkelijker herkenbaar maken. De Spellingcommissie heeft evenwel ten onrechte geen enkele aandacht geschonken aan de perceptuele aspecten van de spelling.

Ik zal eerst uit de talrijke aanpassingen er acht kiezen die samenhangen met de toepassing van de regels op het woordmateriaal. Vier voorbeelden van duidelijke verbeteringen zijn: (1) *predikatie* wordt *predicatie*, zoals *medicatie*, omdat alle woorddelen van Latijnse herkomst hetzelfde geschreven moeten worden; (2) *gildenwezen* wordt *gildewezen* want er bestaat een meervoud *gildes*; (3) *zwartwitfoto* wordt *zwart-witfoto*, want in samenstellingen met gelijkwaardige delen wordt altijd een koppelteken geschreven; (4) *antartisch* wordt *Antarctisch*, want afleidingen van geografische namen krijgen een hoofdletter.

Minder gelukkig ben ik met vier andere voorbeelden: (5) *Palmzondag* wordt *palmzondag*, hoewel feestdagen een hoofdletter krijgen; (6) *postbankrekeninghouder* wordt *Postbankrekeninghouder*, omdat het principe dat de namen van organisaties een hoofdletter krijgen en (dus ook?) de samenstellingen ermee, zeer rigoureus wordt doorgevoerd; (7) *coëxistentie* wordt *co-existentie*, hoewel het geen samenstelling is; (8) *sociaal-geografisch* wordt *sociaalgeografisch*, want samenstellingen met ongelijkwaardige delen krijgen normaliter geen koppelteken.

Natuurlijk past (5) in het streven hoofdlettergebruik terug te dringen en (8) in dat

naar minder koppeltekens, maar (6) leidt juist tot een wildgroei van hoofdletters (*Boekenweekgeschenkkoper!*).

Van de vijf nieuwe of vernieuwde regels buiten de *paardebloem*-uitzondering hebben er twee betrekking op het hoofdlettergebruik en drie op de plaatsing van het koppelteken.

(I) De nieuwe regel is dat de namen van volkeren een hoofdletter krijgen, ook als ze niet afgeleid zijn van een geografische naam. Dus voortaan schrijven we *Kelt en Bantoe* en vervangt '*Joden en Arabieren*' het onbevredigende '*joden en Arabieren*'. Merkwaardig is dat we nog steeds zigeuner schrijven, want dat zou geen volk zijn, maar een groep volkeren (Roma en Sinti). Datzelfde argument geldt natuurlijk a fortiori voor Kelten en Bantoes.

(II) De regel dat tijdperken met een hoofdletter geschreven worden heeft men geschrapt: *Middeleeuwen*, *Pleistoceen* en *Carboon* worden *middeleeuwen*, *pleistoceen* en *carboon*. Het argument is dat de regel niet consequent wordt toegepast (cf. *brons-tijd*) en dat men het hoofdlettergebruik wil verminderen. Inspectie van woordenboeken en GB95 leert echter dat de geologische tijdperken consequent met een hoofdletter geschreven worden. Dat had men toch tenminste kunnen handhaven (zo weinig mogelijk verandering!) of men had ervoor kunnen kiezen de regel wel consequent toe te passen.

(III) Samenstellingen met afkortingen werden in GB95 geschreven met een koppelteken. In de praktijk gebeurt dat evenwel zelden als de afkorting ingeburgerd en uitspreekbaar is: *radarinstallatie*, *aidspatiënt*. De Spellingcommissie heeft ervoor gekozen alle als woord uitspreekbare afkortingen als gewoon woord te behandelen en dus geen koppeltekens te schrijven in de samenstellingen ermee: *havoleerling*. Ook in afleidingen vervalt dan de apostrof: *havoër*. Het blijft wel *vwo-leerling* en *vwo'er*. Hoewel sommige

vormen wat vreemd ogen, lijkt deze oplossing mij hanteerbaar en bevredigend.

(IV) Het koppelteken vervalt in gevallen als *Tweede-Kamerlid* en *Middellandse-Zeegebied*. De gedachte is dat de hoofdletter reeds aangeeft dat het adjectief betrekking geeft op het eerste deel van het substantief. Het enige nut van deze wijziging is dat de naam van de *Nederlandse Taalunie* voortaan geen spelfout meer bevat.

(V) In het GB95 werden bepaalde Griekse en Latijnse voorvoegsels zoals *adjunct*, *loco*, *pseudo*, *quasi* en *vice* gevolgd door een koppelteken: *adjunct-directeur*, *loco-burgemeester*, *pseudo-koper*, *quasi-wetenschappelijk* en *vice-premier*. Die regel heeft men veranderd door een groot aantal van die voorvoegsels eruit te verwijderen. Van het hierboven gegeven rijtje blijft alleen *adjunct* gehandhaafd. De reden is ook hier dat er verwarring zou heersen door zeer inconsequente toepassing van de regel. Uit de woordenboeken blijkt echter dat *loco* in beroeps- en functieaanduidingen en *vice*, niet soms, maar altijd met een koppelteken geschreven worden. Geen koppeltekens krijgen uiteraard vormen als locomotor. Woorden met *quasi* en *pseudo* als voorvoegsel komen in de woordenboeken nauwelijks voor (in woorden als *pseudoniem* is *pseudo* geen voorvoegsel bij een zelfstandig naamwoord). Dat spoort met het feit dat het meestal ad-hoc-constructies zijn, zoals *pseudo-graaf* of *quasi-artistiek*. Maar *pseudo-graaf* spreek je anders uit en je stelt je er ook wat anders bij voor dan bij *pseudograaf*. De Spellingcommissie had er hier beter aan gedaan de regel preciezer te formuleren in plaats van op onduidelijke gronden een aantal voorvoegsels te schrappen en zodoende onnodige en ongewenste vormen te creëren als *locoburgemeester* en *vice-admiraal*.

Concluderend kan ik stellen dat GB05 op een aantal punten een verbetering is ten opzichte van GB95: de regels zijn consequenter toegepast, fouten zijn goeddeels

Signaleringen

verdwenen. Maar sommige consequenties (*Boekenweekgeschenkoper*) voeren te ver. Van de zes veranderingen op regelniveau zijn er drie te beschouwen als een verbetering: I, III en de schrapping van de *paardebloem*-uitzondering, waarbij wel kritiek te leveren valt op de toepassing van I. De verandering van de regels II, IV en V is een verslechtering. Vooral bij II en V valt op dat de Spellingcommissie onvoldoende lijkt te hebben gekeken naar de precieze feiten en te snel en te simpel de knoop heeft doorgehakt in de verkeerde richting.

Waarschijnlijk is GB05 voor de schrijver wel een vooruitgang ten opzichte van GB95, maar voor de lezer een achteruitgang. En in communicatie is de lezer koning.

Gerard Verhoeven

Flip G. Droste (2005), *Over de oorsprong van de taal of hoe wij sprekend mens geworden zijn* (Symbolae. Facultatis Litterarum Lovaniensis. Series C, Vol.9). Universitaire Pers Leuven. Prijs: € 17,- (125 pp.)

In deze aardige, toegankelijk geschreven publicatie zet professor Droste, emeritus hoogleraar in de Algemene Taalwetenschap van de Katholieke Universiteit Leuven, zijn originele visie uiteen over het ontstaan en de ontwikkeling van taal. Zijn uitgangspunt is, dat taal een uitdrukkingvorm van logisch denken is, en dat het logische denken, van mensen én (bepaalde) dieren, op *beoordeling* berust. De essentie van een “beoordeling” is, dat er een eigenschap aan een verschijnsel wordt toegekend. Dat wil zeggen, dat zo’n verschijnsel niet enkel *als zodanig* wordt waargenomen, maar als behorend tot een *categorie*; een tijger, bijvoorbeeld, wordt “gezien” als een gevaarlijk dier, een konijn als een potentieel lekker hapje.

Droste duidt dit (cognitieve) fenomeen aan als “Incorporatie” (mét een hoofdlet-

ter) en beredeneert, dat Incorporatie ten grondslag ligt aan alle talige vormen van informatieoverdracht: Taal werd “uitgevonden” om complexe mentale voorstellingen (d.w.z. fenomeen + categorie) aan anderen kenbaar te maken. Het grondpatroon van verbale uitingen behelst volgens Droste een directe reflectie van de complexe, incorporerende structuur van mentale representaties. In wezen, zo betoogt hij, gaat het bij alle taaluitingen om “berichten (...) van het type ((onderwerp)gezegde)” (p.105). Deze structuur van concepten heeft enerzijds “universele geldigheid,” maar anderzijds zijn er specifieke stelsels van “vertaalregels” nodig om zinnen in een natuurlijke taal te vormen.

Waar het logische denken van dieren eveneens bij de gratie van het vermogen tot categoriale waarneming c.q. interpretatie bestaat, ligt het verschil tussen dierlijke (“animale”) en menselijke communicatie in de omstandigheid, dat dieren voor het kenbaar maken van “geïncorporeerde voorstellingen” semiotisch gesproken uitsluitend over enkelvoudige tekens kunnen beschikken. De waarschuwings“tekens” van bijvoorbeeld merels hebben volgens Droste wel een “classificerende” functie (“gevaar!”), maar ontberen het aspect van de referentie, omdat niet duidelijk wordt gemaakt wát of wíe er gevaar oplevert (p. 72). Dat impliceert, dat de (praktische) betekeniswaarde van zulke “berichten” volledig contextafhankelijk is, ook al dient – zo zij hier aangetekend – ernstig rekening te worden gehouden met de mogelijkheid, dat het in dit en dit soort gevallen om instinctmatige, “pre-semiotische” stimuli gaat die al even instinctmatige responsen (i.c. een vluchtreactie) oproepen, zodat “betekenis” hier op z’n hoogst een metaforisch begrip kan zijn. (Er komen in de dierenwereld overigens ook tekens voor die juist wél refereren, maar niét prediceren; bepaalde *alarm calls* van onder meer apen en prairiehonden indiceren namelijk de *aard*

van het gevaar (bijvoorbeeld: slang, panter, roofvogel), maar expliciteren niet, dat het om iets gevaarlijks gaat.

Gegeven zijn (haar) tot ontwikkeling gekomen vermogen tot verfijnde en gevarieerde articulatie – een *evolutionary development* die, evenals de toename van ons hersenvolume, het gevolg is van het ontstaan, zo'n drie-en-een-half miljoen jaar geleden, van de “rechte gang” van hominiden –, heeft *Homo sapiens* (en *H. neanderthalensis* in denkelijk veel geringere mate) het vermogen kunnen ontwikkelen om “meervoudige” c.q. complexe tekenreeksen (i.c. uitingen in de vorm van zinnen) voort te brengen (en te begrijpen), waarmee, met Drostes termen, niet alleen “genoemd” wordt, maar tevens “benoemd.” De tandem *noemen-plus-benoemen* vormt, evolutionair gezien, de uniek-menselijke specialisatie die ten grondslag ligt aan al het mooie, verhevene en nuttige (en ook verschrikkelijke) dat de mens in de lange loop des tijds heeft weten voort te brengen.

Een element dat cruciaal in het geding is voor een goed begrip van de evolutie van de menselijke cognitie en de menselijke cultuur, is dat het bij “taaldenken” en semiotisch gedrag op basis van complexetekengeving om “propositionele” vormen gaat, waarin de incorporerende structuur van het logische denken is afgebeeld, en die, uit dien hoofde, zowel “waarheidsgevoelig” zijn alsook de mogelijkheid bieden representatiedomeinen te exploreren die de onmiddellijk gegeven perceptuele werkelijkheid ver te buiten en te boven gaan.

In dit uiterst beknopte bestek kan geen recht worden gedaan aan de rijke inhoud van Drostes kleine boekje, dat zonder meer smakelijke kost vormt voor wie belang stelt in het ontstaan en de evolutie van taal. In vergelijking met veel andere auteurs die zich met dit thema occuperen, is Drostes theorie (“voorstel,” zegt hij zelf in de persoonlijke noot aan het eind van het boek) weldadig

eenvoudig en eenduidig, en is zijn betoog ten faveure van zijn opvatting helder, duidelijk en *to-the-point*. Wellicht is het allemaal wel een beetje té eenvoudig... Er worden tal van interessante en relevante kwesties aangesneden, maar ook heel veel belangrijke zaken niét (in een beschouwing over de evolutie van wat dan ook mag een uiteenzetting over de *survival value* van die bepaalde adaptatie of specialisatie bijvoorbeeld niet ontbreken). Ook treedt de schrijver in discussie met een aantal spraakmakende auteurs over taalevolutie, maar blijven de denkbelden en argumenten van (té veel) andere gezaghebbende onderzoekers geheel buiten de beschouwing. Wat óók node gemist wordt, naar mijn mening althans, is een voldoende mate van oriëntatie op de cognitiewetenschap en de evolutionaire psychologie.

Wat daar ook van zij, Flip Drostes *Over de oorsprong van de taal* is een inspirerend boekje, dat in elk geval (ook) de verdienste heeft, dat het een verfrissende relativering biedt van al te ingewikkelde *accounts* van hoe taal ontstond of zou hebben kunnen ontstaan.

Marcel Bax

Eemeren, F. van, P. Houtlosser en F. Snoeck Henkemans (2005). *Argumentatieve indicatoren in het Nederlands. Een pragmatische studie*. Amsterdam: Rozenberg Publishers. ISBN 9051705298. Prijs € 26,50 (296 pp.)

Het Amsterdamse NWO-project ‘Indicatoren van argumentatief taalgebruik’ is sinds kort afgerond en heeft geresulteerd in een mooie, dikke monografie. (Het boek is in *TvT* 27 (2005), nr. 2 aangekondigd in een artikel van de auteurs, waarin zij de theoretische en methodologische uitgangspunten die in de monografie zijn gehanteerd,

Signaleringen

hebben uiteengezet.) Het project maakte deel uit van het onderzoeksthema 'Characteristics in argumentative discourse', dat tot doel heeft inzicht te krijgen in stilistische en andere talige kenmerken van argumentatief taalgebruik die van invloed zijn op de begrijpelijkheid en aanvaardbaarheid. Het indicatorenboek voldoet goed aan deze doelstelling, doordat het de analysator een overzicht biedt van talige middelen op grond waarvan uitspraken in een discussie als bepaalde discussiezetten kunnen worden geïnterpreteerd. Een verwijzing naar deze indicatoren geeft een betere verantwoording van de analyse van een argumentatieve tekst. Een compleet overzicht van alle mogelijke middelen is niet nagestreefd, wel een representatief beeld van woorden en uitdrukkingen waarmee een bepaalde discussiezet gepaard kan gaan. Omdat op basis van de getoonde indicatoren niet steeds automatisch kan worden geconcludeerd dat sprake is van een bepaalde discussiezet, is van alle indicatoren aangegeven aan welke voorwaarden voldaan moet zijn willen ze een bepaalde argumentatieve functie kunnen vervullen.

Uitgangspunt bij het bepalen van wat nu precies de relevante discussiezetten zijn die in een argumentatieve analyse moeten worden opgespoord is het pragma-dialectisch ideaalmodel. Daarnaast wordt er, om de mogelijke vervolgen op bepaalde discussiezetten te reconstrueren, gebruik gemaakt van dialectische profielen, die geïnspireerd zijn op de dialogische profielen van Walton en Krabbe. Dialectische profielen maken inzichtelijk hoe een uitwisseling van zinnen in een bepaalde discussiefase kan verlopen en maken daardoor duidelijk welke discussiezetten voor de analyse van belang kunnen zijn. Als iemand een standpunt naar voren brengt, zijn er bijvoorbeeld verschillende vervolgen mogelijk. Als zijn gesprekspartner hem uitdaagt om zijn standpunt te verdedigen, kan hij de uitdaging aannemen

(einde van deze sequentie) of weigeren. In het laatste geval kan de gesprekspartner vragen waarom hij weigert, waarna er voor de spreker weer twee mogelijkheden openstaan: zijn standpunt intrekken of een reden geven waarom hij zijn standpunt niet hier en nu gaat verdedigen. In het laatste geval kan deze sequentie worden vervolgd met een discussie over de redengeving van de spreker.

Na een korte theoretische uiteenzetting in hoofdstuk 2 over het pragma-dialectische ideaalmodel en dialectische dialoogprofielen, worden in de daaropvolgende hoofdstukken indicatoren besproken van de verschillende discussiefasen van een kritische discussie. In hoofdstuk 3 gaat het om de indicatoren van confrontatie. Deze dienen om vast te kunnen stellen wat het verschil van mening nu precies inhoudt en om welk type verschil van mening het gaat: ongemengd of gemengd. In hoofdstuk 4 worden indicatoren van de verdeling van de bewijslast besproken, waarmee kan worden vastgesteld welke uitspraken er in de discussie verdedigd moeten worden. Uitspraken die niet verdedigd hoeven te worden, zijn uitspraken waarin een gemeenschappelijk uitgangspunt is verwoord (openingsfase); de indicatoren daarvan worden besproken in hoofdstuk 5. Hoofdstuk 6 en 7 zijn gewijd aan de indicatoren van de argumentatiefase, respectievelijk aan die van argumentatieschema's en die van de argumentatiestructuur. Hoofdstuk 8 heeft betrekking op de afsluitingsfase, met daarin de indicatoren van de afsluiting van de discussie. In alle hoofdstukken worden de indicatoren volgens dezelfde werkwijze gepresenteerd: eerst worden de aanwijzingen in de presentatie van discussiezetten gegeven, vervolgens aanwijzingen die te vinden zijn in de kritiek die door de antagonist op deze zinnen wordt gegeven, en ten slotte aanwijzingen in het vervolg dat een spreker aan een eerdere zet geeft. De werking van de

indicatoren wordt geïllustreerd met talloze voorbeelden ontleend aan de praktijk (o.m. uit de handelingen van de Tweede Kamer, het internet en kranten en tijdschriften).

Argumentatieve indicatoren in het Nederlands maakt haar belofte meer dan waar door een analysator heel systematisch inzicht te geven in de uitspraken die van belang zijn in een argumentatieve tekst en nauwkeurige aanwijzingen te verschaffen hoe deze discussiezetten kunnen worden herkend. Het boek is een must voor ieder die tekstanalyse doceert en voor elke docent die zich in tekstanalyse wil bekwamen.

Henrike Jansen

Eemeren, F.H. van, & Houtlosser, P. (red., 2005). *Argumentation in practice*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. ISBN 90 272 1882 X. Prijs € 125. (368 pp.)

‘Argumentation in practice’ brengt onder redactie van Frans H. van Eemeren en Peter Houtlosser een verzameling bijdragen bij elkaar van hedendaags onderzoek naar argumentatie in de praktijk. Sinds de tweede helft van de vorige eeuw heeft de argumentatietheorie zich tot een bloeiend, interdisciplinair en internationaal wetenschapsgebied ontwikkeld. In het begin, zo betogen de redacteuren in hun voorwoord, lag de nadruk op het bouwen van theorieën, benaderingswijzen en modellen. Vanaf de jaren 80 heeft die aandacht zich gedeeltelijk verlegd naar de praktijk van argumentatie. Hoe ziet argumentatie er in het dagelijkse leven uit? Hoe kan de argumentatietheorie een bijdrage leveren aan het analyseren van het discours op het gebied van politiek, wetenschap en onderhandelingen?

In het eerste gedeelte van ‘Argumentation in practice’ wordt aandacht besteed aan theoretische benaderingen in de argumentatieleer. Immers, om argumentatie in de

praktijk te kunnen analyseren is een fundamentele basis onontbeerlijk. Die basis wordt gelegd in bijdragen die zowel een breder perspectief hebben – als die van Michael A. Gilbert (hoofdstuk 3) over het belang van het uitdrukken van emotie in argumentatie en die van Ruth Amossy (hoofdstuk 6) over de rol van argumentatie in discours – als in bijdragen met een specifiek perspectief, zoals dissociatie (M.A. van Rees in hoofdstuk 4) en premissen (Jean Goodwin in hoofdstuk 7). Hieronder zal ik vijf bijdragen uit het tweede gedeelte van het boek bespreken die daadwerkelijk argumentatie in de praktijk analyseren.

In hoofdstuk 10 analyseert Marianne Doury het gebruik van het woord ‘amalgame’ in Franse conversaties, kranten en televisiedebatten. Dit woord betekent letterlijk ‘mengelmoes’ of ‘samenraapsel’, maar blijkt in de praktijk in verschillende gevallen te worden gebruikt door mensen om de argumentatie van een ander als onredelijk te bestempelen. Aan de hand van het gebruik van dit woord ‘amalgame’, stelt Doury, kunnen evaluatiecriteria worden geïdentificeerd. In de voorbeelden zie ze aanhaalt laat ze duidelijk zien dat ‘amalgame’ een gemeene deler lijkt te zijn voor het uitdrukken van onredelijke argumentatie. Zo wordt ‘amalgame’ gebruikt om een onjuiste vergelijking tussen twee zaken aan te geven, om de gesprekspartner te wijzen op diens overhaaste generalisatie of om de ander op een incorrect causaal verband te wijzen. Deze analyse laat inderdaad zien wanneer mensen vinden dat normen in het geding zijn, maar wat die normen precies zijn, dat blijft dan nog wel de vraag.

Een argument is altijd gericht op een ontvanger, maar die is bij reclameuitingen vaak afwezig. De ontvanger moet wel geïdentificeerd worden om overtuigend te kunnen argumenteren. Aan de hand van de pragmadialectiek proberen Albert Atkin en John E. Richardson (hoofdstuk 11)

Signaleringen

deze ontvanger te construeren. Er zijn vier soorten gevallen: ontvangers kunnen ingesloten of uitgesloten zijn door de zender en dit kan op impliciete of expliciete wijze gebeuren. Het in/uitsluiten verloopt bijvoorbeeld door het aanspreken van de ontvangers (“Beste mannen van Nederland”; expliciet ingesloten) of door de keuze van het medium (een vrouwentijdschrift; mannen zijn dan impliciet uitgesloten). Omdat reclamemakers zoveel mogelijk mensen willen bereiken, wordt in een eerste stadium iedereen aangesproken. In de latere stadia (bijvoorbeeld verderop in de advertentietekst) blijft uiteindelijk de belangrijkste ontvanger over.

In 2001 werd Timothy McVeigh veroordeeld vanwege een aanslag in 1995, waarbij 168 mensen om het leven kwamen. Nadat hij schuldig was bevonden werden getuigenissen van 38 slachtoffers gebruikt om de strafmaat (levenslang of de doodstraf) te bepalen. Janice Schuetz bespreekt in hoofdstuk 13 dit relatief nieuwe genre van ‘victim impact statements’ aan de hand van deze casus. Het zien die *statements* eruit? Welke thema’s komen aan bod en wat is de toonzetting? Schuetz betoogt dat dit genre zeer belangrijk is, omdat de impact van deze getuigenverhalen letterlijk een kwestie is van leven of dood. Timothy McVeigh kreeg namelijk geen levenslang, maar de doodstraf.

In twee andere bijdragen worden teksten uit het verre verleden onderzocht. In de Koreaanse dynastie van de 14^e tot de 20^e eeuw waren er officiële sprekers met de koningen en het publiek. Deze sprekers

hadden een schakelfunctie in de publieke opinie. Vanwege de absolute monarchie kun je je afvragen hoe die sprekers redelijk konden argumenteren met de koningen, aangezien er ook nog sprake was van consensus. In hoofdstuk 19 gaat Um Hoon in op de argumentatie tussen deze twee groepen op basis van een eeuwenoude tekst. De officiële sprekers blijken hun onvrede tegenover de koning te beargumenteren door strategisch óf de koning óf de ideale koning aan te spreken. Op die manier blijven statusverschillen intact en blijft de consensus behouden. In hoofdstuk 20 wordt argumentatie wederom gebruikt bij oude teksten. Jane McLeod en Hans V. Hansen doen onderzoek naar de sollicitatiebrieven van Franse drukkers uit decreten in de 17^e en 18^e eeuw in Frankrijk. Er bleken vier soorten argumenten naar voren te worden gebracht door de sollicitanten: argumenten over hun kwalificaties (onderwijs, training), over hun karakter (loyaal), over hun familie (drukker in de familie) of over getuigenissen van anderen. Een analyse van verschillende perioden in deze twee eeuwen laat zien dat de diversiteit aan soorten argumenten per sollicitatiebrief is toegenomen en dat ook het aantal aangedragen argumenten is gestegen. Aan de hand van dit soort gevarieerde bijdragen laat ‘Argumentation in practice’ zien dat onderzoek naar argumentatie in de praktijk springlevend is.

Jos Hornikx

Uit de tijdschriften

Leven Talen Tijdschrift, jrg. 6, nr. 2.

In het eerste artikel gaan Kees de Bot, Riet Evers, Petey de Quay en Frans van der Slik, naar aanleiding van een groot Europees vergelijkend onderzoek, in op de Engelse taalvaardigheid van Nederlandse leerlingen aan het einde van de onderbouw. Ze concluderen dat in Nederland de leraar Engels in vergelijking met andere landen tamelijk passief is in het vernieuwen van het onderwijs en dat er wat betreft de didactiek van het Engels werk aan de winkel is. Marion Tillemakortman doet verslag van een experiment waarin de T2-specificiteit van het Centraal Schriftelijk Eindexamen Engels voor vwo wordt onderzocht. Ze concludeert dat de examens Engels voor vwo niet optimaal T2-specifiek zijn, maar dat het huidige examen toch een geschikt toetsingsinstrument kan zijn, mist aan enkele voorwaarden wordt voldaan. Jannemieke van de Gein maakt een microanalyse van brieven van een aantal leerlingen uit groep 8 om daarmee het idee te illustreren dat het cumulatieve effect van retorische zinnen meer is dan de som der delen. Esther Hafkenscheid en Yvette Meinema exploreren de overeenkomsten en verschillen tussen twee praktijkvoorbeelden in duo-reflectieopdrachten in het vo en wo. Ze concluderen dat leerlingen in het vo nog niet toe zijn aan academische schrijfoopdrachten, maar dat het goed mogelijk is om schrijfoopdrachten te geven die een voorbereiding op dat academisch schrijven vormen.

Onze Taal jr. 74 nrs. 5, 6, 7/8.

In nummer 5 gaan Theo Janssen en Esther Pascual na in welke behoefte de in opkomst zijnde lange samenstellingen van een zin en een woord voorzien. Ze concluderen dat deze doe-het-zelfsamenstellingen perfect lijken te passen bij de 'hoogstpersoonlijke eisen van moderne mensen'. Frans van Hartingsveld en Hans Matla gaan kort in op de betekenis van taal voor schrijver en tekenaar Marten Toonder, die woorden vooral belangrijk acht omdat ze bepaalde gevoelens oproepen. Toonder vindt ook dat geleerden die beweren dat je niet kan denken zonder woorden het niet bij het recht eind hebben. Jos Swanenberg bespreekt Nederlandse vlindernamen die in vergelijking met namen van andere dieren getuigen van een grote fantasie. Voor vlinders is vrijwel altijd geput uit woorden die al in het Nederlands bestonden. Vlindernamen bestaan veelal uit samenstellingen waarvan het tweede deel vlinder of mot is. Het eerste deel zegt vaak iets over speciale eigenschappen van de vlinder (de tijd waarin hij leeft, zijn kleur, opmerkelijke lichaamsdelen). Andere benamingen zijn metaforisch en bestaan uit een vergelijking met ander dieren (kleine vos) of zelfs met menselijke personen (huismoe-der). Helmer Schrik gaat na of de verguisde geautomatiseerde taaltoets van minister Verdonk echt zo inadequaat is. De taaltoets blijkt een globale inschatting van een taalniveau mogelijk te maken, maar kan daarmee nog niet de scherpe grens trekken tussen het verwachte eindoordeel: toegelaten of niet.

Hans Hoeken maakt in een verkorte versie van zijn oratie over overtuigende reclame-taal duidelijk dat in reclameboodschappen meer en meer verschillende retorische vormen worden gebruikt. Deze vormen zijn functioneel omdat de verwerking van een boodschap niet alleen kennis maar ook plezier kan opleveren.

In nummer 6 wandelt Riemer Reinsma langs de Belgische taalgrens en doet verslag van de etappe van Bellegem (West-Vlaanderen) naar Kluisbergen (Oost-Vlaanderen). Hij merkt niet erg veel van een taalstrijd tussen gewone Walen en Vlamingen, maar des te meer van animositeit tussen Waalse en Vlaamse politici. Joke Linders schrijft over de invloed van Annie M.G. Schmidt op de Nederlandse taal. Vooral haar werk voor kinderen heeft een grote betekenis gehad voor het Nederlands. Joost Pollmann bespreekt verschillende manieren waarop striptekenaars geluiden weergeven in strips. Dat kan door onomatopoeën, maar ook door een bepaald lettertype te gebruiken, bijvoorbeeld een ouderwets lettertype bij iemand die op gedragen toon spreekt. Harald Baayen, Robert Schreuder en Kerstin Mauth doen verslag van een onderzoek naar de verbanden die dichters zien tussen woorden. Beroemde Nederlandse dichters en gewone mensen kregen in een experiment woordparen voorgelegd. Het resultaat van deze proef is dat dichters meer betekenisverbanden tussen woorden zien dan niet-dichters en ook meer de neiging hebben op zoek te gaan naar die overeenkomsten. Ook Marc van Oostendorp doet aan empirisch onderzoek naar poëzie. Hij vraagt zich af hoe het komt dat de overigens onbegrijpelijke gedichten van Lucebert zo mooi klinken, vooral als men Lucebert zijn eigen gedichten hoort voordragen. Uit Oostendorps computeranalyse blijkt dat Lucebert de medeklinkers op een zeer consequente wijze lang uitsprak.

Het dubbelnummer 7/8 wordt geopend door Ewoud Sanders die ingaat op de mythe dat een woord pas écht bestaat als het in de grote Van Dale is opgenomen, een kwestie die vooral onder scrabbelaars tot grote onenigheid kan leiden. Sanders beschrijft verschillende categorieën van woorden die – overigens terecht – niet in de Van Dale terecht komen: doorzichtige samenstellingen, gelegenheidswoorden, oude woorden, dialectwoorden enzovoort. René Appel interviewt de Vlaamse columnist Hugo Camps. Camps meent dat zijn proza niet gechargeerd is, maar dat hij de werkelijkheid bewust uitvergroot. Hij ergert zich aan de clichés van Vlaamse sportcommentatoren maar vooral ook aan de manier waarop Mart Smeets kan zeggen ‘Dat moge duidelijk zijn...’. De Belgen zijn volgens Camps helemaal niet taalvaardiger dan de Nederlanders, hoewel de Nederlandse politici verschrikkelijk zijn. Ludo Permentier bespreekt het nieuwe Groene Boekje (waarvoor hij ook de leidraad schrijft) en verwacht geen tsunami in het taallandschap. Rik Smits maakt zich vrolijk over het Nederlandse gestuntel met Franse menukaarten. Hans Hoeken en Leticia Hustinx gaan na wat de invloed is van de schuldvraag op de overredingskracht van fondsenverwervingsbrieven. Het blijkt dat als lezers menen dat de hulpbehoeftigen hun problemen aan zichzelf te wijten hebben, ze minder snel geneigd zijn om geld te storten. Als de aandoening maar ernstig genoeg is, zullen die lezers echter alsnog in de buidel tasten.

Tekst[blad], jrg. 11, nr. 2.

Felix van de Laar vraagt algemeen secretaris van de Taalunie, Linde van den Bosch in een interview naar haar affiniteit met de Nederlandse spelling en het Groene Boekje. Van den Bosch is buiten de overheid en het onderwijs voor een ontspannen omgang met de spellingsregels, maar ze beseft ook dat mensen graag een norm willen. De Taal-

unie heeft daarom een taak te vervullen. Ze denkt niet dat in het Groene Boekje de regels voor lange tijd kunnen worden vastgelegd. Rob Ruiters en Gerjo Kok behandelen het in kringen van voorlichters levende idee dat angstaanjagende mededelingen op producten gezond gedrag bevordert. Angstaanjagende voorlichting is vaak niet effectief omdat daarin de nadruk wordt gelegd op de ernstige gevolgen van riskant gedrag, terwijl aanbevelingen over het vermijden van risico's ontbreken. Als mensen niet weten hoe ze de risico's dienen te vermijden, zullen ze de problemen eerder ontkennen en defensief reageren. De auteurs sluiten hun artikel af met een aantal op theorie en empirie gestoelde richtlijnen voor angstaanjagende voorlichting. Paul Gillaers doet verslag van de oratie *Overtuigende Taal* gehouden op 25 februari 2005 door Hans Hoeken (zie *Onze Taal* nr. 5 in dit overzicht). In de stijlrubriek bekijkt Margreet Onrust het gebruik van de term 'fatsoenlijk' in het beginselmanifest van de PvdA. Joost Maas spreekt met illustrator Esther Polak die het afgelopen decennium de coverillustraties voor *Tekst[blad]* maakte maar daar nu mee stopt. Zij is van mening dat de tekst het beeld bepaalt: onze blik wordt door de woorden gestuurd. Felix van de Laar en Herman Vuijsje discussiëren in een briefwisseling over een handleiding die Vuijsje heeft geschreven voor discussies op school over het proces tegen Mohammed B. Coen Heldeweg prijst in een artikel het blad *Duizend Bommen* dat al zes jaargangen lang op geïnspireerde wijze informeert over Kuifje. Judith Mulder heeft een onderhoud met emeritus hoogleraar Leo Noordman, die er ondermeer op wijst dat het toepassen van leesbaarheidsformules slechts symptoombestrijding is. Geert Jacobs en Ilse Strobbe signaleren de trend dat er steeds meer persberichten op het internet verschijnen en dat door het internet het gebruik van persberichten in hoog tempo wijzigt. Aart Brouwer beoordeelt de tekst van de Europese

grondwet en komt tot de conclusie dat als we ons aan de letter van deze 'onmogelijke grondwet' zouden vastklampen, collectieve krankzinnigheid het gevolg is. Ron van Hogen behandelt verschillende soorten nominalisaties en hun toepassingsmogelijkheden, in het bijzonder die van de HET-variant (het eeuwige terugkeren van Litmanen).

Tekst[blad], jrg. 11, nr. 3.

Margot van Mulken spreekt naar aanleiding van negatieve berichten over de effectiviteit van de voorlichtingscampagne *De kater komt later* met professor Hans Hoeken, die de problemen rond voorlichting voor jongeren erkent maar toch gematigd positief blijft. Rijk Willems constateert dat de elektronische nieuwsbrief een uitstekende aanvulling op een website kan zijn mits aan een aantal voorwaarden is voldaan. In de stijlrubriek keert Margreet Onrust zich tegen het idee dat korte zinnen altijd leesbaarder zijn dan langere. Kortere zinnen leveren teksten op met veel te weinig markeerders van samenhang. Bas Andeweg en Wim Blokzijl geven adviezen over het vinden van (gratis) afbeeldingen op het internet ter verluchting van teksten of presentaties. Fons Maes constateert na een vergelijking van Belgische en Nederlandse belastingsformulieren dat het Nederlandse formulier gebruiksvriendelijker is. In België moet men een formulier met codes en hokjes invullen waardoor de kans op fouten aanzienlijk wordt vergroot, maar dat volgens Maes door de flagrante gebruiksonvriendelijkheid mededogen en begrip zal oproepen voor de ambtenaar die het allemaal moet verwerken. Lezersonderzoeker Ron de Muijnck stelt in een vraaggesprek met Corien van Zweden dat lezersonderzoek vooral een commercieel belang dient, maar dat journalisten en redactieleden er ook hun voordeel mee kunnen doen. Een vragenformulier moet volgens hem ruimte bevatten waarop mensen hun hart kunnen luchten. Thea van der Geest en Ar-

jan Wagenmans bespreken hun onderzoek naar de toegankelijkheid van websites voor blinden, slechtzienden of mensen met een ander soort functiebeperking. De techniek maakt een grote toegankelijkheid mogelijk, maar daar moeten de samenstellers van websites wel rekening mee houden. Echte toegankelijkheid kan alleen worden bereikt als de tekstschrijvers nauw samenwerken met de bouwers en grafisch ontwerpers van sites. Margot van Mulken gaat in op het inzetten van lichtkranten bij evenementen in Nijmegen. Twee betrokken deskundigen zijn zeer enthousiast over deze manier van informatievoorziening aan grote groepen. Cateleijn van Rheenen en Dirk de Natris doen verslag van hun onderzoek naar de afhandeling van vragen en klachten via e-mail bij elektronicaketens. Ze willen weten in hoeverre het beoordelingsinstrument bruikbaar is om het succes van de e-mail te controleren. Hun checklist blijkt een goede beoordeling mogelijk te maken. Peter van den Boom en Leo Kop spraken met de woordvoerders van negen gemeentelijke communicatieafdelingen over de veranderingen die de gemeentelijke organisaties moeten ondergaan en de rol van de communicatieafdelingen daarbij. Judith Mulder doet tot slot verslag van de jaarlijkse conferentie die de Studiekring voor technische informatie en communicatie (stic) in juni 2005 organiseerde. Dit jaar was het onderwerp technische communicatie en emotie.

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap, jrg. 33, nr. 2

Dit themanummer bevat geselecteerde onderzoeks-presentaties op het jaarlijkse congres van Nederlandse en Vlaamse communicatiewetenschappers. Bart van den Hooff en Saskia Schipper openen de reeks met een onderzoek naar de invloed die de mate van competitiviteit van een organisatiecultuur op kennisdeling heeft. In een competitieve cultuur is de individuele performance van

medewerkers het primaire criterium voor beoordeling en beloning. De empirische data wijzen uit dat competitiviteit een negatieve invloed op de kennisdeling binnen een organisatie heeft. Femke Straatsma is aan de hand van een corpusonderzoek nagegaan wat de belangrijkste typografische vormgevingskenmerken zijn van de kop, bodytekst en pay-off in advertenties met een emotionele of rationele strategie. Rationele advertenties blijken vaker een typografische markeringen te vertonen. Dat komt doordat in rationele advertenties aan tekst meer relevantie wordt toegekend en doordat er in rationele advertenties beduidend meer tekst voorkomt zodat ook meer typografische markering nodig is. Steven Eggermont rapporteert over onderzoek naar de invloed van televisiekijken op wat adolescenten denken over en verwachten van seksualiteit en romantische relaties. Het onderzoek bestaat uit een cross-sectionele survey bij ruim 2000 12- en 15-jarigen. Het onderzoek bevestigt dat seksgerelateerde 'televisie-effecten' ook in de jonge adolescentie kunnen voorkomen. Tot de vele conclusies van dit onderzoek behoort de veronderstelling dat televisie adolescenten een kader verschaft waarmee ze seksuele gevoelens en situaties evalueren. Elly Konijn en Ellemiek Etman doen eveneens onderzoek naar televisiekijkende adolescenten: hoe verhouden de vriendschappen van adolescenten zich tot de informatie die in televisiesoaps wordt weergegeven over vriendschapsrelaties. De resultaten van een survey wijzen uit dat zowel de waargenomen realiteit van vriendschappen van soappersonages als de emotionele betrokkenheid bij de (vriendschappen van) personages een effect hebben op de informatiewaarde ervan voor vriendschappen van de adolescenten zelf. Margot Kuttschreuter, Jan Gutteling en Mark Horst beschrijven hun onderzoek naar de rol van risicoperceptie en het vertrouwen op de intentie van de

burgers om gedigitaliseerde dienstverlening te accepteren. De intentie van de burger om gebruik te maken van gedigitaliseerde overheidsdiensten blijkt vooral af te hangen van de vraag of de burger digitale dienstverlening in het algemeen nuttig vindt. Bas van der Putte, Marco Yzer, Suzanne Brunsting en Marc Willemsen doen onderzoek naar de sociale invloeden op het stoppen met roken. Het heeft de meeste invloed als iemand tegen een roker zegt dat deze moet stoppen. De onderzoekers adviseren voorlichters dan ook in gezondheidscampagnes de nadruk te leggen op de interactie tussen rokers en niet-rokers. Marcel Pieterse en Mirjam Galetzka doen onderzoek naar prijspartitionering, de verkoopstrategie waarbij prijzen worden opgedeeld in meerdere delen. De consument kan de totaalprijs van

het product berekenen door bij de basisprijs alle toeslagen op te tellen. De resultaten laten zien dat prijspartitionering een gunstig effect hebben. Dat effect blijkt des te sterker bij een lage basisprijs. Eva van Reijmersdal, Peter Neijens en Edith Smit voerden een survey en een experiment uit om de effecten van herhaalde blootstelling aan televisieplacements (het tonen van een bepaald product in een televisieprogramma) op het imago van de geplaatste merken. Het blijkt dat het imago van een merk dat voorkwam in het televisieprogramma ging lijken op het imago van dat programma. Daarnaast vonden de onderzoekers dat merkherkenning en merkimago niet met elkaar samenhangen.

Bart Garssen

Nieuws uit het vakgebied

Promoties

Op 10 november j.l. vond aan de Rijksuniversiteit Groningen de promotie plaats van de heer Sible Andringa. Deze verdedigde het proefschrift *Form-focused instruction and the development of second language proficiency*, waarin hij verslag doet van zijn onderzoek naar de rol van bewuste kennis van de grammatica van een tweede taal bij de ontwikkeling van tweede-taalvaardigheid. Andringa beargumenteert dat er theoretisch gezien geen reden is om aan te nemen dat die kennis een zinvolle bijdrage levert aan taalvaardigheidsontwikkeling en laat zien dat voor die opvatting ook geen empirische evidentie te leveren valt. Als promotor trad prof. dr. C. M. de Gopper op en als co-promotor mevrouw dr. H.I. Hacquebord.

Aan dezelfde universiteit werd op 1 december j.l. de dissertatie *Taal telt! Een onderzoek naar de rol van taalvaardigheid en tekstbegrip in het realistisch wiskundeonderwijs* verdedigd. In dit proefschrift toont mevrouw Joanneke Prenger, projectleider Voortgezet Onderwijs bij het Expertisecentrum Taal, Onderwijs en Communicatie van de RUG, aan dat taalzwakke leerlingen zowel problemen hebben bij het begrijpen van de tekst van wiskundeopgaven als bij de formulering van antwoorden. Als promotor resp. co-promotor traden prof. dr. C. M. de Gopper en mevrouw dr. H.I. Hacquebord op. Exemplaren van het proefschrift kunnen besteld worden via www.etoc.nl.

Scriptieprijs

Op 3 november j.l. werd de Wolters-Noordhoff Academieprijs 2005 uitgereikt aan de heer Jord Schaap, alumnus van de RUG, voor zijn doctoraalscriptie *Communicatie- en informatiewetenschappen*, waarin onderzocht wordt hoe de thema's "jodenvervolgving" en "vernieuwing" aan de orde komen in koningin Wilhelmina's befaamde radiotoespraken tijdens WO II. In *Het recht om te waarschuwen* wordt aan de hand van een communicatiekundige analyse van deze toespraken uiteengezet dat Wilhelmina zich al vroeg bewust was van de waarde van het massamedium radio, en dat haar toespraken voor een belangrijk deel in functie stonden van het bepalen van de agenda ter zake van de ontwikkelingen in het naoorlogse Nederland. Tijdens zijn onderzoek kwam Schaap tot opmerkelijke inzichten aangaande onze "oorlogskoningin" die soms op gespannen voet staan met de bevindingen van prof. Fasseur, Wilhelmina's "officiële" biograaf. De scriptie wordt door Wolters-Noordhoff in boekvorm uitgebracht.

Landelijk Expertnetwerk Communicatieve Vaardigheden

Op 20 januari j.l. vond aan de Radbouduniversiteit te Nijmegen de eerste *expert meeting* ter zake van het onderwijs in communicatieve vaardigheden aan de Nederlandse universiteiten plaats, georganiseerd door het Expertisecentrum Taal, Onderwijs en Communicatie van de RUG. Het doel van die bijeenkomst was de mogelijkheden

te verkennen voor een (informeel) netwerk voor wie zich bezig houdt met (de professionalisering van) het academische onderwijs in communicatieve vaardigheden. Op grond van de uitwisseling van informatie werd een rapport uitgebracht, raadpleegbaar via <http://www.rug.nl/noordster/nieuw-senactiviteiten/rapportage>. Op 31 oktober j.l. organiseerde de leerstoelgroep Educatie

en Competentiestudies van de WUR een tweede bijeenkomst, bij gelegenheid waarvan het Landelijk Expertnetwerk Communicatieve Vaardigheden werd opgericht. In het voorjaar van 2006 organiseert het IVLOS van de RU de derde samenkomst. Belangstellenden kunnen zich aanmelden via het adres Anouk.Brack@wur.nl

Inhoudsoverzicht

Tijdschrift voor Taalbeheersing 2005

Jaargang 27

Artikelen

Andeweg, Bas en Jaap de Jong

De anekdote als stijlmiddel in toespraakinleidingen. Advisering, sprekerspraktijk en effectiviteit van een veelzijdig stijlmiddel 172-197

Arts, Anja

Overspecificatie in instructieve teksten 261-277

Eemeren, Frans H. van, Peter Houtlosser en A. Francisca Snoeck Henkemans

Dialectische profielen en indicatoren van argumentatieve zinnen 126-138

Hendriks, Berna, Marianne Starren, Hans Hoeken, Corine van den Brandt, Ulrike Nederstigt en Rob le Pair

Stijl, cultuur en overtuigingskracht. De invloed van culturele stijlverschillen op de overtuigingskracht van een fondswervingsbrief 230-244

Hornikx, Jos en Hans Hoeken

Is expertevidentie overtuigender in Frankrijk dan in Nederland? 42-57

Jansen, Frank en Daniël Janssen

U en je in Postbus 51-folders 214-229

Koole, Tom en Marjon Waller

De vraag na het antwoord. Herstelwerk in nieuwsinterviews 89-105

Meuffels, Bert en Huub van den Bergh

De ene tekst is de andere niet. The language-as-a-fixed-effect fallacy revisited: methodologische implicaties 106-125

Onrust, Margreet

Vermijd de naamwoordstijl! Over stijladviezen en retorica 198-213

Ouden, Hanny den

Van tekst naar spraak. De prosodische realisering van globale en lokale structuuraspecten 278-298

Pit, Mirna

Subjectiviteit en causale connectieven 24-41

Schoot, Mirjam van der en Harrie Mazeland

Problembeschrijvingen in werkbesprekingen 1-23

- Snoeck Henkemans, Francisca
Strategisch manoeuvreren met metonymie 245-256
- Snoeck Henkemans, Francisca en Frans van Eemeren
Stijl en overtuigingskracht. Ter inleiding 169-171
- Wenzel, Veronika
Wie tutoyeert God? Aanspreekconventies in de moderne bijbelvertalingen 299-314

Bibliografie

- Bilal, Amjarso
Bibliografie Argumentatietheorie 2004 315

Oraties

- Hoeken, Hans
Overtuigende taal 139-150
- Sanders, Ted
Tekst doordenken. Taalbeheersing als de studie van taalgebruik en tekstkwaliteit 58-74

Boekbeoordelingen

- Jansen, Carel
Rob Klaasen. *Voorlichtingskundig ontwerpen. De totstandkoming van Postbus 51-campagnes* 257-260
- Mazeland, Harrie
Jan Renkema. *Introduction to discourse studies* 151-153
- Schilperoord, Joost
Hanny den Ouden. *Prosodic realizations of text structure* 75-79
- Spooren, Wilbert
Anja Arts. *Overspecification in instructive texts* 327-330
- Ummelen Nicole
Joyce Karreman. *Use and effect of declarative information in user instructions* 153-161

Signaleringen 80-82, 162-164, 331-337

Uit de tijdschriften 83-86, 165-167, 338-342

Nieuws uit het vakgebied 87-88, 168, 343-344

Medewerkers aan dit nummer

B. Amjarso, assistent in opleiding, leerstoelgroep Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica, UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

A. Arts, universitair docent Bedrijfscommunicatie & Digitale Media, Faculteit Communicatie en Cultuur, UvT, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg

M.M.H. Bax, senior onderzoeker Center for Language and Cognition Groningen, RUG, Postbus 716, 9700 AS Groningen.

J. Hornikx, junior onderzoeker afdeling Bedrijfscommunicatie, Centre for Language Studies, RU, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen

H. Jansen, Universitair docent Taalbeheersing, Opleiding Nederlandse taal en cultuur, UL, Postbus 9515, 2300 RA Leiden

H. den Ouden, universitair docent afdeling Nederlands/Taalbeheersing UU, Trans 10, 3512 JK Utrecht

W. Spooren, hoogleraar Taalbeheersing, afdeling Taal en Communicatie, VU, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam

G. Verhoeven, adviseur en trainer op het gebied van taal en communicatie, Laan van Meerdervoort 339, 2563 AN Den Haag

V. Wenzel, universitair docent Nederlandse taalkunde, vakgroep Nederlandse taal en letteren, Westfälische Wilhelmsuniversität Münster, Haus der Niederlande, Alter Steinweg 6/7, D-48143 Münster